

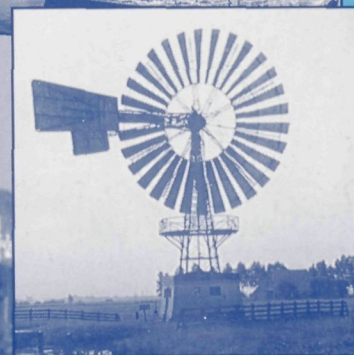
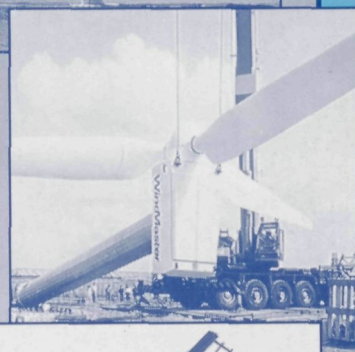
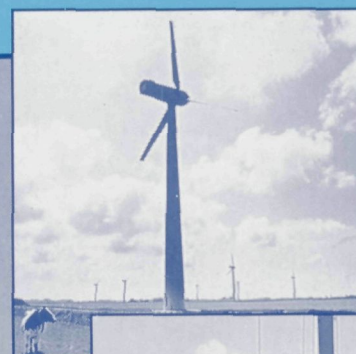
De Kleine Aarde

Noorse milieu-aktivisten
contra Greenpeace

Bio-zoutjes getest

Bollen geven jarenlang genot

Windstroom verdient beter

Uitgeverij De Kleine Aarde

BOEKEN

Wegwijzer van De Kleine Aarde. Door Greet Klinkenberg. 48 pag. Paperback. f 7,50 /Bf 150
Tuinboek van De Kleine Aarde. Door José Besselink. 104 pag. Paperback. f 25,-/Bf 500
Bouwboek van De Kleine Aarde. Door Kees Haakman. 96 pag. Paperback. f 19,75/Bf 395
Gezond fruit telen. Een complete handleiding. Door Joke Bloksma. 96 pag. Paperback. f 19,70/Bf 394
Isoler je huis anders. Doe het zelf. Door David Douwes en Gerard Murre. Paperback. 80 pag. f 19,70/Bf 394
Grijp de wind. Bouw een windmolen! 84 pag. paperback. Nu van f 14,50 voor 7,50/Bf 150
Jakkes Beestjes! Het leuke leerzame buitenbeestjesboek. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 17,50,-/Bf 330
Jakkes, wat een weer! Het weer verklaard voor kinderen en andere nieuwsgierigen. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 17,50,-/Bf 330
Jakkes, Vogelpoep! Over vreemde en vroege vogels. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 17,50,-/Bf 330
Je eigen moestuin. Over de mooiste tuin van Nederland. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 17,50,-/Bf 330
Een spoor van paardemest, relaas van een trektocht. Door Mariëtte Meester. 112 pag. Paperback. f 19,50
Mijn Paradijs. Door Heinz Erven. 120 pagina's. Paperback. f 24,50/Bf 490
'Anders' eten in instellingen (inkl. porto) f 27,50/Bf 500

EKOLOGISCHE ALTERNATIEVEN

Meer dan 25 leuke doe-het-zelf boekjes. Voor mensen die kiezen voor een gezonde en milieuvriendelijke leefwijze. Verschenen zijn onder meer:
De Groene Keuken - Keukenkruiden - Babyvoeding - Kompost. Een complete handleiding - Zelf kippen houden - Anders eten voor diabeten - Een konijn op eigen terrein - Toetjes zonder suiker - Sap maak je natuurlijk zelf - Schik in schapen - Brood uit eigen oven - Doe het thuis - Wijn uit eigen tuin - Maak wat van snoeihout - Lekker bakken zonder suiker
 Deze Ekologische Alternatieven kosten f 7,50/Bf 145 per deeltje, exclusief verzendkosten.

ETIKETTEN

Vele honderden gebruikte enveloppen gaan dagelijks opnieuw de rode brievenbussen in dankzij de Hergebruik-etiketten. Een pakje van 60 stuks kost f 6,-/Bf 120 inclusief verzendkosten. Twee pakjes voor f 10,-/Bf 200.

BESTELLEN

Als uw boekhandel of natuurvoedingswinkel deze uitgaven niet in voorraad heeft, kan de winkelier ze voor u bestellen. Bestelt u rechtstreeks bij De Kleine Aarde, dan kost dat extra verzendkosten.
Verzendkosten boeken: f 4,-/Bf 80 voor het eerste boek. Ieder boek extra f 1,50/Bf 30 erbij tellen.
Verzendkosten brochures en Ekologische Alternatieven: f 2,50/Bf 50 voor het eerste exemplaar. Voor elk volgende exemplaar f 0,75/Bf 15 erbij tellen.
 Stort het bedrag met verzendkosten op postgiro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel en vermeld het gewenste. Voor België: giro 000-1137770-57.
 Prijswijzigingen voorbehouden.

Bouwboek

Het Bouwboek van De Kleine Aarde bevat een bespreking van 38 bouwmaterialen, natuurverven, bouwmethoden. Van de fundering tot en met het dak, plat of schuin, met dakpannen, gras of riet erop. Aandacht voor water- en energiegebruik. En ervaringen met ecologische bouwprojecten. Voor doe-het-zelvers en professionals.

Kees Haakman

Bouwboek van De Kleine Aarde
 17 x 23 cm Paperback. 64 pagina's
 ISBN 9064545138.
 Prijs f 19,75

Verkrijgbaar in de boekhandel. Of bestel door f 23,75 (inkl. porto) over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel. Vermeld de titel.

Een jaargang De Kleine Aarde

Wilt u (her)lezen wat De Kleine Aarde vroeger schreef over duurzaam bouwen, ecologisch eten, zonne-energie of alternatieve bestrijdingsmiddelen? Bestel dan een jaargang De Kleine Aarde. U kunt kiezen uit de volgende jaren:
 1987: afval, windenergie, Venezuela, Denemarken. 1988: de grote schoonmaak, ruildienst, zakelijkheid, armoede & milieu. 1989: landbouw, wijn, papier, thuisbankieren. 1990: schoonmaakmiddelen, verpakkingen, kleding, brood.

Een jaargang (4 nrs) bestelt u door f 15,- over te maken naar giro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel, o.v.v. 'Jaargang tijdschrift nr..' en het betreffende jaartal.

ZAAI WIND, OOGST STROOM

Mooi of slecht weer, de wind laat het hoogstens tijdelijk afweten. Dat kan niet worden gezegd van de energiebedrijven, bij wie kolen- en atoomstroom nog immer een streepje voor hebben op windenergie. De tarieven die turbine-eigenaren voor hun stroom krijgen, is vaak beneden de maat. Goede afspraken blijven uit. Windenergie verdient beter

9

Windmolen: belangrijke energiebron	10
Partikulieren in de clinch met energiebedrijven	12
„Die turbine kan een inkomstenbron voor ons zijn”	13
Standermolen en bovenkruier bepalen het beeld	14
Molen buitengaats	15

LANDBOUW EN VOEDING

Eko-cranberry's op Terschelling	37
Recepten: Oosters eten van de volle grond	38
Smaakttest: bio-zoutjes	40

IN DE TUIN

Afvalpreventie scheelt energie en geld	52
Tuin in de herfst	53
Bollen en knollen: jarenlang plezier	54

RUBRIEKEN

Blij en Boze brieven	2
Regeladvertenties	8
Mensen en Mogelijkheden	22
Koplopers	25
Aktiviteitenprogramma	34
Raadgevers	48
Milieu Thuis	49
Recensies	50
Bezig met buiten	56

EN VERDER...

Sander Kessels	3
De Kleine Aarde nieuws	4
Martin van Meurs	5
Kraker	16
Pionier eko-tax wint pluim	17
De omarming van landbouw en natuur	18
Ekosteden (2)	20
Walvisoorlog in Noorwegen	23
Reklamemakers bluffen niet meer	26
Milieutaken politie onder druk	28
Een reis naar het zeppelin-domein	29
Geen zorgen om bevolkingsgroei	30
Landschapsarchitecte behagen	32
Stuwdam slecht voor ecosysteem	42
Kuren tussen kruiden	44
Wasschijfjes: zuinig, maar niet super	46

DE KOUDE WALVISOORLOG

Ondanks protesten vanuit de hele wereld gaat Noorwegen door met de vangst op dwergvinvissen. De Noorse natuur- en milieubeweging steunen de jacht en hebben kritiek op Greenpeace-akties.	27
---	----

Geld

Nederlanders hebben generaties lang van de wind geprofitteerd. De wind blies ze naar alle delen van de wereld en maakte hen machtig. De wind liet de vele molens draaien en hielp daarmee de economie een handje.

Hedentendage is de wind iets overbodigs. Nederlanders hebben zelfs een hekel aan wind.

Omringende landen profiteren nu van de wind, zoals Duitsland, Denemarken en Groot-Brittannië.

De wind levert immers energie en daar wordt goed voor betaald.

Soms zo goed, dat Nederlandse energiebedrijven zich diep zouden moeten schamen voor de vergoedingen die ze betalen aan kleine windleveranciers.

Hoelang het nog duurt eer ook wij Nederlanders beseffen dat er te leven valt van de wind, durft De Kleine Aarde niet te voorspellen. Wat wel valt af te leiden is dat er een einde moet komen aan het eeuwige gezeur over geld. Die twee dubbeltjes voor een kilowattuur stroom, een minimale maar rendabele vergoeding voor het leveren van windenergie, moet in een rijk land als Nederland toch op te brengen zijn.

Lees het interview met Groene Pluim-winnaar Theo Potma, een man die terecht vindt dat het milieu wel wat meer geld mag kosten. Dat taboe doorbreken, daar gaat het komende jaren om.

De Kleine Aarde
Postbus 151
5280 AD Boxtel
04116-84921

De Kleine Aarde wil zoveel mogelijk mensen interesseren voor een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze, gebaseerd op landbouwmethoden, voedingsgewoonten en omgang met energie en grondstoffen, die het milieu ontzien en ook in andere landen een duurzame ontwikkeling ondersteunen.

Versijnt viermaal per jaar, bij het wisselen der seizoenen.

Redactie

Jacintha Berensen, Koos
Dijksterhuis, Helène Kleijburg,
Laurens Lammers.

Aan dit nummer werkten verder mee

Alice Bender, Jacqueline Cramer,
Ineke van Dommelen, Diana
Doornbal, Milly Engels, Paul
Groen, Conny Jasperse, Lies
Kamphuis, Rijkert Knoppers, Pauline
Korevaar, Peter Kouwenhoven,
Harntine de Lange, Jos Leijen, Jaap
Langenbach, Yvonne Lauwers en
Michel Robles

Foto's en tekeningen

ABC Press, Bajo, Elise Dekker, foto
Espelien/Greenpeace, Fred Geven,
Greenpeace/Morgan, Katrien
Holland, Hollandse Hoogte, Sander
Kessels, Rijkert Knoppers, Peter
Kouwenhoven, Marcel Minnée,
Natuurmonumenten (Nelleke
Woortman), NedWind, Michel
Robles, Ad van de Sande, Inek
Terstappen, J.L.T. Tersteeg Michiel
Wijnbergh en Zeppelin Luftschiff
Technik. *Omslag:* Energie en
Milieuspectrum en L.J. Tersteeg.

Vormgeving

Robert Schaap

Advertenties

Paula van Woerkom en Heleen Petter
(04116-84921)

Abonnement/donateurschap

Donateurs krijgen het tijdschrift gratis toegestuurd. Standaarddonatie f 40,-. Minimumdonatie f 25,- per jaar. U wordt donateur door f 40,- of

f 25,- over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Zet erbij 'nieuwe donateur'. Wij nemen aan dat u uw donateurschap voortzet, tenzij u ons uiterlijk 1 oktober anders bericht.

Losse nummers

De Kleine Aarde is verkrijgbaar in de boekhandel, kiosk en natuurvoedingswinkel. Oude nummers kunnen worden nabesteld door de prijs plus verzendkosten over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Nrs. 1-26 uitverkocht. Nrs. 27-67 f 1,-. Vanaf 68 f 5,95. Verzendkosten f 3,- voor één exemplaar, f 5,- voor meer exemplaren.

Drukkerij

De Kempen Druk, Hapert

Uitgave

Stichting De Kleine Aarde, milieuedukatie- en voorlichtingscentrum, Boxtel.

Overige medewerkers

De Kleine Aarde

Joost Andrik, Ciel van der Lugt en Jol Moors (milieuvoorlichting), Anita Maas, Petra Souwerbren (landbouwvoorlichting) Anneloe Rijpkema (voedingsvoorlichting), Harrie Perebooms (bouwen en wonen), Jan Juffermans (beleidsmedewerker), Henk de Beijer, Frans Brinkman, Joop Macke, Pieter Mulder, Irma de Potter, Ank Zeeuwen. (De Groene Keuken), Oda Weyers (stands), Irene Adrianse, Barent Brouwers, Ben van Dieren, Yvonne van Dormaal, Henk van Els, Theo Gijsman, Marcel d'Hont, Juul Kluitmans, Ad van Loon, Marjon van de Meerendonk, Henk van Pinxteren, Cyril Sedney en Gerard van der Zandt (tuin), Frans Boons, Wiens Hendrikx, Claudia Hoekx, Diny Lehman, Anita de Weerd en André Wouters, (administratie), Ad Claassen, Karin Kunst, Bert Schneider, Ingrid Spaargaren en Marianka Wanninkhof (onderhoud en huishoudelijke dienst), Swanette van der Vegt (koördinatie EcoTeams), Martin van Meurs en Petra Souwerbren (directie).

Auteursrecht De Kleine Aarde
1994

ISSN 0166-3704

Blij & Boze Brieven

Zwarte Pluim

Als natuurvoedingswinkelier laat ik kritiek meestal over me heengaan. Maar het eenzijdige standpunt van Peet van der Horst in het vorige nummer over het Ecover-gedoe van de natuurvoedingswinkels, vraagt om een reactie.

Natuurvoedingswinkeliers voorkwamen dat Ecover in de schappen van de supermarkt terecht kwam. Wat was er gebeurd? Ecover heeft een prachtpositie opgebouwd in Nederland, door de inzet van natuurvoedingswinkels. Ecover bouwde de eerste ekologische fabriek. Vanwege de investeringen en de produktiekapaciteit moest de afzet omhoog. Ecover meldde toen dat ze naar de supermarkt gingen en de natuurvoedingswinkels en importeur Natudis grepen in. Met goede argumenten. Nederlanders gebruiken meer Ecover dan alle overige landen die de onderneming van haar produkten voorziet. In het buitenland staat het wel in de supermarkten, maar worden flessen niet nagevuld, zoals wij hier wel doen. De Nederlandse supermarktwereid gaat na proeven niet navullen. In verschillende publikaties staat te lezen dat de supermarkt alleen die milieu-items aanpakt waar ze winst uit kan halen. Bovendien, als verkoper van gangbare produkten kun je moeilijk Ecover promoten. Je kraakt er de rest van het assortiment mee af. De opmerking over 'elitair milieubesef' doet me vermoeden

den dat Peet van der Horst weinig in natuurvoedingswinkels komt. Misschien dat hij zijn ongenueanceerde opmerking over een zwarte pluim terug kan nemen.

*Marina van der Hoeven,
Boskoop*

Autoboekje

Naar aanleiding van het zomer-nummer waarin de aanbieding van Het Autoboekje van De Kleine Aarde staat, wil ik het volgende opmerken. Kent of weet u wat van het leven van lichamelijk en/of geestelijk gehandicapten? Kent u de noodzaak dat deze kinderen en volwassenen naar school of werkomgeving gebracht en gehaald moeten worden?

Dat deze mensen geen bus of trein kunnen gebruiken of te ver van haltes of het station wonen? Dat fietsen helemaal onhaalbaar is?

Dat ik mij voel alsof ik door een milieuvriendelijke wesp gestoken ben?

Ik ben zo'n gebruiker van een zuinige, op loodvrije benzine rijdende auto. Ik ben al jaren invalide.

A. J. van der Vlies

Natuurlijk is het nooit onze bedoeling geweest om gehandicapten hun bewegingsvrijheid te ontnemen. Waar het ons om gaat is het inefficiënte vervoer en de ongebreidelde uitbreiding van het wegennet aan de kaak te stellen.

Door Sander Kessels

Groenlullig

Hierbij zeg ik mijn abonnement op. Ik twijfelde al lang, maar het plaatsen van het stukje 'Groenlullig' vond ik zo lullig dat het mij over de streep trok. Ik laat mijn tijdschrift altijd door vele mensen lezen. Nu schaam ik mij voor dat stuk.

G. N. Boelaars, Haalen

Bio-kolonialisme

Het was me een genoegen om uw artikel 'Boeren in ontwikkelingslanden tegen 'bio-kolonialisme' (nr. 88) te lezen. Kleine koffieboeren in Mexico kennen de waarde van biologische teeltmethoden. Ze zijn goed te combineren met de kennis over traditionele landbouwtechnieken en de leefwijze van niet-westerse volken. Zonder aan hun kennis mythische proporties toe te kennen, kunnen zij de moderne biotechnologie verrijken.

Uw artikel geeft dit alles treffend weer. Daarom was het jammer een onjuistheid aan te treffen. Bij de konstatering dat de kosten van de jaarlijkse certificering van biologische produkten erg hoog zijn, wordt aangegeven dat 'het importerend land, en daarmee de konsument,

betaalt'. Dit is niet waar: de aanvragende organisatie, dus de boerenkoöperatie, betaalt alle kosten die een inspectie met zich meebrengt. Dat deze zware lasten niet altijd door te berekenen zijn in de prijs die de konsument ontvangt, is gebleken uit de extreem lage wereldmarktprijs van de afgelopen jaren, die vele kleine boeren onder het bestaansminimum bracht.

Olga van der Valk, (lid van IFOAM) Chiapas, Mexico

Slechte keus

Ik heb de indruk dat De Kleine Aarde de pioniersactiviteiten uit het verleden heeft verlaten. U doet meer verslaglegging over het milieu. Dat vind ik jammer, daar al zo velen zich daarmee bezig houden. Samenwerking met multinationals in het Groene Keukenproject lijkt mij geen goede keus. Dat geldt ook voor het positief getinte artikel over computernetwerken van enige tijd geleden. 'Tijd om te leven' vond ik geslaagd en meer passen in de denkbeelden van De Kleine Aarde. Het zou een goed idee zijn er praktisch gevolg aan te geven. De Kleine Aarde moet zich niet laten intimideren door de technische vooruitgang, maar

een weg zoeken tussen de economische structuur en de natuurlijke structuur. Dit door projecten te realiseren, waar mensen zo min mogelijk afhankelijk zijn van technische overmacht.

Jaco Slootweg, Lelystad

Magnetron

In het vorige nummer staat een brief van Ing. A. de Wilde. Hij schrijft dat voedsel na drie seconden in de magnetron alle levenskracht heeft verloren. Maar wat verstaat hij onder levenskracht? Ik vraag mij af in hoeverre het bereiden van voedsel in de magnetron schadelijke gevolgen kan hebben. Regelmatig hoor ik dat mikrogolven een negatief effect op de gezondheid hebben. Het artikel 'Modern Koken' in De Kleine Aarde 86 geeft hierop onvoldoende antwoord.

H. B. W. M. Welling, Nijmegen

Uit onderzoek is gebleken dat de voedingswaarde van voedsel nagenoeg gelijk blijft. In de antroposofie wordt veel waarde gehecht aan de levenskracht van voedsel. De elektromagnetische straling van een magnetron is zo krachtig, dat het meer schade aan de levenskracht toebrengt dan

bij gasverwarming. Volgens die zienswijze is het dus af te raden het apparaat iedere dag voor warme maaltijden te gebruiken.

Spinnen

(...Naar aanleiding van een bericht over de bestrijding van „spinnen en ander ongedierte”...)

De waanzin om deze prachtige en nuttige beestjes te vernietigen, het maakt me beroerd. Ik zou haast willen zeggen: zijn wij niet het grootste ongedierte? Soms schaam ik mij ervoor een mens te zijn. Met trots zeg ik niet te leven als de rest, al voel ik me vaak machteloos. Nog een voorbeeld: m'n buurvrouw had last van spinnen. Ze vertelde me dat er iemand langs zou komen om te spuiten. Ik zeg dat ze uit moet kijken. Nee, zegt ze, ze worden alleen maar weggejaagd. Des avonds zit ik buiten en hoor naast mij een grote paniek. Ik kijken en wat bleek, er was vergif in hun vijver gekomen en alle vissen 'zwommen' op hun rug..... 't kon geen kwaad!!

Groene groeten,

Leo Zandstra, Oosterzee

“Bezoekerscentrum bepaalt ‘GEZICHT’ van De Kleine Aarde”

Koördinatrice Ciel van der Lugt blikt tevreden terug

Dankzij het enthousiasme van de twaalf onbetaalde medewerkers heeft het Bezoekerscentrum (BC) een zeer goed jaar gekend. Vele artikelen vonden gretig aftrek. Met als uitschieters: kringlooppost, koek en honing.

Ciel van der Lugt, die begin dit jaar als koördinatrice van het BC aantrad, zegt: „Het belang van het BC voor De Kleine Aarde als geheel wordt wel eens vergeten, of men staat er niet zo bij stil. Het BC is echter ‘het

gezicht’ van De Kleine Aarde. Zo’n eerste kennismaking moet dus de beste zijn.” Afgelopen seizoen draaide het centrum door het inzetten van twaalf vrijwilligers, die gemiddeld twee keer per week een dag achter de balie stonden en informatie gaven. Behalve op werkdagen waren de meesten van hen ook in het weekend actief voor De Kleine Aarde bij rondleidingen. Volgens Van der Lugt dragen de vrijwilligers van het BC evenveel verantwoordelijkheden als andere medewerkers van De Kleine Aarde. In het weekend bijvoorbeeld zijn ze verantwoordelijk voor het hele terrein. En het BC moet er volgens Van der Lugt altijd ‘goed’ uitzien. „Soms is er verschil van mening over of er bloemen moeten staan of niet. De meeste medewerkers voelen dat goed aan.”

Afgelopen seizoen bracht Van der Lugt de vrijwilligers drie keer bij elkaar voor bespreking. De eerste keer is er een introductiebijeenkomst, waarbij iedereen met elkaar kan kennismaken en de werkzaamheden verdeeld worden. Halverwege het seizoen, rond juni, vindt er een tussenevaluatie plaats, waarbij ervaringen worden uitgewisseld en eventuele knelpunten besproken. Tijdens de derde en laatste bijeenkomst is er een evaluatie.

foto Fotobureau 't Sticht

■ Ciel van der Lugt

Verkoop

De artikelen die het meest verkocht werden, waren volgens de koördinatrice over het algemeen kleine, niet al te dure dingen. „Kringlooppostpapier is erg in trek, en etenswaren als koek en honing van biologische herkomst. Ook biologische zaden zijn populair. Verder worden er veel folders en boekjes verkocht. Op duurdere artikelen, zoals een lamp op zonne-energie, zijn de mensen echter veel minder happig. Maar die hebben ook meer een voorbeeldfunctie.” Veel waardering was er voor de Wegwijzer van De Kleine Aarde, de doe-het-zelf-rondleiding in boekvorm. „Het is een mooi vormgegeven boekje met fraaie foto’s”, aldus Van der Lugt. Toch denkt ze soms met heimwee terug aan het zogenaamde ‘pakketje’ van vroeger. „Voor vier gulden kregen bezoekers een pakketje met informatie en een plattegrond van het terrein samen met de sleutels om de doe-het-zelf-rondleiding te kunnen doen. Het boekje is mooi, maar voor mij heeft het net een andere waarde. Toen dat pakketje

nog bestond, was er veel meer contact met de mensen. Ze stapten eerder op de vrijwilligers af om dingen te vragen. Dat is ook een functie: gesprekken aangaan, en zo de interesse van mensen stimuleren.”

Ergeren

Heel af en toe kan Ciel zich ook wel eens ergeren aan bezoekers. „Dan bellen ze bijvoorbeeld om te informeren naar een zomerrondleiding en vragen ook nog of we geen ouderenkorting

geven. Dat gebedel om kortingen, volgens mij is dat typisch Hollands.” Nog even alle medewerkers van het BC op een rijtje: Ria Kuitenbrouwer, Sandi Mackowiak, Martin Buskens, Alice Elshof, Alex Zondervan, Jos van Amstel, Jov Duyven de Wit, Leo Pijnenburg, Truus Goossens, en als invallers Ank Zeeuwen en Oda Weyers. Alle medewerkers, ook Van der Lugt zelf, doen hun werk vrijwillig. „De meesten zijn werkzoekend en doen dit werk omdat ze iets nuttigs om handen willen hebben. Dit jaar zijn er drie weggegaan; dat was omdat ze een betaalde baan vonden. Dat vind ik wel een goed teken: ze gaan in ieder geval niet weg uit frustratie.” Van der Lugt, die al grootmoeder is, werkte vijf jaar bij de Milieutelefoon voordat ze als vrijwilliger in het BC van De Kleine Aarde terecht kwam. Haar enthousiasme voor milieuwerk is immer nog groot. „Ik draai geen diensten meer achter de balie, maar geef af en toe wel rondleidingen. Dat geeft toch een bepaalde vastigheid. En het is geen probleem als ik er een maandje tussenuit ga. Mijn man is gepensioneerd, en we gaan graag twee keer per jaar met de camper op reis. Meestal naar Griekenland.”

Oproep aan donateurs

Ideeën gezocht voor het terrein

Met de realisering van de nieuwbouw volgend jaar, slaat De Kleine Aarde vrijwel zeker een nieuwe weg in. De nadruk van het werk zal op milieuvorlichting blijven liggen. Om hiervoor een groter en vooral jonger publiek te trekken, zal ook het terrein een face-lift ondergaan. Ideeën voor de nieuwe inrichting zijn er al, maar ook donateurs kunnen hun steentje bijdragen.

Afgelopen jaren brachten medewerkers verschillende bezoeken aan buitenlandse milieucentra om 'ideeën voor de toekomst' op te doen. Delegaties bezochten onder meer het *Energie und Umwelt Zentrum in Hannover* en het prachtig gelegen *Centre for Alternative Energy (CAT)* in Wales. Hoe belangrijk een mooi terrein is en welke effecten dat kan hebben op de publieke belangstelling, werd hier goed duidelijk. Als De Kleine Aarde meer publiek wilde trekken, zou het terrein van 2,5 hektaren groot binnen een paar jaar een algehele 'opwaardering' moeten krijgen.

Mooie plannen

Sinds het bezoek aan Wales zijn er door medewerkers diverse ideeën geopperd om het terrein aantrekkelijker in te richten, waaronder speciale themahoeken over energie, grondstoffen, water en afval, een geurentuin, ekocabines, een beeldenroute en zichtbare natuurlijke kringlopen. Op papier allemaal mooie plannen, die op termijn haalbaar zijn. Samen zouden ze De Kleine Aarde op weg kunnen helpen naar een volgende periode, waarin milieuproblemen en oplossingen zo visueel mogelijk moeten zijn, willen ze nog bekijken. In het verleden lag de kracht van De Kleine Aarde in de zogeheten pioniersfunctie, wat inhield dat ze continue bezig was met het aanboren van nieuwe doelgroepen en op nieuwe thema's wees. In de toekomst zal de voorbeeldfunctie echter een hoofdrol gaan spelen binnen het werk, waarvoor een

demonstratie-terrein met een skala aan zaken een eerste vereiste is.

Meedenken

De Kleine Aarde wil echter niet louter eigen plannen uitwerken. Misschien leeft er onder de donateurs ook tal van ideeën, die het terrein een meerwaarde kan geven. De Kleine Aarde is vooral op zoek naar ideeën die makkelijk realiseerbaar zijn, het terrein een toegevoegde waarde geven en op een ludieke, edukatieve manier op het voorlichtingswerk van De Kleine Aarde inspelen. Elk plan is welkom, mits ze passen in het toekomstig beeld. Mogelijk zijn er zelfs donateurs die gedurende een bezoek aan De Kleine Aarde op plannen komen. En wie weet, kunt U over enkele jaren uw eigen idee in Bostel gaan bekijken.

Ideeën, plannen en suggesties sturen naar De Kleine Aarde, t.a.v. Joost Andrik, postbus 151, 5280 AD in Bostel. Vermeld in de linker bovenhoek van de enveloppe 'Mijn Idee'.

IN MEMORIAM Wieta Andräe

In de nacht van zondag 21 augustus is plotseling overleden Wieta Andräe. Ze was 49 jaar jong. Wieta verzorgde op De Kleine Aarde de kruidentuin en bloemenborders met veel liefde, plezier en inzet. Ze was een warme, vriendelijke persoonlijkheid die bovendien goed kon luisteren.

Wieta had nog veel ideeën, wensen en plannen. Helaas kan ze die nu niet meer verwezenlijken.

Voor De Kleine Aarde is haar overlijden hard aangekomen. Haar man Wim en haar kinderen wensen we de komende tijd sterkte toe.

Ben van Dieren, namens alle kollega's van De Kleine Aarde.

Felixoord

MARTIN VAN MEURS

De krant meldt dat het enige vegetarische bejaardencentrum van Nederland op het punt staat de poorten te sluiten. Felixoord, het trotse vegetarische bolwerk in Oosterbeek, zal het jaar 2000 niet halen. Vele kamers staan al geruime tijd leeg en volgens directeur J. Mesman is de kans dat nieuwe bewoners zich laten strikken zeer gering. 'Hoe kan dat nou?', dacht ik, Aan het eten zal het toch zeker niet liggen. De rauwkost van Felixoord is exquis en de Felixburger met roomsaus is zelfs ver buiten onze landsgrenzen befaamd.

Eigenlijk schrok ik wel even van dit bericht. Terwijl De Kleine Aarde, samen met anderen, haar best doet om mensen te bewegen tot het eten van minder of helemaal geen vlees, gaat er een roemrucht niet-vleeseters bolwerk verloren en moet de laatste vegetarische bejaarde in Felixoord binnenkort het licht uit doen.

Gelukkig bleek bij verdere lezing dat niet het gebrek aan sukses, maar juist de overdosis aan sukses van de anti-vleeskampagnes de nekslag voor Felixoord betekent. De vegetariërs in onze maatschappij groeien explosief en zijn al hard op weg naar de één miljoen. En deze grote groep vindt het niet meer nodig om samen te scholen rond vegetarische eet-huisjes en andere uitgelezen etablissementen waar men tot de ontdekking is gekomen dat een zielige homp vlees, die zich nauwelijks kan bewegen en die is volgestouwd met hormonen, alleen nog maar in de verte op een echt varken lijkt.

Langzamerhand grijpen de vegetariërs en de bewuste scharrelvlees-eters de macht. Ze dringen binnen in restaurants waar tot voor kort slechts de vleespotten stonden te pruttelen, en ze dwingen de grote winkelketens tot diervriendelijke inkoop. Zelfs hamburgergigant McDonalds zag zich genoodzaakt tot een knieval en produceert nu een smakelijke groenteburger. Wanneer dit zo doorgaat dan maken wij nog mee dat de laatste vlees-veelvraters, onder druk van onze campagnes, bijeen moeten kruipen in speciale bejaarden-oorden voor vleeseters, omdat zij hun vleeselijke lusten niet langer in het openbaar kunnen bedrijven.

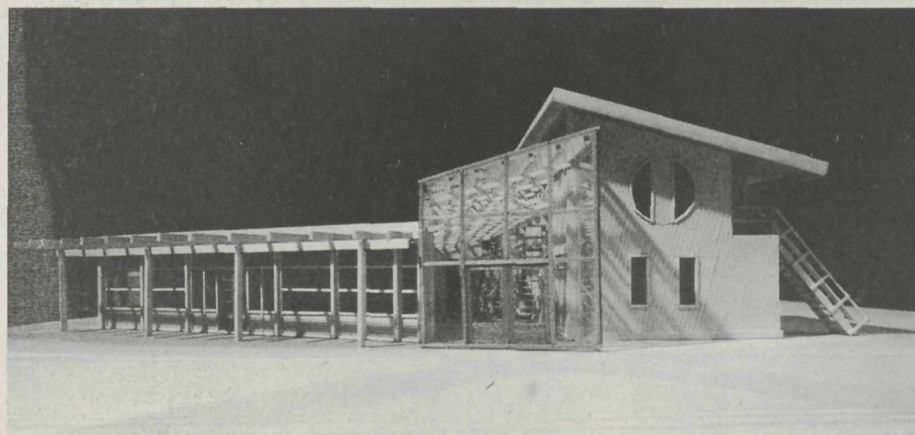
Aftellen voor nieuwbouw kan beginnen

Het heeft lang geduurd, maar het aftellen kan beginnen. Op 1 oktober beginnen de bouwactiviteiten voor de nieuwbouw op het terrein van De Kleine Aarde.

Het bouwen zal, als alles op rolletjes loopt, 35 weken in beslag nemen. Dat betekent dat de nieuwbouw nog voor de Grote Open Dag klaar kan zijn. Een en ander zal gepaard gaan met de nodige activiteiten. Welke dat zijn, is nog een verrassing.

Met de sloop van de Barak, de oude ver-

blijfplaats van vrijwilligers en kursisten, is deze maand al begonnen. De tentoonstellingsruimte in het vroegere Bezoekerscentrum fungeert als bouwkeet. De kosten van de grootschalige vernieuwing van het terrein van De Kleine Aarde bedragen ongeveer twee miljoen gulden. Voor een groot deel komt dat geld uit eigen middelen. Een ander deel wordt via sponsoring bij elkaar gebracht. Ook de Stichting Doen schonk geld voor het project. Over de aard van de nieuwbouw heeft De Kleine Aarde al het een en ander gemeld. Het door Bear Architecten uit Gouda ontworpen complex geldt als een toonbeeld van ecologische bouwprincipes. Een bezienswaardigheid dus voor mensen die zelf van plan zijn om een milieubewuste woning te bouwen.

Zonne-energie 'uit de muur'

Jan Juffermans, medewerker van De Kleine Aarde, is de eigenaar van het eerste zonnepaneelsysteem onder de grote rivieren, dat aan het elektriciteitsnet gekoppeld is. Het grote voordeel daarvan is, dat stroom van de zon, die niet direct gebruikt wordt, in het net kan worden 'bewaard'. Zo hoeft het systeem niet al te groot te zijn om toch het hele jaar voldoende stroom te leveren.

De woning van Juffermans maakt deel uit van een landelijk proefproject van zestien huizen die op zonne-energie overschakelen, georganiseerd door Organisatie voor Duurzame Energie (ODE) in samenwerking met NOVEM, het Energie Centrum Nederland (ECN) in Petten en bureau Ecofys in Utrecht. Het project wordt door de overheid financieel gesteund om de overgang naar duurzame energiebronnen te stimuleren.

Rapport stelt verbod voor op giftige houtverduurzaming

Het Landelijk Milieu Overleg (LMO), de landelijke bundeling van milieu-organisaties waaronder De Kleine Aarde, wil een verbod op giftige houtverduurzaming. Uit een onderzoek van het LMO naar de mens en milieu er ernstige risico's door lopen. Het LMO pleit vooral voor een verbod op houtverduurzaming met creosootolie, wolmanzouten en andere synthetische bestrijdingsmiddelen of metaalzouten. Deze middelen, die het rottingsproces in hout moeten tegengaan, zijn uitermate schadelijk, onder meer omdat ze kankerverwekkend zijn. Jaarlijks worden er in de houtverduurzamingsbranche duizenden tonnen van verwerkt. Volgens het LMO is het verder een illusie om te veronderstellen dat van deze

Wegwerpmuseum weigert miniatuur-post-trein

Het Wegwerpmuseum van De Kleine Aarde had er bijna een nieuwe aanwinst bij. Een miniatuur-posttrein werd aangeboden door het comité Omslag uit St. Michielsgestel. Konservator Jan Juffermans weigerde het treintje. Met de aanbieding wilde het comité Omslag protesteren tegen het 'milieu-wegwerpbeleid' van PTT-Post. Volgens Omslag groeit de weerstand tegen het beleid in een ijtempo. De actie tot behoud van de posttrein begon in februari met het verspreiden van groene Treinpost-stickers. Sindsdien zijn er al bijna honderdduizend van deze stickers in omloop gebracht.

Jan Juffermans moest uit naam van De Kleine Aarde 'nee' zeggen tegen het wegwerptreintje. „In dit museum horen alleen wegwerp voorwerpen thuis,” lichte Juffermans toe, „de posttrein is geen wegwerptrein en mag niet in een museum bijgezet worden!”

hoeveelheid niets in het milieu terechtkomt als de overheid hiervoor maatregelen zou treffen. Bovendien zijn er voldoende alternatieve, niet-tropische houtsoorten beschikbaar, die niet of minder snel weggroten. De huidige afvalberg verduurzaamd hout zal nog jarenlang voor milieuproblemen blijven zorgen, meent het LMO. Daarom pleit de organisatie ervoor om het hout opnieuw de status van chemisch afval te geven en het zoveel mogelijk verantwoord te verwerken. Een registratie- en inzamelingsplicht is daarbij een vereiste. De landelijke milieu-organisatie willen ook veel meer voorlichting aan gebruikers. Zowel over de gevaren als over een zorgvuldige omgang met het hout.

Aanpak gewenst van zeer schadelijke auto-uitlaatgassen

De Kleine Aarde heeft via het schrijven van een brief aan de oud-ministers van VROM, WVC en Verkeer en Waterstaat gepleit om maatregelen die de schadelijke effecten van auto-laatgassen en geluids-overlast moeten beperken. Ook alle Tweede-Kamerfrakties hebben de brief gekregen.

Dit naar aanleiding van een onrustbarend onderzoek in de Duitse stad Bremen, waaruit bleek dat het aantal doden ten gevolge van het inademen van uitlaagassen en geluidsoverlast vele malen hoger lag dan het aantal dodelijke slachtoffers van verkeersongelukken.

Een van de maatregelen die de overheid volgens De Kleine Aarde moet nemen, is de auto-reklame stevig aan banden te leggen. Een maatregel, die volgens de brief al veel eerder genomen had moeten zijn in verband met het streven naar duurzame ontwikkeling. Verder zouden autofabrikanten verplicht moeten zijn om hun klanten ernstig te waarschuwen voor de risico's van autorijden. Producenten van tabak en sigaretten hebben die plicht al veel langer.

Ook zou de overheid harder moeten werken aan een beleid dat het autogebruik ontmoedigt, in de eerste plaats binnen de bebouwde kom. Bovendien geniet een auto met een elektrische aandrijving de voorkeur van De Kleine Aarde boven een auto met benzine-motor.

De reacties van politici op de brief waren mager. Een reactie kwam wel van het CDA-kamerlid A.H. Esselink, die schreef dat hij de hele kwestie - en met name de schadelijke effecten van uitlaatgassen en geluidsoverlast - tijdens de behandeling van het milieubeleidsplan NMP2 al aan de orde had gesteld.

Volgens Esselink hebben de ministers destijds toegezegd konkrete voorstellen te doen, die aanvullend zouden zijn op het NMP2.

Laatste ronde De Groene Keuken!

De Groene Keuken rijdt zijn tweede ronde door Nederland. Het loopt goed: in de eerste zes maanden van dit jaar verzorgde De Groene Keuken 116 presentaties en de reacties waren zeer positief. Sinds de start van het project, september 1992, heeft de rijdende keuken 356 verschillende gemeenten in Nederland aangedaan: een groot succes! Toch is dit het laatste jaar dat De Groene Keuken rijdt. Naarmate meer gemeenten zijn bediend, neemt de vraag naar presenta-

ties af en worden de kosten van het project hoger. Daarom stopt het project met ingang van 1995.

Het programma tot en met december ziet er als volgt uit:

september	Limburg
oktober	Noord-Brabant
november	Friesland
december	Groningen

De planning voor Limburg en Noord-Brabant is rond. Het rijdschema door Frieland en Groningen is bekend op 1 oktober, resp. 1 november.

Wilt u weten waar en wanneer De Groene Keuken te bezichtigen is? Bel dan De Kleine Aarde, telefoon 04116-84921.

Doe mee voor de halve prijs

Of geef De Kleine Aarde kado!

De Kleine Aarde is een plek die toont dat een schonere wereld mogelijk is. Duizenden donateurs houden die plek in stand.

Help een handje mee en meld u aan. Wie zich aanmeldt vóór 15 november, is tot 1 januari 1996 donateur. Vijf seizoenen lang leesplezier voor f 40,-!

Bent u al donateur, doe dan iemand anders De Kleine Aarde kado. In één keer geeft u zo vier presentjes weg, elk seizoen weer.

Wie nu donateur wordt van De Kleine Aarde profiteert bovendien van de voordelen:

- U krijgt een uitgebreid informatief Welkomstpakket
- Elk seizoen De Kleine Aarde in de bus
- Donateurs kunnen gratis een bericht of oproep plaatsen in de rubriek 'Mensen en Mogelijkheden'
- Donateurs kunnen altijd bij De Kleine Aarde terecht met vragen over milieuvriendelijk tuinieren en gezonde voeding
- Donateurs krijgen tien procent korting op de kursussen van De Kleine Aarde
- Als donateur maakt u het mede mogelijk dat De Kleine Aarde het werk aan een schone toekomst kan voortzetten

Ik word donateur

☐ Ja, ik geef De Kleine Aarde een donatie van f 40,- en ben daarmee donateur tot 1 januari 1996. Stuur mij het Welkomst-pakket en elk seizoen De Kleine Aarde. Ik betaal met de acceptgirokaart die u mij toestuur.

Naam _____

Adres _____

Postkode _____

Plaats _____

Handtekening _____

☐ Ik doe iemand anders De Kleine Aarde kado. Stuur de acceptgirokaart naar het linker adres. Stuur het Welkomstpakket en het tijdschrift naar:

Naam _____

Adres _____

Postkode _____

Plaats _____

Uitknippen en invullen (of overschrijven) en opsturen naar:
De Kleine Aarde, Antwoordnummer 16151, 5280 VJ Boxtel.
Postzegel hoeft niet, mag wel.

Regeladvertenties

Tarief f 1,75 per woord, inclusief BTW. Minimumprijs per plaatsing f 35,-. Maximaal 50 woorden. Voor brieven onder nummer f 6,- extra. Bewijsnummer f 8,45 extra. Bereken zelf de kosten van uw advertentie en stuur de betaling mee bij opgave. U kunt een giro(betaal)kaart of bankcheque ten name van De Kleine Aarde bijsluiten.

Regeladvertenties voor het Winternummer moeten uiterlijk 1 november binnen zijn!

■ TE KOOP

AGA'S leverbaar van volledig nagekeken tot geheel opnieuw geëmailleerd, tevens voor onderhoud, reparatie en ombouw naar olie, gas of propaan. Tel. 02232-1981.

(Zelfbouw-) TEGELKACHELS vanaf f 1675,-. Voor gezond, schoon en zuinig houtstoken. Ook voor spekteenkachels en fornuizen. Piet de Vries, Sellingen (Gr.) Telefoon 05992-4229 (ook 's avonds).

VRIJ IN HOUT, milieuvriendelijke hout producten van Robinia/ Tanne Kastanje/ Eiken o.m. gefreesde palen en producten brochure op aanvraag. U kunt de brochure ook bestellen door f 3,50 over te maken op bank SNS 82.21.42.880 Wageningen met vermelding van Brochure. Tel. 08370-18713

Belangstellenden in NATUUR-FRUIT, puur biologische onbespoten vruchten, rechtstreeks uit boomgaard, -appels, kwee-, peren en pruimen. Bel 04950-33395.

Te koop in Oost-Portugal nabij Crato een ommuurde OLIJF-BOOMGAARD (12.250m²), zeer geschikt voor bv. minicamping. Bouwvergunning voor 200m² aanwezig. 42.000,- Info:

Anton en Martien Decoz, Herdadinha Cabeo de Vide, 7460 Fronteira, Portugal of 043-614480.

■ GEZOCHT

Mobiele ACTIEKEUKEN Rampenplan zoekt pand voor ong. 10 mensen met opslagruimtes in een straal van 10 km. rond Nijmegen. Weet je wat, bel of schrijf ons dan: Kollektief Rampenplan, Postbus 780, 6130 AT Sittard, 046-524803.

Astrologisch relatie- en adviesburo 'Inzicht'. Postbus 6442, 4802 HK Breda. Tel. 076-712937. Op zoek naar een relatie die op alle fronten bij u past? Informeer naar de mogelijkheden die wij voor u hebben. Schrijf of bel en u ontvangt vrijblijvend informatie.

■ TE HUUR/VAKANTIE

Te huur in Sevenum, NL. Rustieke APPARTEMENTEN, 2-8 pers., cv, op oude boerderij in bosrijke omgeving. Voldoende recreatie mogelijk in omgeving. Eigen natuurtuin met dierenweide en speeltuinstellen. Inlichtingen: telefoon 04767-2593.

Achterhoek (Winterswijk): Vakantieboerderij 'Erve Hesselink' Nabij bossen, fietspaden, recreatiemeer. PENSIONGELEGENHEID, stacaravanverhuur en kleine maar ruime natuurcamping (SVR). Vraag folder aan! Telefoon 05430-62410.

'T ROOKS-HUUS' in 't Woold, Achterhoek, app. en kamers voor L + O, veg. maaltijden (evt. ook vlees). Wandel en wandel-schilder weekends. Ook geschikt voor groep (met of zonder verz.) tot ong. 18 p. Zeer rustig! Schitterende Natuur! Nabij het Scholte-pad. 't Gehele jaar open! Inl.en folder 05430 - 64491.

Voet van de CEVENNEN (omg. Nimes) Zuid-Frankrijk. Temidden van natuur en rust, te huur, sfeervolle kamers/ appartementen in 16e eeuwse huizen. Uniek wandelgebied. Tevens gelegenheid tot nemen van teken/schilderlessen. Inf. Hilde Schneider, 085-433937.

Boerderij DE GALERIJ Dwingeloo (DR.) groepsaccommodatie (14 ps.) met of zonder verzorging, multi-functionele

ruimten. Inlichtingen/folder: 05219-2058.

(Oudere) Jongeren HOTEL 'Huis aan de Rots'. Sfeervol klein hotel gelegen in het prachtige Geuldal. Ideale plek om te wandelen, fietsen en te genieten van onze gezonde keuken met biologische en ecologische producten (ook vegetarisch). Vanaf f 41,50 p.p./p.n. In nabijheid van Maastricht en Thermae 2000. Geulhem, Zuid-Limburg, 04406-41912.

Vakantie zonder stress! Biol. plantage op LA GOMERA direct aan zee, alleen per boot of te voet te bereiken. App. met ontbijt en 2 maaltijden uit onze inheemse keuken. Inl. bij M. van Stek, tel: 0034-22-871233, fax: 0034-22-871234.

Wilt u eens natuurlijk op stap, doe dat dan met GLOBE NATUUR AKTIEF. Wij organiseren alles wat met de natuur te maken heeft, zowel voor één dag als voor meerdere dagen. Inl. 01696- 74793.

Te huur: 2- en 4 pers. WOON-WAGEN met verwarming en douche. Staand op boeren erf in prachtig natuurgebied. Tel. 05430-63766.

Frankrijk, lage VOGEZEN. In stille bosrijke landelijke omgeving biedt Ecolonie, ecologisch centrum, u gastenkamers en natuurcamping. Tevens verhuur van groepsruimten (max. 30 personen). Info: Henny 015-138111, Frankrijk, 00-3329070027.

Tijdelijk te huur 3-KAMER-WONING in centraal wonen project voor niet-rokend persoon (v/m) van 15 okt '94 t/m 15 april '95 Schrijf naar: Dinie, Hof der toekomst 55, 3823 HX Amersfoort of bel 033-562391.

Jong echtpaar met twee kinderen verhuurt het hele jaar door MINI-APPARTEMENT: prachtig gelegen in de heuvels van Todi in Umbri, Itali. Maximaal 4 personen. Huurprijs 500,- per week. Informatie: tel. 00-39758947536.

■ DIVERSEN

Uw GEWICHT beheersen wordt heel gemakkelijk dankzij een nieuw en revolutionair voedingskundig en gewichtsbeheersingsprogramma. 30 Dagen-

Geld-Terug-Garantie. 05922-2251.

WALDEN DRIE, potis essay 80 p., 21,- postbank 4668924 Studio Zelfvoorziening, Dalen.

■ TUIN

PARADIJSTUINEN met veel inheemse planten (geplant, gezaaid en spontaan). Aanleg en beheersadvies volgens ecologische principes. Goedkoper. Groot of heel klein, het kan altijd. Architectenhonorarium wordt tevoren afgesproken. Kom eerst eens koffie drinken in mijn ecotuintje. Willem Iven (ontwerper) 08867-4094.

Een hommelt slaapt op de rode zonnehoed. Geritsel en gefluit in het gras. Roestbruine aardetinten voorspellen een naderende herfst. Spinnen wachten ademloos in hun web. Kies ook voor een natuurlijk tuinontwerp en bel voor een vrijblijvende afspraak: KARIN KROL TUINEN: 073-123288.

■ KURSUSSEN

Introductiekursus PERMACULTUUR: 10, 11 oktober op Ecolnie, ecologisch centrum lage Vogezen, Frankrijk. Info-weekend over centrum op 8, 9 oktober. Info: Henny 015-138111, Fr. 00- 3329070027.

Wegens sukses geprolongerd: driedaagse workshop SYNERGETISCHE GROENTE-TEELT & PERMAKULTUUR door Emilia Hazelip, 30 sept. - 2 okt, Kraaybeekhof, all-in 375,-. Informatie: De Waard Eetbaar Landschap, 020-6658743.

Duurzame Leefstijlen

Het landelijk Milieu Overleg (LMO) organiseert op 13 december (wijziging voorbehouden) de studiedag "Duurzaam zullen we leven". Die dag wordt gekeken naar belemmeringen en vooral naar goede ideeën voor aantrekkelijke leefstijlen die bijdragen aan een duurzame ontwikkeling én emancipatie. Info: LMO, Donkerstraat 17, 3511 KB Utrecht, tel. 030- 331328

ZAAI WIND, OOGST STROOM

De wind is een bron van energie die het nooit laat afweten.
Soms waait hij hard, soms gaat hij liggen,
maar uitgeput raakt hij niet.

Wie het wel laten afweten zijn de energiebedrijven, bij wie
kolen- en atoomstroom nog immer een streepje voor hebben
op windstroom. Terwijl windenergie veel schoner is.
De Kleine Aarde steekt de kop in de wind.

Met medewerking van Ineke van Dommelen, Paul Groen, Rijkert Knoppers,
Jaap Langenbach en Harrie Perebooms.

Wind kan 8 PROCENT van de stroomvoorziening aan

Bron te belangrijk voor ondergeschikte rol

Windenergie in Nederland kan minstens acht procent van de elektriciteitsproductie voor haar rekening gaan nemen. Als we op den duur ook de Noordzee benutten en windstroom uit het buitenland importeren, is de wind goed voor enige tientallen procenten van onze stroomvoorziening.

Er bestaat geen andere techniek voor energieproductie die zo snel volwassen is geworden als windenergie. Nog maar vijftien jaar geleden was een windturbine ontwerpen en gebruiken een hachelijke onderneming. Het tij is gekeerd. Grote turbines met rotordiameters tot veertig meter en een gecertificeerde levensduur van twintig jaar komen in serie uit de fabriek. Nieuwe typen zijn in high-tech sferen ontworpen, langdurig getest en pas na gebleken betrouwbaarheid in productie genomen. Grote fabrikanten produceren per week vier turbines met een verkoopwaarde van bijna vijf miljoen gulden. De turbine-industrie dijt uit en heeft honderden werknemers per fabriek en vele duizenden werknemers in de toeleveringsindustrie. De razendsnel groeiende wereldmarkt is nu al goed voor een miljardenomzet. De industrie kan inmiddels een stootje verdragen. De fabrikant biedt ook technische tegenslagen het hoofd. Het vervangen van vele tientallen rotoren of tandwielkasten hoeft een fabrikant niet meer de kop te kosten.

Goedkope stroom

Windenergie is te duur, roepen vooral de

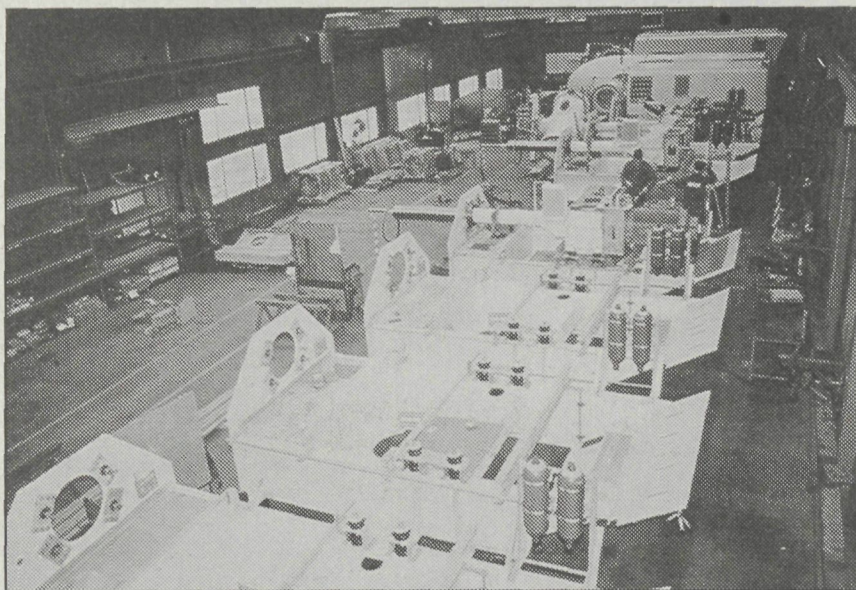

foto Ned Wind

■ Produktiehal bij windmolenfabrikant NedWind

energiebedrijven. Dat blijkt zeer betrekkelijk. Als we de kosten en baten van stroomproductie eerlijk vergelijken en dus ook de voor- en nadelen voor milieu en maatschappij meetellen, dan is windenergie een van de goedkoopste energiebronnen. De Duitse onderzoeker Olav Hohmeier, al jaren gespecialiseerd in de berekening van de maatschappelijke kosten en baten van stroomproductie, presenteerde onlangs nieuwe cijfers: windenergie blijkt per kWh 31 tot 45 cent goedkoper te zijn dan de huidige mix van kolen- en atoomstroom. De windturbines zelf worden goedkoper. Na een halvering in de jaren tachtig is de prijs de laatste vijf jaar nogmaals met de helft gedaald. Helaas is de snelle verbetering van de concurrentiepositie samen gegaan met een scherpe daling van de energieprijzen. De investeringssubsidie van 30 tot 35 procent, die de overheid uitkeert bij aankoop van een molen, schiet tekort om de terugval te compenseren. Eens te meer blijkt dat

windenergie alleen met konventionele stroom kan concurreren als de milieuvordelen worden gehonoreerd. De verwachting is gelukkig dat energie duurder zal worden. Milieuheffingen komen er aan. Het zal niet lang meer duren voordat windenergie volgens de normale wetten van vraag en aanbod en zonder subsidie kan concurreren met kolen- en atoomstroom.

Razendsnel

Eind jaren zeventig hadden de eerste in serie gebouwde Deense turbines een rotordiameter van 15 meter en vermogens van 30 tot 55 kWh. In de jaren tachtig zijn ze vrij langzaam opgevoerd naar 20 tot 30 meter. De laatste jaren nam de ontwikkeling een vlucht. Rotordiameters van de grootste turbines meten 40 tot 45 meter kosten ruim een miljoen gulden per stuk en produceren op een goede lokatie aan de kust bijna 1,5 miljoen kWh per jaar. De volgende stap zijn turbines rond 1 MegaWatt (MW), met rotordiameters en masthoogten van 50 tot 60 meter. De eerste prototypes zijn in aanbouw. Fabrikanten streven er naar dat de serieproductie in de loop van 1996 op gang zal komen. De opschaling van de turbines geeft een veel grotere opbrengst bij hetzelfde ruimtegebruik. Grotere turbines hebben weer hun eigen problemen. Het aerodynamische geluid neemt met de grootte aanzienlijk toe. Dat maakt het moeilijker om geschikte lokaties te vinden. Inpassing in het elektriciteitsnet, hoge kosten van turbines en de aanleg van toegangswegen vereisen dat er speciale

lokaties moeten komen waar verscheidene exemplaren bij elkaar staan. De vraag is of er in Nederland lokaties beschikbaar zullen komen. Wellicht zal de Noordzee bouwrijp gemaakt moeten worden.

Langzame groei

Momenteel staan er in Nederland 650, vooral kleine, turbine, met een totaal vermogen van 135 MegaWatt. Dat is goed voor de stroombehoefte van de inwoners van een stad met 130 duizend inwoners. Sinds 1987 is er gemiddeld zo'n 20 MW per jaar bijgeplaatst. De regering stelde in 1986 dat er omstreeks de eeuwwisseling 1000 MW moet staan en 2000 MW in 2010. We lopen dus behoorlijk achter op het schema. De lage energieprijzen en het mislukken van de doelstellingen van de energiebedrijven om windvermogen te plaatsen zijn daar debet aan. Maar misschien nog belangrijker is het ontbreken van een goed teruglevertarief voor windstroom van particuliere exploitanten. In Duitsland, Denemarken en Engeland wordt het milieuvoordeel van windenergie wél uitbetaald. Particulieren krijgen daar 20 tot 25 cent per kWh. Denemarken heeft nu al 500 MW, voornamelijk particulier windvermogen. In Duitsland installeren particuliere exploitanten 150 MW (500 turbines) per jaar. Het bewijst hoe het Nederlandse plaatsingstempo kan worden opgekrikt: zorg voor een voldoende hoog tarief voor windstroom. Dan gaan de honderden potentiële molenaars die nu in grote delen van Nederland in de startblokken staan, maar moeten wachten op een gunstiger economie, direct aan de slag.

Gewinning

Over windturbines heeft bijna iedereen een mening. Zeker in het dichtbevolkte Nederland zijn er altijd mensen die ze uit het slaapkamerraam kunnen zien. Niet iedereen vindt windturbines mooi. Vooral gemeenten en provincies maken nogal eens bezwaar vanwege horizonvervuiling. Het landschap zou worden aangetast. Mooi en lelijk zijn geen vastliggende begrippen. Naarmate windturbines meer gezien worden als betrouwbare producenten van schone energie en de eigenaar er ook nog rendement uit haalt, wordt een molen mooier en eerder geaccepteerd. En als de gemeente ziet dat tientallen boeren met windenergie een extra poot onder hun soms moeilijk lopende bedrijf kunnen zetten, krijgt ook een gemeente belang bij windenergie. Het

landschap wordt dan een minder zwaarwegend argument voor de beoordeling. Bovendien ontstaat er gewinning aan windturbines. Nadat ze geplaatst zijn, blijken ze in de ogen van tegenstanders toch minder lelijk of zelfs mooi te zijn, minder of helemaal geen lawaai te maken. Vogels sneuvelen niet, maar broeden in de gondel en gebruiken de windmeter als uitkijkpost. We kennen velen die het, nadat de eerste bezwaren waren geuit wegens aantasting van het uitzicht of de horizon, alsnog prachtig vinden.

Extra dimensie

Naarmate het klimaat voor windenergie verbetert en er meer turbines staan, komt er

foto Michiel Wijnbergh

Windcijfers Nederland

Aantal netgekoppelde turbines : 650
Opgesteld vermogen : 135 MegaWatt
Jaarproductie : 200 miljoen kWh
Jaarbehoefte huishoudens : 25 miljard kWh
Aandeel windenergie : 0,8 procent

200 miljoen wind-kWh zijn goed voor de stroombehoefte van 128.500 Nederlanders (71.400 gezinnen).

Wereldvermogen windenergie

vermogen, MegaWatt

Verenigde Staten	1800**
Denemarken	520
Duitsland	400***
Groot Brittannië	145*
Nederland	135
Spanje	60**
Griekenland	35
Zweden	30*
Italië	25
Ierland	8
België	7
Rest OESO-landen	45*
India	100*
China	30*
Rest wereld	75*
Totaal	3415 Megawatt

*In de landen met *(*) groeit het windvermogen (erg) snel.*

meer amino. Onder Denen vindt regelmatig onderzoek plaats. Wat blijkt: zeventig tot tachtig procent van de mensen die in regio's wonen waar veel molens staan, zijn voorstander van meer windturbines. De voorkeur gaat uit naar parkjes met een niet te groot aantal molens. Ook in Duitsland doet zich dit voor. Gemeentebestuurders in de toeristische kustgebieden waren aanvankelijk zeer bevreesd voor windturbines. Ze zouden de aantrekkelijkheid van de vakantieoordens voor toeristen verminderen. Inmiddels is uit verschillende onderzoeken gebleken dat zich het omgekeerde voordoet. De overgrote meerderheid van de toeristen vindt dat de molens een extra dimensie geven aan het landschap en dat ze goed passen bij een mooi landschap met schone stranden. Sommigen menen dat, gezien het huidige langzame plaatsingstempo en de moeizame lokatieontwikkeling, er in Nederland lang geen plaats voor 2000 MW is. Men wijst dan vooral op de moeizame lokatieontwikkeling voor projecten van energiebedrijven die nogal eens bot vangen bij grondeigenaren, gemeenten, milieuorganisaties of provincies. In Nederland weet niemand goed hoe het verder moet. Sommigen zien uitsluitend heil in enkele zeer grote superlokaties met minimaal 50 MW per stuk. Ex-minister Alders wilde daar samen met de provincies aan werken. Friesland doet er al een onderzoek naar.

Bouwrijp

Particulieren boeken vooralsnog aanzienlijk meer succes met kleinere projecten. Boeren werken aan windparken op eigen grond. Vaak wordt zo'n project meegefinancierd door collega's, burens en omwonenden in de regio. Het project wordt zo gedragen door de lokale bevolking die er niet alleen de lasten, maar ook de baten van heeft. Een vergunning krijgen is een minder groot probleem dan bij projecten van een vreemde investeerder of van het energiebedrijf. Op deze wijze staan alleen al in Friesland enige tientallen MW in de steigers. Nederland is bouwrijp, maar in afwachting van een gezonde economie. Er is maar één belangrijke voorwaarde: er moet een koopkrachtige vraag geschapen worden voor investeerders in windenergie. Waar iets verdiend kan worden zijn investeerders. Hopelijk krijgt Nederland aansluiting bij de snel groeiende groep landen die windenergie een belangrijke plaats toekennen op de lange weg naar een duurzame samenleving met schone energiebronnen. (JL)

MOLENHOUDERS en energiebedrijf in de clinch

Lage tarieven houden grote doorbraak tegen

Windmolen-eigenaren leveren elektriciteit aan het net. De prijs die ze voor hun stroom krijgen, is te laag om een windmolen rendabel te maken. Ondertussen blijft de onenigheid tussen molenhouders en energiebedrijven bestaan.

Onder druk van de dreiging van broeikas-effect en zure regen wil de overheid windenergie stimuleren.

Particuliere exploitanten ontvangen bij aanschaf van een windmolen een investeringssubsidie van 30 tot 35 procent. In tegenstelling tot Engeland en Duitsland is er in Nederland geen landelijk tarief voor de energie die turbine-exploitanten terugleveren aan het net. Voor de ontwikkeling van windenergie in Nederland is zo'n vast tarief van levensbelang. Zolang windenergie geen streepje voor krijgt op de vervuilende vormen van energiewinning, blijft het lang wachten op de grote doorbraak.

Volgens de Elektriciteitswet van 1989 zijn distributiebedrijven verplicht stroom te accepteren van decentrale leveranciers. Over de prijs, ofwel de terugleververgoeding, moet worden onderhandeld. Arbitrage is mogelijk. Als richtlijn voor de vergoeding staat in de wet dat deze gelijkwaardig moet zijn aan de 'vermeden kosten' van de distributiebedrijven.

Aan de Elektriciteitswet is het amendement *Tommel* toegevoegd. Het geeft aan dat windenergie in de onderhandelingen zo gunstig mogelijk behandeld dient te worden.

Vaag begrip

Op basis van deze wet en het amendement *Tommel* werden jaren geleden onderhandelingen gestart tussen de Vereniging van Particuliere Windturbine Exploitanten

(PAWEX) en EnergieNed, de koepel van distributiebedrijven in Nederland. Diskussiepunt werd het begrip 'vermeden kosten'. EnergieNed claimt dat het slechts de bespaarde brandstofkosten van energiecentrales zijn. PAWEX wil het vage begrip breder interpreteren. Door het gebruik van windenergie worden immers maatschappelijke en milieukosten vermeden. Toen er

voor de reguliere elektriciteitsopwekking wordt toegepast. In de praktijk komt dit neer op 7,5 à 8 cent per kWh. Uit de fondsen van het Milieu Aktie Plan voor de energiedistributiebedrijven zou dit tarief kunnen worden aangevuld tot 12,2 cent per kWh, zo vindt EnergieNed. PAWEX stelde als minimumprijs een bedrag van 15 cent per kWh. Hier wilde EnergieNed niet aan tegemoetkomen.

foto Hollandse Hoogte/Theo Aduenaerd

■ **De prijs voor een middelgrote windturbine kan oplopen tot een half miljoen gulden**

over het tarief geen overeenstemming kwam, werd er vorig jaar een arbitragecommissie in het leven geroepen. De commissie kwam tot de slotsom dat het met de wet in de hand niet mogelijk was een tarief voor windenergie vast te stellen. Een resultaat van deze onderhandelingen was wel, dat particuliere exploitanten recht gekregen op eenzelfde vergoeding als die de distributiebedrijven voor hun eigen windparken toerekenen. EnergieNed is hier later op teruggekomen. De organisatie wil een vergoeding bieden op basis van de standaardregeling, die ook

Leidraad

EnergieNed heeft de strijd voorlopig gewonnen: in een (koncept) uitspraak van de arbitragecommissie blijft de standaardregeling leidraad voor de bepaling van het tarief. Het amendement *Tommel* heeft men links laten liggen.

Windenergie wordt nog steeds gelijkgesteld met de reguliere elektriciteitsopwekking.

Particuliere exploitanten van windturbines moeten ondertussen zelf gaan praten met het energiebedrijf in hun buurt over de prijs die ze krijgen. Sommige energiebedrijven betalen al een hogere prijs dan EnergieNed heeft geboden. Noord-Holland en Flevoland betalen de beoogde minimumprijs van 15 cent

per kWh. De vereniging van windmolenexploitanten staat op een goede terugleververgoeding. Ze wil een zo groot mogelijke opbrengst stimuleren. Investeringsubsidies zijn mooi, maar stimuleren niet de technische ontwikkeling van de windmolen. Van PAWEX mogen de investeringssubsidies dus worden afgeschaft. De terugleververgoeding moet dan zeker 21 cent per kWh zijn. PAWEX werkt aan een wetsvoorstel voor een windwet. Wind is een oneindige bron van energie. De prijzen zullen nooit gaan stijgen doordat de bron uitgeput raakt. Met een optimale opbrengst kan het gebruik van deze bron van energie juist steeds goedkoper worden. (IvD)

“Windmolen kan INKOMSTENBRON voor ons zijn”

Familie vecht twee jaar voor turbine

Het tv-programma Nova besteedde destijds aandacht aan windmolens. „We keken elkaar aan en we dachten: zou dit het worden?“, aldus José van Haastert uit Hellevoetsluis. Twee jaar na dato staan de gekoesterde windturbines er nog niet.

Een windmolen op je eigen terrein plaatsen is een ingewikkelde kwestie. José van Haastert kan er over meepraten. Ze boert met haar man en diens broer een gemengd bedrijf op het eiland Voorne-Putten, gemeente Hellevoetsluis. Ergens op hun vijftig hectare willen ze een of meerdere windturbines zetten.

Op windmolens waren ze altijd al gek. De laatste jaren deed ook het milieu-argument opgang. En daarbij, in de landbouw gaan de zaken niet zo best. „De omstandigheden hier zijn ideaal,” zegt Van Haastert. „Altijd veel wind en plek genoeg om een molen neer te zetten. Windenergie is een schone en duurzame vorm van energie-opwekking en, niet onbelangrijk, het kan een nieuwe inkomstenbron zijn”, aldus de boerin. Een windmolen plaatsen gaat echter niet zo maar, weet ze nu. „We zijn al twee jaar bezig. We kennen ondertussen alle mogelijkheden en problemen, maar er staat nog steeds geen windmolen.”

Indianenverhalen

„Vanaf het begin zijn we zeer zorgvuldig te werk gegaan. Nadat we voor onszelf een plan hadden gemaakt, organiseerden we een informatie-avond voor alle mensen uit de buurt. We wilden voorkomen dat er allerlei indianenverhalen over windenergie de ronde gingen

doen”, vertelt ze. De vooroordelen bleken zeer hardnekkig. Windmolens gaan door voor gevaarlijke machines die geluidsoverlast veroorzaken en slagschaduw maken. Het slechte imago heeft de windmolen te danken aan startfouten van vroeger. Molens gingen stuk, wieken eindigden als projectielen in het weiland en ze maakten veel herrie. Nu is er veel verbeterd. Windmolens worden volgens de modernste produktiemethoden gemaakt en moeten aan strenge keuringseisen voldoen. De burens maken echter nog steeds bezwaar.

De gemeente stelt zich wel koöperatief op. „Aanvankelijk schrokken ze zich een hoedje”, vertelt de boerin. „Men had hier eventueel een woningbouwlocatie gepland. De gemeente is op een positieve manier met ons voorstel aan de slag gegaan. Het resultaat is een beleidsplan dat waarschijnlijk eind van dit jaar wordt vastgesteld. Willen we voor die tijd iets ondernemen dan hebben we een vergunning nodig gebaseerd op

■ **José van Haastert:**
“Schone energie leveren èn een inkomen.
Dat is toch geweldig!”

de artikel 19 procedure uit de Wet Ruimtelijke Ordening”.

Veel geld

Blijft nog een belangrijk probleem: geld. Investeren in een moderne windmolen is een kwestie van veel geld, al gauw een half miljoen gulden voor een middelgroot exemplaar. Met name de hoogte van het teruglevertarief, het bedrag dat de producent van windmolenstroom ontvangt voor de geleverde energie, staat nog niet vast.

Aanvankelijk was de afspraak dat het regionale energiebedrijf de resultaten van het landelijke overleg zou afwachten. Nu dit overleg is afgebroken en er geen uniform tarief is vastgesteld willen de van Haasterts persoonlijk met het energiebedrijf over het tarief gaan praten. „Gezien het feit dat het energiebedrijf erg actief is op windenergiegebied hoop ik dat we in goed overleg tot een voor ons aanvaardbaar tarief zullen komen. Dan is een duurzame bron van energievoorziening door ons rendabel te exploiteren”, aldus Van Haastert.

„Het zou toch mooi zijn op deze manier mens en milieu een dienst te bewijzen. Schone energie produceren en er een inkomen mee verdienen. Dat is toch geweldig?”, filosofeert zij. Over het geld voor een windmolen prakkezeert Van Haastert niet lang: „Investeren in een modern boerenbedrijf zijn hoog en onzeker. Het gaat slecht met de landbouw. Verbetering ligt niet voor de hand. Het lijkt me zinvol op zoek te gaan naar andere mogelijkheden.” (HP)

foto Ernest Potters

STANDERDMOLEN

en bovenkruier

bepaalden het beeld

Bij turbines van nu wordt wiel opnieuw uitgevonden

Holland was drie eeuwen geleden een industriegebied van houten molens. De kennis die we vroeger van windmolens hadden, is nu verloren geraakt. Voor moderne windturbines vinden we opnieuw het wiel uit.

Het zou leuk zijn geweest om te beginnen met de naam en toenaam van de uitvinder van de windmolen. Helaas. De molinologie, de wetenschap van de bouwgeschiedenis van molens, is zo ver niet. Wat we weten is dat rond het jaar duizend ergens in het westen van Frankrijk of België de capaciteit van de door de hand aangedreven molenstenen niet meer toereikend was. De oplossing van dit tekort bracht een ware revolutie teweeg: de standerdmolen. Het oudste windmolentype had een ogenschijnlijk eenvoudige constructie. Via twee haakse tandwielen werd de draaiing van een wiekenas overgebracht op de molenstenen. Het geheel werd in een houten kast geplaatst. De wieken werden in de wind gericht door de kast met molenstenen en al op een vertikale paal, de standaard, te zetten. De kast kon gedraaid worden. De constructie van de wieken waren simpel. Door de balken van de wieken waren laddervormige raamwerken gestoken, waardoor men doeken vlocht. Al snel verspreidde deze wonderlijke uitvinding zich over Europa, waarbij men onder invloed van een gebrek aan kennis molens kopieerde. Pas later werden de zwakke punten van deze molens verbeterd.

Bovenkruier

Al snel zag men in dat molens strategische objecten waren. Zo'n tweeduizend mensen waren voor hun broodvoorziening immers van een molen afhankelijk. Omdat de stan-

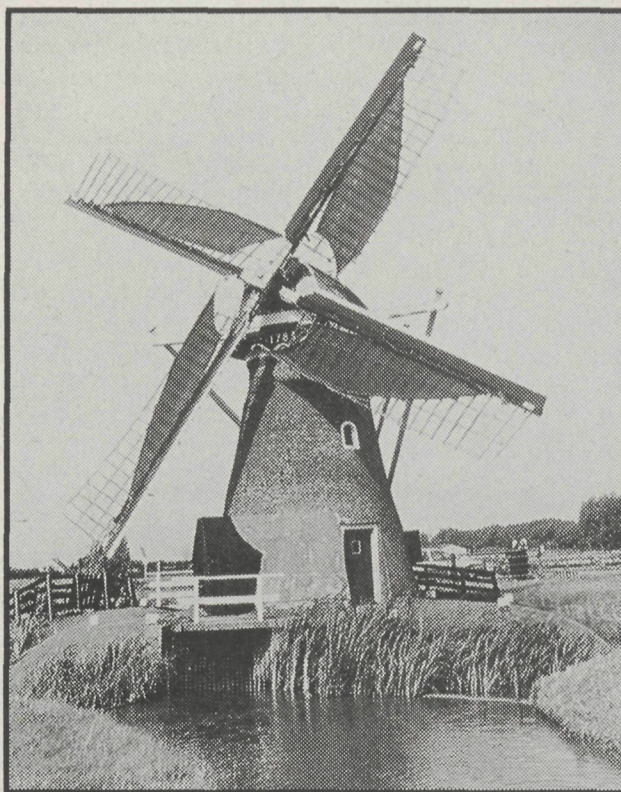

foto J.L.T. Tersteeg

■ Ronde stenen poldermolen anno 1793

derdmolen door zijn houten constructie brandbaar en daardoor moeilijk te verdedigen was, bedacht men rond 1400 in Duitsland een degelijker type: de torenmolen. De basis was een verdedigingstoren. De op de toren geplaatste kap kon in zijn geheel naar de wind worden gerold of gekruide. De wieken en het draaiende werk kwamen van de standerdmolen. Het was de eerste bovenkruier. Naderhand bleek dat dit type molen nog een voordeel had. Onder in de molen ontstond ruimte om door middel van een lange spil werktuigen aan te drijven. Dit kwam de Nederlanders goed van pas. Door de inklinkende veengronden was er in Holland behoefte aan polderbemaling. De bovenkruier kreeg een scheprad, dat het water van de lager gelegen veengronden

naar de hoger gelegen rivieren bracht.

De Gouden Eeuw is mede mogelijk gemaakt door de windmolen. Door de bloeiende scheepvaart was er grote behoefte aan gezaagd hout. De door handel verkregen goederen moesten verwerkt worden. Holland werd een 'industriegebied' van houten molens, waarbij verf, olie, tabak, metselspecie, gort, gezaagd hout, cacao en specerijen de voornaamste produkten van waren. In het buitenland wordt het molentype bovenkruier daarom nog steeds aangeduid met 'Holländermühle'.

Wiel uitvinden

In de loop der tijd is de Nederlandse molen steeds verder geperfectioneerd. Na een evolutie van negen eeuwen was er een molen die bij goede wind veertig KW leverde en waarvan de meeste onderdelen met gemak honderd jaar meegingen. Het trieste was dat

er geen behoefte meer aan deze kapitale windmolens bestond. Met de industriële revolutie kwamen de stoommachine, de verbrandingsmotor en de elektromotor. De toerentallen van de assen waren 200 tot 500 omwentelingen per minuut hoger. Men kon met veel kleinere assen en tandwielen toe. De moderne machines werden aanmerkelijk kompakter en goedkoper dan de windmolens. Tegenwoordig worden de overgebleven windmolens door enthousiaste vrijwilligers aan het draaien gezet. Sommige molens hebben zelfs een beroepsmolenaar die met wind en stenen het aloude volkorenmeel produceert. De kennis die we vroeger over windmolens hadden, is verloren gegaan. Voor moderne windturbines moeten we opnieuw het wiel uitvinden.

(PG)

Een molen BUITENGAATS

Molens op zee geeft minder horizonvervuiling

Ligt de toekomst van windenergie op zee? Geen geklaag over horizonvervuiling, niemand die last heeft van geluidshinder en bovendien: het waait er altijd. Alleen de ekonomie werkt niet mee. Want hoewel de opbrengsten hoger liggen, is de plaatsing en het onderhoud van offshore windenergie veel duurder dan op land.

Het Nutsbedrijf PEN heeft een primeur. Als eerste in Nederland heeft het bedrijf het aangedurfd om een windpark buitengaats te bouwen. Een klein windpark, dat wel. En de stap van land naar water is voorzichtig gezet. Niet de woeste Noordzee maar het aanmerkelijk rustiger IJsselmeer is door het Noord-Hollandse energiebedrijf als lokatie uitgepikt. Maar sinds afgelopen juni staan ze er. Vlakbij Medemblik bevinden zich vier NedWind windturbines van elk 500 kilowatt, die samen elektriciteit kunnen gaan leveren voor zo'n honderd huishoudens.

Windturbines op zee hebben veel voordelen boven hun kollega's op het land. Allereerst: het waait altijd op zee. En het waait er hard. De wind ondervindt geen belemmering van dijken, wegen, huizen of bomen. De opbrengsten kunnen zeker tien procent hoger liggen dan van molens op het land.

Een tweede voordeel is dat niemand meer tegen grote stalen konstrukties hoeft aan te kijken. Het argument dat windmolens het landschap zouden ontsieren, duikt regelmatig op als reden om tegen windenergie te zijn. Plaatsing op zee ondervangt dit bezwaar. En van eventuele geluidshinder heeft niemand last.

Stroming en golven

Tegenover de duidelijke voordelen staan ook nadelen. Allereerst valt de plaatsing van windturbines veel duurder uit. De kosten van de draagkonstrukties zijn hoog. Ze moeten de zware windbelasting, de zeestroming en de kracht van de golven trotseren. Daar komt bij dat er voor de installatie van de molens speciale boten nodig zijn. Een kostbare aangelegenheid. Een drijvende bok met een hijskapaciteit van enkele honderden tonnen kost gauw zeventig duizend gulden per dag. Staan de turbines eenmaal gemonteerd, dan blijft het onderhoud een zware kostenpost. Bij heel slecht weer kan de tocht over zee niet gemaakt worden, zodat de molen langer dan noodzakelijk uit de running blijft. Met offshore windparken is nog weinig ervaring opgedaan. Denemarken stak de wereld drie jaar geleden de loef af

■ *Turbines voor de kust van Lolland, Denemarken*

(en niet Zweden zoals de Volkskrant in juni abusievelijk vermeldde) met plaatsing van elf driebladige windturbines voor de kust van het eiland Lolland bij het plaatsje Vindeby. De molens staan op minstens anderhalve kilometer afstand in een ondiep gedeelte van de Oostzee, met dieptes tussen de twee en vijf meter.

Buitengaats

Projektmanager Kim Dyre van het Deens elektriciteitsbedrijf Elkraft noemt de molens een succes, ondanks enkele problemen in de beginfase, zoals een foute afstelling van de wieken. Uit de eerste resultaten van twee jaar geleden blijkt dat de elektriciteitsprijs van de offshore molens 0,59 Deense Kroon per kilowattuur is. Dat is weliswaar anderhalf keer zo veel als de kostprijs van elektriciteit van een gemiddelde molen op land, maar volgens Dyre zal deze verhouding bij een volgend buitengaats windmolenpark

gunstiger liggen. Het is de vraag of de opvolger van het Vindeby park er ooit komt. Een initiatief voor een tweede offshore windpark in de Oostzee is in elk geval een vroege dood gestorven. Inwoners van het Duitse kuuroord Graal-Müritz zeiden massaal nee tegen een windmolenpark voor de kust. Volgens de eerste plannen zouden de molens op honderd meter afstand van de kust komen te staan. Die horizonvervuiling was voor de bevolking, die sterk afhankelijk is van het toerisme, onoverkomelijk. Het bewijst eens te meer dat niemand technische plannen over de hoofden van de bevolking heen moet lanceren, hoe duurzaam en milieuvriendelijk het ontwerp ook is. (RK)

foto Rijkert Knoppers

Kraker

Joystove

De laatste keer dat ik Adrianus zag, was hij veranderd. Normaal gesproken werd ik net zo somber van hem als van Tasje, de Mechelse herder van de buurman. Die lag dag in dag uit op het balkon op baasje te wachten.

Jankend en kwispelend met de staart als er voetstappen klonken. Adrianus had er echter weer plezier in. Hij neuriede deuntjes, sprak veel en maakte zelfs grapjes.

Wat was er in hemelsnaam gebeurd? Een vriendinnetje ontmoet? Hoofdprijs in de krasloterij? De aap kwam pas uit de mouw toen hij weg wilde gaan. „Kom je gauw eens bij me eten”, vroeg hij met een hoopvolle blik. „Dan laat ik je mijn joystove zien.” Aanvankelijk dacht ik nog aan iets schunnigs, maar dat was niks voor Adrianus. Hij toverde een folder tevoorschijn en liet me iets zien wat eruit zag als een geinig potkachtje.

„In Azië gemaakt van gemalen vliegtuigschroef”, zei hij, „bruikbaar als kookstel én barbecue. Als het koud wordt, kun je bovendien de bovenkant afdekken en heb je een kachtje. En, het is energiezuinig. Echt iets voor jou! Wanneer kom je?” Deze keer kon ik hem niet afwimpelen. Zo'n gezellig ding moest ik meemaken. Met of zonder Adrianus. Samen hebben we nog heel wat af zitten roosteren. Als twee Chinezen op het Kantonees platteland.

Vegetariërs gezonder dan vleeseters

Vegetariërs hebben veertig procent minder kans om kanker te krijgen dan vleeseters. Ook hebben ze minder kans op hart- en vaatziekten. Onderzoekers in Groot-Brittannië en Nieuw-Zeeland hebben dat onlangs bekend gemaakt. Eerdere onderzoeken gaven al aan dat een vegetarisch voedingspatroon een positief effect heeft op de gezondheid.

Het onderzoek werd verricht onder zesduizend vegetariërs en vijfduizend vleeseters. De groep vegetariërs omvatte zowel lacto-vegetariërs (mensen die zuivelproducten en eieren consumeren), veganisten (mensen die alle dierlijke producten mijden) als mensen die af en toe vis eten. Wat de precieze verklaring is voor de betere gezondheid, is niet bekend. Vegetariërs hebben in ieder geval een lagere bloeddruk en een lager cholesterolgehalte, factoren die van belang zijn bij het voorkomen van hartklachten. Ze krijgen meer vitaminen binnen, behalve B12, minder ijzer en zink en doorgaans ook minder vet. In feite bevestigt het onderzoek wat veel vegetariërs en bijna-vleeslozen zelf al dachten. Misschien aanleiding voor een tegenoffensief tegen de campagne die de vleesindustrie momenteel voert onder het motto 'Zonder vlees blijf je iets missen', die overal bij bushokjes te zien is. Vlees kun je missen als kiespijn - of als een hartinfarct, liever gezegd. In oktober verschijnt overigens een nieuw Ekologisch Alternatief van De Kleine Aarde over vleesloze recepten met makkelijk verkrijgbare ingrediënten.

Cycle of Life

In Castlefield, Manchester staat een sculptuur, die Manchesters betrokkenheid bij duurzame ontwikkeling symboliseert. Deze 'cycle of life' is gemaakt door George Wyllie. „Als je fietst, adem je de lucht rondom je en voel je de aarde onder je. Als we eenmaal geleerd hoe we stadsontwikkeling op een duurzame manier kunnen aanpakken, dan zullen we dat, net als fietsen, nooit meer vergeten”, verklaart Wyllie. Op het zadel van de fiets zit een vogeltje, als getuige van de wereldwijde milieuproblemen. De sculptuur is gemaakt ter gelegenheid van de internationale conferentie over duurzame steden 'Global forum', die deze zomer in Manchester plaatsvond.

Jongeren gezocht voor 'Greenteams'

De jongerenmilieugroep JMA zoekt tieners die actief willen zijn binnen een Greenteam, een vriendenclub die thuis en op school het milieu spaart. Dergelijke teams kunnen bijvoorbeeld op school het gebruik van plastic bekertjes uit de kantine verbannen of een verbod op het gebruik van in chloor gebleekt proefwerkpapier invoeren. De bedoeling is dat de

Greenteams onderling informatie gaan uitwisselen en dat er speciale ontmoetingsdagen komen. En als klap op de vuurpijl krijgen de teams een eigen clubblad.

Een aktiepakket is op te vragen bij JMA, tel. 030-316566.

Bouwtekening windmolen

Van de windmolen VIRYA-1.25 zijn gedetailleerde bouwtekeningen en een Engelstalige handleiding te koop. Het is een kleine molen, met een rotordiameter van 1.25 meter en een nominaal vermogen van 50 watt. De geluidsproductie is gering. De set tekeningen met handleiding kost f 220,-, excl. BTW. De molens zijn na afspraak te bezichtigen. Voor afspraak, folder en bestelformulier: konstruktieburo Kragten Design, tel. 04138-75770.

Alternatieve keuzekaart

De Alternatieve Konsumenten Bond heeft een 'keuzekaart' te koop, waarmee consumenten aan producenten hun keuze voor en hun weerstand tegen bepaalde producten kunnen laten weten. Er zijn twee kaarten: een ja-kaart waarop men aangeeft wat men waardeert in het beleid van een bedrijf en een nee-kaart waarmee men aangeeft wat er zou moeten verbeteren. Op de kaarten kan worden aangekruist welke maatschappelijke of ethische overwegingen tot de keuze van de consument leiden. De kaarten zijn per set van tien te bestellen door overmaking van f 3,- op giro 763228 van de AKB in Amsterdam, o.v.v. 'keuzekaarten'. Informatie: tel. 020-6863338.

„Dat milieu geld kost is het grootste taboe”

Pionier van de eko-tax wint Groene Pluim

Na transport-ontwikkelaar Luud Schimmelpenninck alweer een 'technéut' als pluimwinnaar. Ingenieur Theo Potma deed voor het eerst van zich horen toen hij zich eind jaren '70 stortte op de relatie tussen milieu en energie en milieu en arbeid. Sindsdien hebben die onderwerpen hem nooit meer losgelaten.

Yvonne Lauwers

„Nikkelstraat? Nog nooit van gehoord”, krijg ik voor de vierde keer als antwoord wanneer ik naar de weg vraag bij station Breda-Prinsenbeek. Innovation Associates (INNAs), het bedrijf van Theo Potma (62), ligt ver buiten de bewoonde wereld. Aanvankelijk lijkt zijn verhaal ver van ons bed. 'Beleidsmatig' en 'makro-ekonomisch' noemt hij zijn werk. „Ben ik eigenlijk wel een goede kandidaat voor de Groene Pluim?”, vraagt hij onzeker. Het antwoord geeft hij zelf: als het op makroniveau lukt om eko-tax er door te krijgen, merkt de konsument dat ook. „Dat is wat ik al jaren probeer: een brug te slaan tussen beleid en uitvoering.” Eko-tax. De 'pionier van de eko-tax' weet er natuurlijk alles van. „Het is er nu min of meer door: er is een maximumprijs voor energie, er zijn perspectieven voor zonne-energie. Alleen eko-tax in de zin van verschuiving van belasting op milieu naar arbeid zit er nog niet expliciet in. Arbeid is te duur.”

Hij verhaalt over de eko-tax-geschiedenis. In de jaren tachtig heette het 'lastenverschuiving', dat wil zeggen verschuiving van de belasting op arbeid naar belasting op milieu. Arbeid zou goedkoper worden en dat zou werkgelegenheid scheppen. Al in 1977 schreef Potma 'Energiebeleid met minder risico', waarin hij samen met de anti-kernbeweging alternatieven aandroeg voor kernenergie. Van 'eko-tax' was toen geen sprake, wel ging het al in op de relatie tussen werkgelegenheid en milieu en de

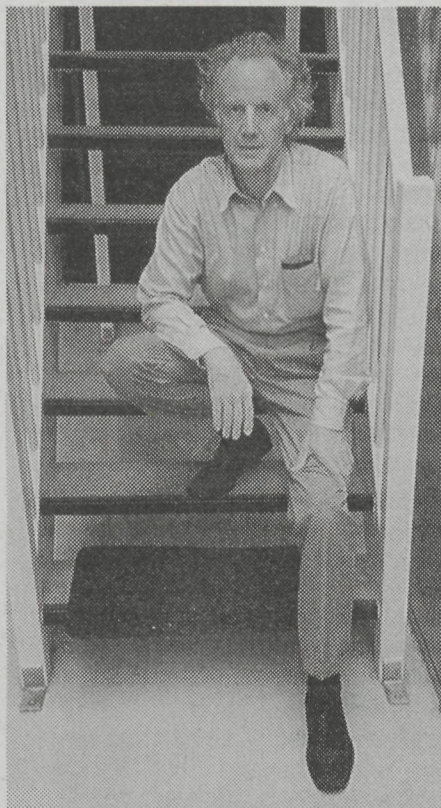

foto Yvonne Lauwers

■ Theo Potma

relatie tussen produktiegroei en milieu. In 1979 volgde 'Het vergeten scenario'. Dat ging in op de relatie milieu-ekonomie. Het pleitte voor belastingmaatregelen en energiehellingen. De term eko-tax was geboren. De overheid had er helaas geen oren naar.

Vergeten scenario

Pas in 1980, toen de Brede Maatschappelijke Diskussie ontstond, begon de overheid te roepen om beleidsalternatieven. Het Centrum voor Energiebesparing en schone technologie (CE), dat Potma inmiddels had opgericht, werkte in opdracht van de minister het vergeten scenario uit. Resultaat was het CE-scenario, een dik boekwerk over een milieuvriendelijk sociaal-ekonomisch

beleid. In het rapport kwam de eko-tax heel sterk naar voren. Het rapport kwam op 400 duizend extra arbeidsplaatsen uit. Het haalde de voorpagina van de Volkskrant.

De milieubeweging was niet zo blij met het CE-scenario. Het belangrijkste bezwaar: het inkomen zou dalen. Potma meende, en meent dat er een prijs betaald moet worden voor een schoner milieu. „Milieu kost geld! Dat is het grootste taboe.” Potma pleit voor een zwaardere belasting van milieu-intensieve goederenstromen en een verlaging van de belasting op arbeid. „Niet op elke slak zout leggen, maar wel op de hele grote goederenstromen in onze ekonomie zoals olie, gas, voedsel, kunstmest en water.”

Zuigmotor

Uiteindelijk zal de konsument het merken in de prijs van produkten. „Alle milieu-onvriendelijke, energieverblindende dingen, die we toch al op grote schaal doen, worden duurder. Autorijden, gasverbruik, opbergen van afval, vakantievliegereizen. Het is geen kwestie van afschuiven op de konsument. Konsumenten willen een hele hoop milieu-onvriendelijke dingen doen. Ze zitten nu eenmaal aan het eind van de keten.”

Potma richtte in 1987 het INNAs op: een bedrijf met een werkplaats en een laboratorium. Het bedrijf ontwikkelt nu nieuwe energie- en milieutechnologie. Onlangs was er de 'vrije zuigmotor', een nieuw soort aandrijfsysteem waarvoor 50 procent minder brandstof nodig is en dat 75 procent minder stikstofuitstoot oplevert.

Trots laat Potma me het prototype van de vrije zuigmotor zien. De werkplaats, waar het ding staat, is een enorme hal met een gladde, witte vloer. Er wordt net gedweild. Ogenscheinlijk is slechts een klein deel van de hal in gebruik: rekken met onderdelen en met wat er voor mijn deskundige ogen uitziet als motorblokken. Een zee van ruimte blijft over. Voor ideeën, denk ik.

De omarming van landbouw & natuur

Natuurbeschermers op bezoek bij Drentse boeren

foto Natuurmonumenten, Nelleke Woortman

Landbouw- en natuurbelangen stonden tot voor kort lijnrecht tegenover elkaar. Daar komt nu langzaam maar zeker verandering in. De milieuwereid en de boeren naderen elkaar, zij het met horten en stoten.

Helène Kleijburg

EEN BUS VOL milieu-activisten en natuurbeschermers rijdt door de provincie Drente. Doel is natuurgebied Goudplevier, eigendom van de Vereniging Natuurmonumenten. De tocht voert via Westerborg langs Mantingerzand. Halfhoge maïs en uitgestrekte aardappelvel-

den bepalen het uitzicht. Drente ligt er schillerachtig bij, als altijd. De milieu-afgevaardigde kijkt nu eens links, dan eens rechts, maar is ondertussen een en al oor voor gids *Reinier de Leeuw* van Natuurmonumenten. Hij doet de aankoop van landbouwgrond. Grond waar, na beplanting of door afgraving van de bovenlaag, natuur komt.

Er is een wereld van verschil tussen het natuurgebied en de aardappels, koeien en maïs. Links staan massa's weelderige jeneverbessen. Rechts, achter een greppel, beginnen de rijk bemeste akkers. Het pad voert na een paar honderd meter naar de heide, of beter gezegd, wat heide moet wor-

■ Plan Goudplevier: Mantingerzand

den. Het pijpestrootje tiert welig. Heide groeit op arme grond, maar het gebied krijgt geen kans om te verschralen. „Er komt hier per hectare jaarlijks veertig kilo stikstof met de regen op het land. Voor heide ligt de grens bij vijftien kilo”, vertelt De Leeuw. Genoeg kenners om de geelgorser, de kiekedief en de ronde zonnedauw te traceren. De groep staat stil als een buizerd met prooi in de verte het luchtruim kiest. Er lopen acht Schotse Hooglanders, die de boel kaal moeten vreten, zodat heide weer heide wordt. „De resultaten met Schotse Hooglanders zijn beter dan met plaggen. Runderen gra-

zen en trappen de bovenlaag los. In tien jaar tijd hebben we spectaculaire resultaten", beantwoordt de gids wat vragen.

Vereniging Natuurmonumenten wil met haar Plan Goudplevier in ruim tien jaar een groot natuurgebied maken door vier kleintjes, die al in haar bezit waren, te verbinden. Uiteindelijk moet elfhonderd aaneengesloten hektare natuur ontstaan. De plannen zijn ingrijpend. De provinciale weg tussen Hoogeveen en Westerbork moet om. Vele boerenfamilies hebben huis en haard verkocht. De reacties in de buurt waren eerst afwachtend. „Maar nu bellen boeren zelf en vragen om verkoop,” zegt De Leeuw. Al blijft het voor sommige boerenfamilies een hard gelag.

Als de bus Nieuw Balinge voorbij is, wijst De Leeuw een paardrijterreintje aan. „Van Natuurmonumenten. Een stukje goodwill naar de bevolking”, verklaart hij. Even verderop ligt een gebied dat nog niet in handen van Natuurmonumenten is. Overgebleven zijn zes boerderijen. De meeste zullen op den duur wel verkopen aan de natuurvereniging. De Leeuw: „Het enige echte probleem is een veebedrijf van vijftig hektare. Verkopen willen ze niet. Gelukkig ligt dat bedrijf aan de rand.”

LANDBOUW EN NATUUR stonden tot voor kort lijnrecht tegenover elkaar. De boer was de grote vervuiler, en de natuur- en milieubeschermer de nobele weldoener. Dieptepunt waren de tumultueuze konfrontaties tussen Milieudefensie en boeren in de Achterhoek, waarbij de laatsten op het matje werden geroepen wegens overmatig bemesten.

Langzamerhand zoeken de twee partijen meer toenadering. Het besef dat ze niet zonder elkaar kunnen neemt toe.

Landbouworganisaties werken soms samen met milieubeschermers. In het Drentse Aa-gebied doen twaalf rundveehouderijen mee aan een projekt van de regionale landbouworganisatie en de Milieuraad Drente om de milieubelasting in de bedrijven te verminderen. Uit onderzoek is gebleken dat boeren binnen hun bedrijfsvoering steeds meer aandacht aan het landschap besteden, en behoefte hebben aan ondersteuning daarbij. Dat de natuur dient te herstellen, is voor geen van de partijen een boutespraak meer. De vraag hoe dat moet gebeuren, roept wel tegenstellingen op.

Grof gezegd zijn er twee manieren: maak een strikte scheiding tussen cultuur en natuur, of doe dat niet. Het eerste is het streven van de overheid. Volgens de

Ecologische Hoofdstructuur is Nederland in het volgende millennium een aaneengesloten mozaïk van 250 duizend hektare bos, moeras en heide. Daarvan is 150 duizend hektare reservaatgebied: aangekocht door organisaties als Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de provinciale land- schappen. Pure natuur dus.

De rest, 100 duizend hektare, valt onder de noemer beheersgebied. Boeren beheren het, zij het met strenge restricties. Maaïen na 15 juni is er een van. De kuikens van weidevogels als de grutto vliegen uit voor die datum

„De resultaten met Schotse Hooglanders zijn hier beter dan met plaggen”

en blijven gespaard voor de messen van de maaimachine. Andere mogelijkheid is de slootkant niet te maaïen, zodat een aantal plantesoorten kan uitbreiden. Voor de gedeelde inkomsten ontvangen boeren een compensatie van het rijk.

Sommige agrariërs zien in natuurbeheer een nieuwe vorm van inkomsten. Anderen zien niets in een vergoeding voor boeren die de natuur haar gang laten gaan. Boeren zijn immers ondernemers, die ga je niet belonen voor iets wat ze niet doen. Bovendien gaat de prijs per hektare omhoog door de aankoop van natuurgebied. Boeren hebben volgens de regels van milieubehoud juist meer grond nodig voor dezelfde activiteiten. Met de strikte scheiding tussen natuur en landbouw zijn boeren- en landbouworganisaties nooit blij geweest. Het kost ze landbouwgrond. Wel komt er in de agrarische wereld meer steun voor initiatieven om de natuur op het gangbare bedrijf terug te brengen. In het Hollands-Utrechts veenweidegebied lopen experimenten om de boer 'natuur' te laten produceren. Hoe meer soorten planten in de slootkant en hoe meer weidevogels, hoe groter de beloning die de boer ontvangt. De natuurproductie vaststellen is een kwestie van tellen. De boer geeft op hoeveel bebroede en uitgekomen legsels er zijn. Voor het vaststellen van de soortenrijkdom langs de slootkant krijgt de boer een lijstje met goed herkenbare plantesoorten. De resultaten bij twee boeren in Hei- en Boeicop mogen er zijn. Het aantal getelde soorten per honderd meter was 52. Het gemiddelde van Zuid-Holland is 32.

DE GROEP natuur- en milieu-activisten is vandaag op zoek naar 'raakvlakken tussen natuurbescherming en plattelandsontwikke-

ling'. Omdat ze daarover te lang hebben nagedacht zonder de boeren, moet het nu anders. Drie gangbare Drentse boeren zijn uitgenodigd om de exkursie mee te maken. Ze kijken onwennig rond bij de aanblik van zoveel stedelingen. De sfeer van beleefdheid overheerst.

Het bus voert het gezelschap naar de biologische melkveehouderij van Ko Albers en zijn familie bij het Drentse Anderen. Albers boert in reservaatgebied, heeft twintig melkkoeien en levert aan kaasmakerij Karwei in Rolde. Precies 30 van de 33 hektare zijn van Staatsbosbeheer. Albers mag het land niet bemesten en niet voor half juni maaïen. Dat heeft nadelen: „Laat maaïen geeft minder voedingsrijk hooi en de eiwitwaarde van onbemeste percelen is laag”, aldus Ko. De produktie van de melkkoeien ligt op 6300 liter per koe per jaar, wat 1000 liter minder is dan het landelijke gemiddelde. De oplossing heeft de familie gevonden door percelen die als maaïweiden voor wintervoer bestemd zijn, toch te laten begrazen door de koeien. Het is niet in overeenstemming met wat Staatsbosbeheer wil. De doelstelling is verschralling binnen vijf jaar. „Er treedt wel verschralling op, maar het gaat veel langzamer”, aldus de boer.

De familie ziet genoeg perspectief voor het bedrijf. „Het blijft heel lang mogelijk deze produktie te halen, maar we hebben op den duur wel meer land nodig,” zegt Ko. Hij maalt er niet om. Biologisch boeren geeft veel werk en de percelen liggen ver uit elkaar. „Maar kleinschalig vinden we het lekkerste. Ik ben geen machineboer. We kunnen de dieren voldoende aandacht geven. En het geeft veel werkgelegenheid door met heel veel kleine eenheden en kleine afzetmogelijkheden te werken.” De tijd dat biologische boeren vreemde vogels waren, is voorbij. Boer Oostru uit Erp is lovend over Albers' bedrijf. „Ze doen het anders dan wij, maar ze doen het goed.” Hij voegt er wel aan toe 'het persoonlijk niet te willen'. „Ze zijn zoveel tijd kwijt met van en naar de percelen te rijden.”

Later, tijdens een discussie tussen natuurbeschermers en boeren, komt nog een keer het oud zeer van de onbegrepen boer die gekonfronteerd wordt met milieumaatregelen, naar boven. Bij natuurbeschermers en biologische boeren overheerst echter de wens tot samenwerking. „Het gaat ons om herstel van het landschap, van de dorpen, van de leefbaarheid op het platteland. Dat is in het belang van de natuur en van de milieuorganisaties. En ook van de bewoners. Dacht ik.”

Werken op lokaal niveau aan het milieu is van groot belang. Gemeenten staan dicht bij de burgers, praten met bewoners en voeren duurzame plannen uit. De Kleine Aarde neemt een duik tussen de gemeentegrenzen. In deze aflevering geeft hoogleraar milieukunde Jacqueline Cramer haar visie op ekosteden.

Jacqueline Cramer

Nederland heeft de eerste stap gezet op weg naar duurzame ontwikkeling. Er is overeenstemming bereikt over de noodzaak om de milieubelasting terug te dringen. De grote uitdaging wordt nu om alle beleidsuitgangspunten op papier om te zetten in praktijk.

Steden en regio's vormen bij uitstek de plaats om dat te doen. Want als ergens de stap naar duurzame ontwikkeling concreet kan worden gemaakt, is het op lokaal niveau.

Duurzame stedelijke ontwikkeling is niet een zaak van enkele maatregelen. Het vereist een coherente aanpak, waarbij sociale en economische ontwikkelingen in verband worden gebracht met doelstellingen op het gebied van leefbaarheid en milieu. In Nederland en ook in het buitenland zijn al uiteenlopende acties ondernomen om dit gestalte te geven. In dat opzicht hoeven we zeker niet bij nul te beginnen.

Op het gebied van terugdringing van milieuverontreiniging en verspilling zijn al verschillende initiatieven genomen. Maar vanuit het perspectief van duurzame ontwikkeling bleven deze initiatieven beperkt van aanpak.

We zouden ook kunnen denken aan het ontwerpen van duurzame consumptiegoederen, gericht op de mogelijkheid producten te repareren, demonteren en te recyclen. Het stimuleren van zoveel mogelijk hergebruik van producten en materialen vergt ingrijpende veranderingen, vooral op het gebied van transport en logistiek. Het gaat dan niet meer alleen om het terug-

EKO STAD (2)

brengen van de melkfles en het deponeren van glas in de glasbak. Ook allerlei andere producten kunnen ingezameld worden voor produkt- of materiaalhergebruik, variërend van audio-apparatuur tot koffiemachines, plastic of aluminium gebruiksartikelen, stoffen en kleden.

Cascades

Op het gebied van grondstoffen, materialen, energie en water kan op grotere schaal gezocht worden naar allerlei vormen van hergebruik en cascades (het trapsgewijs zo optimaal mogelijk benutten van grondstoffen, energie en water). Bedrijven zullen dan netwerken moeten opzetten voor uitwisseling van afvalstoffen, afvalwater en overvloedige energie. In Nederland is hiermee een begin gemaakt, maar in het Deense Kalundborg gaat men al een stapje verder.

De plaatselijke elektriciteitscentrale, een nabijgelegen olieraffinaderij, en een grote farmaceutische fabriek zetten afvalwarmte van de fabrieken in voor wijkverwarming in de stad. Warm water gaat naar viskwekers, voor de verwarming van de kweekbassins. Afvalstoffen als vliegas en gips worden ter plekke verwerkt door een betonfabriek en een producent van gipsplaten. De fabrieken gebruiken bovendien elkaars afvalwater en afvalgassen.

Deze grootscheepse uitwisseling van grondstoffen en afval kwam overigens tot

stand nadat leerlingen van de plaatselijke middelbare school een model hadden gebouwd om de hergebruiksmogelijkheden aan te tonen. Het netwerk heeft aanzienlijke besparingen op grondstoffen en energie opgeleverd, en tot grote kostenbesparingen voor de bedrijven geleid. De gemeente Kalundborg maakt bovendien gebruik van de wervingskracht van dit project om nieuwe investeerders naar de regio te halen.

Meer natuur

Een ander voorbeeld is een integrale aanpak van planning, inrichting en beheer van stedelijke gebieden. Er kan meer ruimte voor natuur in de stad gecreëerd worden.

Kleurrijke voorbeelden van een stadsecoloogische aanpak van het ontwerpen van een stadswijk laten zien dat en hoe dit kan.

Wanneer in elke woonwijk voldoende winkels zijn gepland, hoeven mensen minder gebruik te maken van de auto om hun boodschappen te doen. Hetzelfde geldt voor de aanleg van voldoende en veilige fietspaden in de stad en van een uitgebreid openbaar vervoersnet.

Duurzame stedelijke ontwikkeling tot stand brengen vereist een breed maatschappelijk draagvlak. Plannen op dit terrein kunnen niet van bovenaf door de overheid en de politiek worden opgesteld en opgelegd. Het vergt nieuwe coalities tussen uiteenlopende groeperingen. De overheid treedt eerder op als makelaar en als degene die ondersteuning kan bieden. Zonder de actieve steun en inzet van betrokken maatschappelijke groeperingen zijn duurzaamheidsinitiatieven echter tot mislukken gedoemd.

Amersfoort krijgt eko-wijk 'plus'

Amersfoort mag zich over een poosje gelukkig prijzen: dit najaar zal de grootste milieuvriendelijke wijk van Nederland binnen haar gemeentegrenzen verrijzen. Het gaat om een kleine vijfduizend woningen van het kaliber 'milieuvriendelijke variant-plus'. Wat dat wil zeggen? Kees Bakker van de afdeling stadsontwikkeling: „Het betekent dat er ambitieniveaus zijn. Wat in categorie B zit is milieuvriendelijker dan wat in C zit. Categorie A voert het verst: dan praten we over het gebruik van leem, waterzuivering met riet, grasdaken en ga zo maar door. Categorie C is minder experimenteel en heeft bijvoorbeeld geen komposttoilet.”

Waarom is niet gekozen voor alle huizen in de milieuvriendelijkste categorie? „Buiten dat het heel bijzonder is dat er in zo'n omvang milieuvriendelijk wordt gebouwd, is het een krachtspel tussen wat de markt wil en wat er kan. Een koopwoning kun je niet té veel af laten wijken van wat gebruikelijk is. Dan wil niet iedereen meer kopen.”

Wel zeker is dat tropisch hardhout de wijk niet inkomt en langzaam verkeer en openbaar vervoer voorrang op snelverkeer krijgt.

Europese Eko-kampagne van start

Europa gaat campagne voeren voor een duurzame ontwikkeling van steden en dorpen. Met steun van de Europese Commissie wordt een campagnebureau opgericht dat goede lokale duurzaamheidsvoorbeelden onder de aandacht moet brengen van gemeenten. Tot de campagne is besloten door zeshonderd afgevaardigden van Europese gemeenten en andere organisaties na een vierdaagse conferentie in het

Deense Aalborg. Uit Nederland waren 49 vertegenwoordigers aanwezig.

Göteborgers Eko-handboek

De Zweedse gemeente Göteborg heeft alle huishoudens en bedrijven binnen de gemeentegrenzen uitgerust met een 'Eko-handboek'. Van A tot Z (of van A tot Ö in het Zweeds) kan alles wat met milieu te maken heeft, worden opgezocht. Van allergiën tot zilverpoets, van antivries tot

de waterkwaliteit van Göteborgs zwembad of de risico's van zonnen onder een te dunne ozonlaag. De schrijvers willen dat milieu een onderdeel wordt van het alledaags leven van iedere Göteborger. Het voorwoord eindigt met de woorden: dit handboek is er voor mensen die hun eigen leven willen verbeteren. Leg het op de koelkast, hang het in de wc. Laat het onderdeel zijn van uw leven. Lees het en handel er naar!

Gouda installeert 300 zonneboilers

De Zuidhollandse gemeente Gouda voert een actief zonne-energiebeleid. Driehonderd huizen zijn voorzien van zonneboilers. Het gaat om renovatiehuizen en nieuwbouw. Het gemeentebestuur van Gouda stelt bij nieuwbouw de installatie van zonneboilers als voorwaarde.

Tips

■ Wilt u dat uw gemeente schoner, gezonder, groener en leefbaarder wordt? Misschien is het dan een idee de milieudienst in uw gemeente op het spoor te zetten van de Duurzaamheids-meter uit de Amerikaanse stad Seattle, waarmee duurzaam beleid kan worden getoetst. Hier kan uw gemeente dus wat van opsteken. Kopiën van de duurzaamheidsmeter zijn verkrijgbaar bij De Kleine Aarde voor f 10,- inclusief verzendkosten. Bel 04116-84921.

■ Gemeenten krijgen geld van de overheid voor hun milieubeleid. Voor een deel kunnen gemeenten zelf de bestemming van het geld bepalen. Vanaf nu is het ook mogelijk dat gemeenten er voor kiezen werk te maken van de Lokale Agenda 21. U kunt uw gemeente hier om vragen.

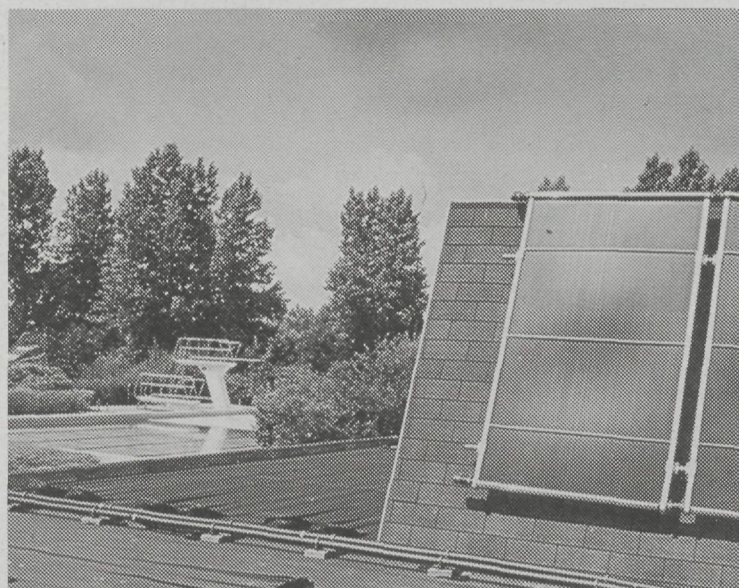

foto Elise Dekker

Nieuwe Niedorp zwemt op zon

Wie in het openluchtbad van het Noordhollandse Nieuwe Niedorp te water gaat, zwemt op zon. Het bad wordt geheel verwarmd op zonne-energie. 's Nachts en tijdens koele periodes in de zomer gaat er een zeil over het bad, zodat de warmte erin blijft. Ook is er minder chloor nodig, omdat het water minder snel verdampt.

Zoekt u mensen om samen iets te gaan doen? Een woongroep vormen, werken in de tuin of samen op vakantie? Stuur een bericht van maximaal 50 woorden naar 'Mensen en mogelijkheden', De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel. Een gratis service, uitsluitend voor donateurs. Niet voor commerciële berichten. Stuur uw bericht voor het Winternummer vóór 1 november in!

Gezocht: Echte pioniers die in **de tropen** (Suriname) op 40 ha. grond biologische landbouw en veeteelt willen beoefenen. Ong. 10 ha. is ontbost en gedeeltelijk in cultuur gebracht, door planten van gewassen en weiland voor ong. 50 koeien. Kost en inwoning gratis. Men mag er voor onbepaalde tijd verblijven. Info: 040-858129, Geldrop.

Bij onze vrienden van de **theatergroep 'Klinek Lalek'** in het Poolse dorp Wolimiérz is het afgelopen jaar de herberg/ontmoetingsplaats en oefenruimte afgebrand. Wij willen u om financiële steun vragen voor dit unieke mens-en milieuvriendelijke initiatief in Oost Europa. Eco+ giro 4289799 t.a.v. P. Bisschop, Schiffeler 2c, 6416 CR Heerlen. O.v.v Gift Klinek Lalek, Polen.

Oproep! Wij, Ron 29, Jo 29, Tomha 1 3/4, Dennis 29, zijn al lang op zoek, om samen een **niet religieuze woongroep** te beginnen (buitenland) en onze idealen samen te bundelen, het liefst jullie die al begonnen zijn, en een woonplek over hebben. Trefw. aarde veranderingen, onafhankelijk, kleinschalig, perma c., kruidkunde, alt. energie, levensfilosofie, enz. Reacties! Selschardijk 5, 1744 JA Eeningenburg.

Jaargangen '73 t/m '79 DKA, gratis af te halen, 040-832487.

DKA 4 t/m 70 gratis af te halen, Leo Eikelenboom, 04904-16996.

Werkdagen, -weekenden en langere activiteiten speciaal voor enthousiaste jongeren het hele jaar door. **natuur- en landschapsbeheer**, veel aandacht voor natuur en milieu, vegetarische maaltijden. Georganiseerd door de Werkgroep van Kampbegeleiders van het IVN. Bel: Inge de Vos: 079- 421172/317240.

Jonge vrouw met baby die pas in Zeeland is komen wonen, zoekt (vrijwilligers-)werk in de

alternatieve sector. Omgeving Goes. Sytske de Waart, vd Biltlaan 19, 4421 BB Kapelle, tel. 01102-44239.

Wie wil er een deel van zijn haar oogst van **walnooten** e/o hazelnooten aan ons verkopen e/o ruilen tegen tamme kastanje's. Tevens zijn wij op zoek naar informatie en zaden van Potimarron, een pompoensoort met kastanjes-maak. Loeki Langendoen, De Pol 17, 8337 KS De Pol, tel nr. 05210-89470.

Gezocht: **druivenplukkers**. Door een ongeluk kan deze wijnboer dit jaar slecht trekker rijden, dus wie daar ervaring mee heeft (klein trekker-tje) is extra welkom. Periode: vanaf 10 oktober, voor voedsel en onderdak, Streek: Katharenland, ten zuiden van Carcassonne, aan de voet van de Pyreneeën. Info Fransje de Waard, (tel/fax) 020-6658743, of direct: Beirieu, tel. 68316071 of 68312497.

Welke integere man wil ons, lesbisch stel 30 en 32 jr., helpen onze kinderwens te realiseren? We zoeken een **donor** die er geen bezwaar tegen heeft later evt. kennis te maken met het kind, indien het kind dit wenst. KI via ziekenhuis. Graag je reactie. Brieven onder nr. RA 9004 MM.

Mijn **groente- en bloementuin** aan de Hollandse IJssel is heel mooi, maar vraagt (te) veel tijd momenteel. Daarom zoek ik 1 of 2 mensen uit Gouda of omstreken die, net als ik, lol hebben in tuinieren, om het samen te kunnen doen. Meer info: 01820- 29418.

Weduwnaar, 46, niet-roker, geen geitewollen sokken-type, natuur- en dierenliefhebber. Heb goede baan, maar wil meer leven en minder stress. Gedacht wordt aan: vrijwilligerswerk in Frankrijk, overwinteren Tenerife, zomermaanden Nederland, fietsvakanties, familiebezoek, beperkt werken. Welke vrouwelijke vrouw vergezelt mij? Definitieve invulling van onze toekomst in overleg. Reactie nummer RA 9003 MM, graag met foto.

Gezin 2 kind. 20 jr. ervaring in Italië, in bio-landbouw. (vee, vruchtbomen, groente, klein-vee en bos) zoekt aansluiting bij **woon- en werkgemeenschap**. Br. onder nr. RA 9002 MM.

Vrouw (29) zoekt **groep(je)** om mee te wonen. 't Liefst buiten, maar stad goed bereikbaar, midden v/h land. Bewust leven, vegetarisch eten, creativiteit; ik ben ook geïnteresseerd in film, muziek e. a. cultuuruitingen. Brieven graag onder nr. RA 9001 MM.

Oudere kunstenaar met enorme verzamelde en eigen gemaakte **poezenkunstwerken**, wil weg uit Randstad. Zoek ruimte voor klein museum, om via de kunst dieren in de belangstelling te houden. Zoek bezielende man/vrouw met vrije tijd, die zich hierin herkent. Geen relatie's, wel gezelligheid. Brieven onder nr. RA 9005 MM.

Graag wil ik de **DKA**-nrs aanbieden vanaf nr. 20, jaargang 6 tot nr. 88, lentenr. Tel. 05230-13086.

De Kooikamp in Glimmen heeft nieuwe men-

sen nodig. **Woongroep** met wortels in de arme zandgrond van de Hondsrug, dus ook met werklust en relativiseringsvermogen. Voor meer informatie, bel of (liever nog) schrijf: Kooikamp, Rijksstraatweg 15, 9756 AA Glimmen, 05906-1861.

Eco-kampeerboerderij in de bergen van Zuid-Spanje, gelegen t.o. 2 natuurparken met prachtige fauna en flora, rivieren en grotten, zoekt participanten voor haar geïntegreerd woon-werkproject. Informatie: 020-6939942 of 00- 34-52-168075.

Aanstaande moeder zoekt z.s.m. leefbare **woonruimte** voor 2 of 3 personen (afhankelijk van plaats en karakter woonruimte). Bij voorkeur rond of in Arnhem. Bijvoorbeeld: woon-gemeenschap of gedeelte van groot huis, waar ik zonodig wat kan werken bij wijze van aanvullende betaling. Bereikbaar via 05750-16271.

Zelfvoorzienend "Ekologisch" leven in harmonie met de natuur in Nederland. Man (42) met mogelijkheden **zoekt vrouw** die dat ook wil. Brieven onder nr. RA 9006 MM.

Sixties club in oprichting zoekt mensen vanaf 14 jaar die geïnteresseerd zijn in jaren-zestig-muziek en het milieu. Meedoen, meedenken, meehelpen met onze weekends?! Schrijf onder andere je leeftijd (muzikale?) hobby's enz. naar: Sixties Club, Distelvink 60, 7827 DC Emmen.

Gevraagd: partij(tje) **oude dakpannen** en/of hulp bij leggen/transport. Geboden: Gratis **kampeer-overnachten** in oude schuur in Drenthe. Eventueel tuinieren in de tuin. Schrijf o.a. wanneer e.d. naar: Distelvink 60, 7827 DC Emmen.

Ecolonie, Ecologisch centrum/gastenbedrijf, lage Vogezen, Frankrijk, zoekt **werkers** om bij lopende werkzaamheden te helpen: keuken (vegetarische maaltijden), moestuin, gasten-verzorging, renovatie en **bewoners** voor: cursus/gasten-cordinatie en organisatie. Ook **belangstellenden** gezocht voor het opzetten van ecologisch bedrijf(jes). INFO-weekends in Frankrijk. Info: Henny 015-138111, Frankr. 00-3329070027.

Hobbyboer, 42 jaar, niet-vegetariër, gek op natuur, **zoekt meisje** dat geïnteresseerd is in zelfvoorzienend samenleven. Brieven onder nr: RA 9007 MM.

Gezin zoekt een geschikte **lokatie** voor een op te starten educatieve tuinderij, waar mensen van alle leeftijden informatie kunnen krijgen, mee kunnen werken of deel kunnen nemen aan activiteiten. Perma-cultuur en eco-pedagogiek. Gezocht: 1 - 2 ha grond met schuur/woning. Wilma Jansen en Erik van Gameren: 08389-16181 of 030-895475.

Er is nog geen kok gevonden die koken kan voor honderd monden. Onze kok kan dat wel, want ik heb nog niemand gehoord of hij roemde het eten. Maria van Goethem. Soest.

Vervolg op pag. 48

WALVIS OORLOG

in Noorwegen

Noorse milieu-organisaties tegen akties van Greenpeace

Ondanks protesten vanuit de hele wereld gaat Noorwegen door met de vangst op dwergvinvissen. Noorse natuur- en milieuorganisaties steunen de jacht en hebben kritiek op de akties van Greenpeace. „Het grootste nadeel is de minachting die Greenpeace toont voor onze zienswijze.”

Lies Kamphuis

De emoties in de Noorse walviszaak lopen hoog op. Aan de ene kant staan de Noorse milieubewegingen, het grootste deel van de Noorse bevolking en de Noorse regering. Greenpeace staat met de rest van de wereld aan de andere kant.

Belangrijk in het konflikt is een verschil van mening over het aantal dwergvinvissen in de noordoostelijke Atlantische Oceaan, het jachtgebied van Noorse vissers. De dwerg-

vinvis is volgens Oslo de meest talrijke walvissoort. In totaal zwemmen er een miljoen rond. In het gebied rond de zuidpool ongeveer 750 duizend, in de noordoostelijke Atlantische Oceaan nog eens 86 duizend. Het wetenschappelijk komité van de Internationale Walvisvaart Commissie (IWC), waarin elk walvisvarend land een afgevaardigde heeft, keurde de Noorse berekeningen twee jaar geleden goed. Overigens was dat bij gebrek aan betere cijfers.

De Noorse overheid gaat er nu vanuit dat er genoeg dwergvinvissen zijn om een beperkte jacht toe te staan. Dit jaar mogen de Noorse vissers 301 van de zwemmende zoogdieren vangen. Daarvan zijn 112 bestemd voor wetenschappelijk onderzoek en 189 voor de commerciële vangst.

Greenpeace vertrouwt de berekeningen gemaakt door Noorse onderzoekers niet. Ze vermoedt dat het werkelijke aantal lager

ligt. Ondertussen maakte het IWC-lid Justin Cook nieuwe berekeningen. Hij kwam op een getal rond de vijftigduizend in het Noorse jachtgebied. De laatste stand van zaken is dat de IWC beide berekeningen laat bestuderen door een werkgroep. De kommissie zal volgend jaar uitsluitsel geven.

Boycot

Greenpeace voerde een skala van akties tegen de Noren. Greenpeace-Nederland startte een boycotaktie. In krantenadvertenties riep ze toeristen op Noorwegen te mijden. Er waren akties bij de veerdienst tussen IJmuiden en Kristiansand en Greenpeace onderhandelde met importeurs over een mogelijke boycot van Noorse produkten.

■ Konfrontatie tussen Greenpeace en een Noorse walvisjager

foto Greenpeace/Morgan

Ook probeerden aktievoerders van Greenpeace in het noordoostelijk deel van de Atlantische oceaan de walvisvaarders te stoppen. Greenpeace-kantoren in Engeland, Duitsland, Oostenrijk, Italië en Australië begonnen hun boycotakties een jaar eerder. Volgens Greenpeace hebben ze geleid tot een verlies van 110 miljoen gulden voor de Noorse overheid. Hoewel de akties volgens Greenpeace succesvol zijn, melden de Noorse kranten dat de protesten afnemen. De grote Noorse krant Aftenposten spreekt van 'gevreemde proteststormen die zijn gereduceerd tot weinig dramatische golfslagjes'. Ook de boycot van exportprodukten lijkt terug te lopen. Het Duitse voedselketenbedrijf Coop Schleswig Holstein kondigde onlangs aan de boycot van Noorse artikelen op te heffen. Ook laten economische sancties van De Verenigde Staten op zich wachten. Woordvoerders van het Witte Huis zeggen eerst de wetenschappelijke cijfers over het aantal dwergvinvissen te willen bekijken. Pas dan wordt beslist over akties.

Op één lijn

Opvallend genoeg twijfelt de Noorse milieubeweging niet aan de Noorse berekeningen. Sterker nog, de milieu-organisaties zijn voor de jacht. Volgens Heidi Sörnssen van Natuur en Jeugd staan de milieu-organisaties op één lijn: „De Noorse Natuurbescherming, de Stichting Bellona en Natuur en Jeugd steunen de walvisjacht, zolang deze het voortbestaan van de dieren niet bedreigt. Principieel tegen zijn we nooit geweest. Wij zijn geen dierenbescherming, maar een milieu-organisatie.”

Kernpunt van de Noorse natuurbescherming is dat ze niet alleen de natuur wil beschermen, maar haar ook op een verantwoordelijke manier wil beheren. Oogsten van de rijkdommen hoort daarbij. „Het noorden van Noorwegen is traditiegetrouw afhankelijk van landbouw, jacht en visserij. Je kan voor Noord-Noorwegen niet dezelfde regels opstellen als voor de Griekse eilanden”, zegt Gunnar Album van de Noorse natuurbescherming.

Sörnssen is duidelijk geïrriteerd over de boycotakties van Greenpeace: „Het kost veel tijd en inspanning om de buitenwereld te verklaren waarom we niet tegen deze vangst zijn. Tijd die we zo graag voor belangrijke milieukwesties zouden gebruiken: dumping van giftig afval, het broeikas effect en de oliebooring in de noordelijke zeeën.”

Natuur en Jeugd vroeg Greenpeace vorig jaar in een open brief de boycotakties te

stoppen. Zij bekritiseerde Greenpeace voor het misleiden van de publieke opinie over de werkelijke milieuproblemen, waardoor het werk van de milieubeweging over de hele wereld wordt bemoeilijkt. Greenpeace spoorde in haar antwoord de nationale milieubewegingen aan om 'hun standpunt ten aanzien van de Noorse walvisvangst te herzien, een onafhankelijke positie in te nemen, niet één voor hen geschreven door de regering in Oslo en haar pr-konsulenten.’’

Noorwegen en de walvisvaart

Samen met andere walvisvarende landen is het de Skandinaviërs bijna gelukt om de grotere broer van de Dwergvinvis uit te roeien. In het seizoen 1930-1931 vertrekken ruim tienduizend Noren naar Antarktica om veertigduizend Blauwe Vinvissen af te slachten.

Na de Tweede Wereldoorlog wordt het steeds moeilijker om de Blauwe Vinvis te traceren. Toch gaat de vangst door. In de jaren vijftig doodt Noorwegen jaarlijks tussen de tien- en twintig-duizend walvisen. De walvisvaarders houden dit vol totdat de walvis bijna uitgestorven is.

Vanaf 1965 is het zoogdier beschermd.

Nu zwemmen er maar 2500 exemplaren.

Langzamerhand beseffen de walvisvarende landen dat het voortbestaan van walvissen in gevaar komt. In 1946 ondertekenen ze een Verdrag tot Regeling van de Walvisvangst. Door het verdrag wordt de Internationale Walvisvaart Commissie (IWC) opgericht. Elk walvisvarend land levert een afgevaardigde. De IWC stelt de regels vast: welke walvissoorten wel of niet beschermd zijn, de vangstquota, de jachtgebieden en de vangstmethoden.

In 1986 besluit de IWC alle commerciële walvisvangst tijdelijk te verbieden, omdat er onzekerheid bestaat over de bestanden. Dit besluit wordt aangeduid als het commercieel moratorium. Noorwegen, Japan en de Sovjet-Unie maken direkt van de mogelijkheid gebruik om bezwaar aan te tekenen. Ze mogen toch doorgaan met de jacht op de dwergvinvis. In 1993 kondigt Noorwegen aan de commerciële vangst weer op te pakken met of zonder goedkeuring van de IWC.

Heidi Sörnssen: „Natuurlijk worden wij niet gedirigeerd door de regering. Wij zijn onafhankelijk. Het antwoord laat zien hoe Greenpeace denkt over plaatselijke milieu-organisaties.”

Distriktspolitiek

Langzamerhand is de Noorse walviszaak op een principiële kwestie uitgelopen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken heeft het tegenoffensief gestart met een grote pr-kampagne. Een kleurrijke brochure moet de vooroordelen tegen walvisvangst wegnemen. Noorwegen legt haar distriktspolitiek uit. Samenvattend komt het er op neer dat er economische belangen zijn.

Katrin Glatz Brubakk, walviskampagneleider van Greenpeace-Noorwegen: „Het is echt niet zo dat wij de kustgemeenschappen willen opdoeken. Wij willen graag met de vissers samenwerken en onderhandelen om het milieu en de distriktspolitiek te combineren. Maar voor ons is het milieu het belangrijkste. Niet de Noorse distriktspolitiek.” Internationaal heeft Greenpeace vier en een half miljoen leden, de Noorse afdeling heeft er slechts twaalfhonderd. Ter vergelijking: de Noorse Natuurbescherming, een zusterorganisatie van Milieudefensie heeft zestigduizend leden, de jongerenorganisatie Natuur en Jeugd heeft 8800 leden. Voor Katrin Glatz Brubakk is het evident waar het lage ledental vandaan komt: „Tegen je eigen land aktie voeren is erg impopulair.”

Minimaal lijden

Een ander aspekt van irritatie in de walviskwestie is het lijden van het dier.

Greenpeace gebruikt in haar boycotakties kleurrijke foto's van bloedige, stervende walvissen. Heidi Sörnssen noemt het erg ongenueanceerd. „De Noren willen graag dat hun walvisjacht geaccepteerd wordt en doen er alles aan om het lijden te minimaliseren. Op elke boot is een dierenarts aanwezig die de jacht observeert.”

Het gebruik van bloedige foto's is een intern discussiepunt is binnen Greenpeace International. Katrin Glatz Brubakk: „Bij Greenpeace Noorwegen worden dit soort foto's niet meer gebruikt. Het lijden van de walvis is voor ons niet het belangrijkste. Jacht op elanden kan veel wreder zijn. Greenpeace wil het milieu beschermen. Noorwegen moet zich houden aan internationale milieu-afspraken, zoals het moratorium van de IWC.”

K O P L O P E R S

„J E WORDT AL GAUW beschuldigd van paniekzaaiërij als je wijst op mogelijke gezondheidsrisiko's van milieugevaarlijke stoffen. De laatste jaren is er zoveel nieuwe informatie binnengekomen over die gezondheidsrisiko's van de verspreiding van toxische stoffen, dat ik me daar grote zorgen over ben gaan maken. Vooral over de invloed van toxische stoffen - met name dioxine en PCB's - op de voortplanting. Over de opstelling van de overheid maak ik me ook ernstige zorgen. Ze voeren een beleid van: vooral geen paniek zaaien. Dat is een algemene reactie zodra sprake is van mogelijke gezondheidsrisiko's. Er komt nu bijvoorbeeld verontrustende informatie naar buiten over de gezondheidsrisiko's van stoffen die in houtverduurzamingsmiddelen zitten, maar als je de overheid daarmee konfronteert, ontkent men dat er gevaar is. Zij hebben afspraken met het bedrijfsleven. De GGD's en de milieu-artsen zitten in een moeilijker positie dan de milieu-organisaties. Ze krijgen wel signalen, maar ze kunnen niet altijd alle informatie naar buiten brengen. Ook ontbreekt het nog aan stelselmatige registratie van gezondheidsklachten die mogelijk verband houden met milieuvervuiling. Daarom hebben het Landelijke Milieu Overleg (LMO) en de Stichting Gezondheid en Milieu zelf actie ondernomen. Ze hebben een tweejarig project opgezet voor het registreren van milieugezondheidsklachten via regionale meldpunten. Bij een centraal registratiepunt worden deze gegevens verwerkt,

foto De Kleine Aarde

Marietje Kranendonk (56)

koordinator Landelijk Milieu Overleg

zodat beter relaties kunnen worden gelegd tussen gezondheid en milieu. Een adviesraad van voornamelijk hoogleraren op het gebied van epidemiologie, immunologie of toxicologie buigt zich over deze resultaten en verbindt er konklusies aan. Het is vooral de adviesraad die onze stem zal zijn naar de overheid. Dat kan leiden tot het aandringen op bepaalde maatregelen, zoals het verscherpen van de dioxinenorm. Uit diverse nationale en internationale onderzoeken blijkt dat de gevaren van dioxine zeer groot zijn, de belasting al veel te hoog is en er onmiddellijk stappen moeten worden ondernomen om de dioxinenormen te gaan verscherpen. We praten hier over gevolgen als schade

aan de neurologische ontwikkeling van ongeboren en pasgeboren kinderen. Die effecten kunnen levenslang doorwerken! Het gaat ook om afname van de vruchtbaarheid, vermindering van de weerstand, immuunziektes. Dat zijn zaken, waar niet mee te spotten valt. Het probleem is dat er hele grote economische belangen op het spel staan. De industrie probeert weer met eigen onderzoeken die gevaren te ontzenuwen. Maar ondertussen gaat die gevaarlijke vervuiling wel gewoon door. Als er aanwijzingen zijn dat er een relatie bestaat tussen milieuvervuiling en ernstige gezondheidsklachten, dan moet je als overheid actie ondernemen, niet wachten tot alles tot in alle details bewezen is. Wij zeggen: leg de bewijslast bij de tegenpartij: zolang niet bewezen is dat het niet gevaarlijk is, moet je de norm zo

scherp mogelijk stellen. Dat is het voorzorsprincipe, door onze regering onderschreven op de UNCED-konferentie. Toen ik bij het LMO kwam in 1979, was er een miliegroep, de Stichting Aarde, die een campagneposter uitbracht met een embryo en een tekst in de trant van: 'Als we het nodig vinden voor onze economie, zijn we zelfs bereid onze eigen baarmoeder te vervuilen.' Dat werd toen als vreselijk schokkend ervaren, dat kon helemaal niet, maar het tragische is dat je ziet dat we het inderdaad wel aan het doen zijn. En dat we daar als samenleving onze ogen voor sluiten. Maar we mogen niet langer accepteren dat economische belangen zwaarder tellen dan onze gezondheid en die van onze kinderen."

Niet meer bluffen

Milieureklame wordt langzaam volwassen

Milieureklame is een jong vak vol valkuilen. Natuurorganisaties lopen er in voorop. Bedrijven aarzelen. Reklamebureau's willen best, maar in de praktijk is het nog vallen en opstaan. Met verwarrende gevolgen voor de konsument. Gelukkig komen er nu handleidingen over hoe het moet.

Michel Robles

Dit verhaal begint met wc-papier. Danke heet het en we moeten het kopen! Dat willen tenminste advertenties in jongerenbladen en reclameborden langs de snelweg.

'De rol die ons milieu verdient', luidt de handige slogan. Producent van Danke is het Belgische PWA-Mabelpap, één van de weinigen die het op dit moment aandurft een eigen produkt grootscheeps als milieubewust aan te prijzen. Danke is honderd procent kringloop en nog zacht ook. „Geen schuurpapier zoals het meeste grijze spul”, aldus PWA-marketing manager Johan van Beynen. Danke vult dus een gat in de milieuminnende markt.

Volgens Van Beynen werkt de fabriek, waar Danke wordt gemaakt, helemaal schoon. Is PWA-Mabelpap dus van alle smetten vrij? Toch niet. Onlangs nog inkasseerde het een berisping van de Reclamecode Commissie.

Wegens misleidende milieueclaims op zijn Domex-keukenrollen.

Emotie en sfeer

Reklame, zeker zoiets nieuws als milieureklame, zit vol valkuilen. Reklamemakers hebben veel keus. Van 'billboards' op straat en beschilderde stadsbussen tot tv, radio of bladen. Van brievenbusfolders tot gratis publiciteit en smeuge produktpresentaties in de winkel. Bij een goede campagne is alles netjes op elkaar afgestemd qua moment, plaats, tekst en vormgeving. Vroeger was de gebruikswaarde van produkten het hoofdargument, tegenwoordig

lijken concurrerende produkten zo op elkaar, dat de reclame haar toevlucht neemt tot emotie en sfeer. De wereld van..... De wilde frisheid van..... Heerlijk helder..... Reclame weerspiegelt de samenleving. Ook de zorg over het milieu is daar dus terug te vinden. Natuur en milieu zijn 'emotie'. Natuurorganisaties zijn er inmiddels goed in. Net als het ministerie van VROM bestormen ze de billboards, bushuisjes en de tv. 'Help De Natuur' (bureau Benjamens, van Doorn-Euro RSCG voor Natuurmonumenten), 'Geven we de aarde op, of geven we de aarde door?' (bureau McCann-Erickson voor het Wereld Natuurfonds). Een enkele vereniging als Das en Boom waagt zich zelfs aan brievenbusreclame, papierverspilling of niet. De donaties stromen toe. Grote reclamebureau's werken goedkoop mee. Zo kiezen ze alvast positie op de groene groeiemarkt. Directeur Wiebe Knoop van bureau Benjamens zei het twee jaar geleden al in een interview met dit blad: bemoeienis met reclame voor het Eko-keurmerk is „een beetje investeren in de toekomst”.

In de reclame-wereld en bij bedrijven speelt bovendien heus idealisme een groeiende rol. De overheid trekt zich terug ten bate van de 'vrije markt'. Daarmee komt, naast winst maken, een deel van de zorg voor de samenleving te rusten op de schouders van het bedrijfsleven. 'Sociaal ondernemen' is een term die in zwang raakt. Een aantal bedrijven heeft zich al in een 'Social Venture Network' verenigd.

Doorprikken

Toch moeten bedrijven wennen aan milieu-reclame. Natuurlijk willen ze hun milieuvorderingen graag melden. Maar van slechts weinig produkten is precies bekend, welke milieulast ze veroorzaken. Daardoor valt op de meeste milieucclaims wel wat af te dingen. Bedrijven maken ook vaak de fout, dat ze pas na kritiek gaan 'kommuniceren' over hun milieuwapenfeiten. Dan is het al te laat.

Bovendien is de verleiding tot groen bluffen groot. Regelmatig hoor je autofabrikanten, oliemaatschappijen en aardappeltelers bij het kleinste beetje 'milieuwinst' hoog van de toren blazen. Voor het duurzaam consumeren van de gemiddelde koper is dat funest. Die raakt haar of zijn wankel geloof in milieu als koopargument kwijt. „Iedereen is er dan ook als de kippen bij om dat soort beweringen door te prikken”, aldus *Marieke van der Werf* van bureau Van Sluis in Amstelveen.

Van der Werf is de schrijfster van het boekje 'Milieu en Communicatie', eigenlijk de eerste Nederlandse handleiding op het gebied van milieu-reclame en -pr. Haar opinie: „Wat een bedrijf rondbazuint, moet het intern waarmaken. Dat is een basisregel in de reclame.”

Subtieler

Om de konsument te beschermen is vier jaar geleden de Milieu Reclame Code opgesteld. Die bepaalt onder meer dat milieucclaims aantoonbaar juist moeten zijn. Ook moeten aangeprezen mogelijkheden tot afvalverwerking daadwerkelijk voor de konsument toegankelijk zijn. Op een zakje zetten dat het recyclebaar is, als het in feite nergens gerecycled wordt, is dus taboe.

Werkt de code? Ten dele, broemt *Arja Hagendoorn* bij Vereniging Milieudefensie. „De grofste claims zijn wel voorbij.” Er zijn ook zaken gewonnen, onder andere die van Kleine Aarde-medewerker Wim van Heerde tegen wc-papierproducent PWA.

Producenten leren nu aanklachten te omzeilen. Bedrijven laten zich positiever uit. Op een kongres over 'milieukommunikatie' eerder dit jaar in Soest was men tenminste blij dat duidelijker wordt, wat wel en niet door de beugel kan. Zeker is, dat bedrijven milieu subtieler gaan gebruiken. Vaak kruipen ze onder de vleugels bij geloofwaardige 'intermediairen'.

Eén kanaal is het onafhankelijke keurmerk van Stichting Milieukeur. Tot nu toe zijn alleen schrijfpapier en kattenbakvulling met milieukeur op de markt en grote jongens als Philips wachten liever op een Europees keur. Voor landbouwprodukten is er natuurlijk EKO.

'Joint promotion' is een tweede optie: samen met een milieugroep sta je sterk.

Handboek Milieucommunicatie

Samsom Bedrijfsinformatie heeft onlangs het eerste Nederlandse Handboek Milieucommunicatie uitgebracht. Het is een losbladige uitgave die periodiek wordt aangevuld. Elk denkbaar onderwerp komt er op den duur in aan bod. Eindredakteur is journalist Maurits Groen. Prijs: f 195,-. ISBN: 9065003789. Informatie 01720- 66800.

Bekend is de, trouwens wat verlopen, winkelactie van supermarkt C1000 samen met het WNF. De Milieumuurkrant van Stichting Natuur en Milieu etaleert rustig naast elkaar: dagblad Trouw, schoonmaker Cemsto en Flexa-verf. Soms belandt er eens iets minder gelukkigs op de krant (Omo Power). Maar het echte probleem is, dat de hoge adverteertarieven kleine voorlopers op milieugebied weghouden.

Imago

Opvallend genoeg doen bedrijven vaak meer aan milieu dan ze vertellen. Of ze vertellen het op een indirecte manier, bijvoorbeeld door hun folders te drukken op bijna-wit kringloop-papier. Je ziet het veel bij modezaken. Natuurlijk, de écru 'natuur'-look is een zoethoudertje. Ook een vaalwit katoenen shirt brengt normaal gesproken veel vervuiling mee. Toch wordt kledingproductie steeds schoner. In folders en katalogi van Hennes & Mauritz, Otto en Wehkamp kom je echter hooguit een paar pagina's 'Green Cotton'-mode tegen. De heuse lijn van Hennes en Mauritz met biologisch katoen wordt alleen in de winkel met schapkaarten geserveerd.

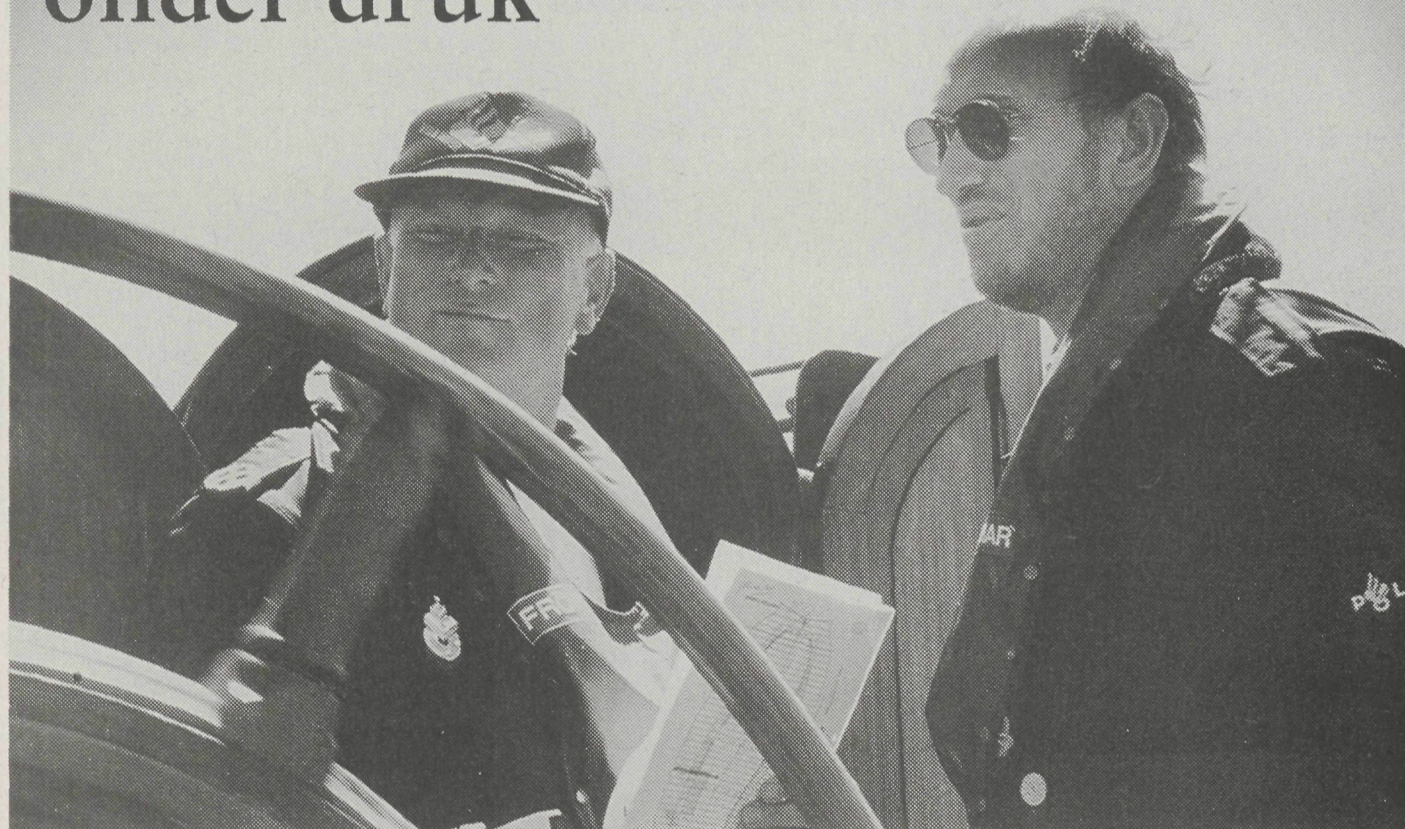
Sommige bedrijven geloven nog niet dat milieu voor hun kopers speelt. Andere zijn bang hun vingers te branden. Mede daardoor blijkt het aanbod voor de muurkrant soms wat mager. Maar er zijn uitzonderingen. De ASN-bank met inlegfolders in trein-tijdschrift Rails. Of Kakaloe-luiers van katoen, paginagroot in Ouders van Nu. Chemie-gigant Hoechst etaleert breeduit zijn chemievrij verharde zacht hout-plaat Trespa in weekbladen als Elsevier. „Niet om te pretenderen dat we nu even het tropisch regenwoud komen redden”, haast Hoechst-woordvoerder *A. Matthijssen* zich te benadrukken: „Het is gewoon één advertentie in het kader van een bedrijfs-imago campagne die laat zien, wat Hoechst op technologie-gebied doet.”

„Milieu blijft een sterk marketing-argument”, zo vatte een spreker op het kongres in Soest de zaken samen. „Maar nummer één wordt het pas weer, als er milieurampen gebeuren.”

PWA-man Van Beynen had echter zo zijn eigen opvattingen. Alle kongresgangers kregen een rolletje Danke mee: alweer wat kontjes gewonnen...

Milieutaken politie onder druk

foto Michael Robles

Voor milieukontrolle is veel meer politie nodig. Maar zelfs aan de bestaande milieutaken van de politie wordt driftig geknaagd.

Michel Robles

Door bezuinigingen bij de regionale politiekorpsen is de voormalige veldpolitie opgedoekt. Die was vooral onmisbaar voor het milieu in het landelijk gebied. De 'bromsnorren' kenden de streek als hun broekzak. Zo konden ze stropers en sjoemelende boeren kort houden en afvaldumping in sloten en natuurgebieden aanpakken. Zonder die controle gaat het in veel regio's mis. Dat blijkt uit een recent onderzoek van de Vereniging Politie, Dieren- en Milieubescherming (PMD), waarin achttien opsporingsambtenaren zijn verenigd. Terwijl meldingen van milieuvergrijpen zich opstapelen, daalt het aantal formeel geconstateerde overtredingen. Gewone politiemensen zijn niet op het milieu gespitst en

■ **Politie te water in Lauwersoog controleert Wadden- en Noordzee**

kampen met tijdgebrek. Ook op het water dreigen problemen, nu de vloot van de politie te water wordt gehalveerd. Dit vanwege bezuinigingen bij het Korps Landelijke Politie Diensten. Een mogelijke verklaring is dat de wethandhavers het milieu te weinig serieus nemen. Zo signaleerde het tijdschrift Natuur en Milieu dat onder openbare aanklagers milieu nogal eens als hobbyisme wordt afgedaan. Buro AEF in Utrecht, dat onlangs het politie-milieutoezicht in de stad en bij bedrijven bekeek, ontdekte dat de verantwoordelijke ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken ook daar de handhaving verwaarlozen. Problematisch is verder de decentralisatie. Gemeenten willen of kunnen de controletaken niet aan. Toch zijn er lichtpuntjes. Regio Utrecht heeft in plaats van de veldpolitie een nieuwe natuur-beschermingseenheid ingesteld. Een

goed voorbeeld voor andere regio's, vindt het PDM.

In de kwetsbare Waddenzee wordt weliswaar het schip van opstapplaats Lauwersoog verkocht, maar het toezicht blijft. Dat is het gevolg van een open brandbrief, die plaatselijke politiemensen in mei rondstuurden naar aanleiding van snoeiplannen bij hun afdeling. 'Lauwersoog' surveilleert een gebied van 2500 vierkante kilometer Wadden- en Noordzee. Volgens de briefschrijvers vormen natuurverstoring, olie-lozingen, ongelukken en toenemende criminaliteit reden te over om de politie te behouden.

De politietop ging overstag. Hoewel enkele zeegaande schepen worden verkocht, krijgt onder meer afdeling Noord-Oost daarvoor kleine, snelle boten op trailers in de plaats, die vanuit verschillende havens worden ingezet. Op volle zee neemt een Maritiem Politie-Team de patrouilles over.

Friedrichshafen hoopt op werk door komst zeppelin

Eerste vluchten in 1997

De zeppelin kan een geduchte concurrent van het vliegtuig worden. Tenminste, als de milieukosten in ons huidige vliegticket worden doorberekend. Jan Juffermans reisde naar het domein van de zeppelin in het Duitse Friedrichshafen. En zag perspectieven voor het van stal gehaalde luchtschip.

Jan Juffermans

Ansichtkaarten met *In drei Tagen nach Süd-Amerika* en *Traversez l'Atlantique en deux jours*, een brede 'Zeppelinstrasse' in Radolfzell, een immense gedenkzuil voor Graf Zeppelin. Een groot cultureel centrum met dezelfde naam. Twee concurrerende Zeppelin-musea. Wie in de buurt van het Bodensee komt, kan er niet omheen. Hier ligt een stuk geschiedenis van de zeppelin. Door het grote ongeluk met de 'Hindenburg' bij New York in 1937 en de Tweede Wereldoorlog kwam de ontwikkeling van de zeppelin stil te liggen. De oorzaak was een ontploffing van het zeer brandbare waterstofgas, waarmee de zeppelin was gevuld. Door een Amerikaanse boycot tegen nazi-Duitsland kon men geen onbrandbaar

helium krijgen, waar het luchtschip voor gebouwd was.

Er lijkt een nieuw tijdperk voor de zeppelin aangebroken te zijn. Na vooronderzoeken en marktverkenningen is 'Zeppelin Luftschiff Technik' opgericht. Met een investering van 25 miljoen Duitse marken is een team van veertien specialisten bezig de eerste nieuwe zeppelin voor testvluchten in 1997 gereed te maken.

Bescheiden

Luchtvaarttechnicus *Karl Buhlmann* van Zeppelin Luftschiff Technik is voorzichtig over de perspectieven van de luchtschepen. Bij de huidige energieprijzen noemt hij de mogelijkheden 'bescheiden': milieu- en verkeerscontroles, toeristische vluchten, onderzoek en verbindingen tussen gebieden zonder infrastructuur. Het gaat om een zeppelin van 68 meter lang, geschikt voor twaalf passagiers of een vergelijkbaar gewicht aan vracht of apparatuur. Er wordt gewerkt aan een groter type, dat 110 meter lang wordt en

■ Testmodel van Zeppelin Luftschiff Technik

84 passagiers kan herbergen. De zeppelins kunnen een snelheid van 140 kilometer per uur bereiken. De kosten van zo'n luchtvaartuig worden geschat op tien miljoen Duitse mark. Op de vraag of er al bestellingen binnen zijn, reageert hij afhoudend. Buhlmann: „Er komen wel veel aanvragen binnen, maar wij zijn nog niet zover dat we een offerte kunnen uitbrengen.” Ondertussen zijn wel verwachtingen gewekt, waarbij de gemeente Friedrichshafen vooral hoopt op een groei van werkgelegenheid en toerisme.

Vertikaal landen

Over de energiezuinigheid is volgens Buhlmann nog niet veel bekend. De constructie van de nieuwe zeppelin zal ongeveer zestig procent lichter zijn dan de vroegere luchtschepen. Om een goede stabiliteit te waarborgen, blijft het luchtschip iets (zo'n tien procent) zwaarder dan lucht. Met wentelbare motoren kan de zeppelin ook vertikaal landen en stijgen, zoals een heli-copter. Dat levert grote voordelen op, zoals besparing op ruimte en personeel. Voor het grondpersoneel zijn slechts twee of drie personen nodig. In de concurrentie met vliegtuigen is dat een interessant gegeven, want de inchecktijd kan vergelijkbaar worden met die van een trein. Je koopt een kaartje en loopt naar het perron. Passagiers zorgen zelf voor hun bagage.

Een prijskalkulatie leert dat een zeppelin-vlucht bij de huidige vliegprijzen moeilijk met vliegtuigen kan concurreren. Voor 3000 DM zal de kleine LZ NT07 een uur kunnen vliegen, wat neerkomt op ongeveer 250 gulden per persoon. Buhlmann verwacht dat die prijs bij een toekomstige passagiersdienst een stuk lager kan worden, maar vooralsnog gaat hij niet uit van dergelijke vluchten. Interessant zou het worden wanneer de milieukosten in de prijs van vliegtickets werden doorberekend. Als de brandstofprijs daardoor vertienvoudigt, ontstaat een interessant prijsverschil. Er is bovendien een verschil in kwaliteit: je vliegt zonder lawaai en vervuult er aanzienlijk minder mee. De nieuwe generatie zeppelins zal veilig zijn. Niet alleen omdat zij met helium gevuld worden. De gasruimte wordt verdeeld over twaalf cellen. Zelfs met enkele lekke cellen kan het luchtschip doorvliegen. Karl Buhlmann neemt me mee naar de productiehallen. Er staan spanten voor een Hindenburgkopie, bestemd voor het museum. Van de nieuwe generatie zeppelins is slechts de motor te zien, niet groter dan een gewone automotor.

foto Zeppelin Luftschiff Technik

ZORGEN om bevolkingsgroei Zuiden ONTERECHT

De wereldbevolking groeit met honderd miljoen zielen per jaar. Vrijwel allemaal komen ze ter wereld in arme landen, waar ze een claim leggen op de natuurlijke hulpbronnen. Rijke landen, waar een vijfde van de wereldbevolking woont, verbrassen tachtig procent van 's werelds grondstoffen. We hebben meer baat bij het voorkomen van geboortes in rijke dan in arme landen.

Koos Dijksterhuis

De toenemende bevolkingsdruk in arme landen heeft een desastreuze invloed op de natuur. Op zoek naar meer landbouwgrond worden steppen overbegraasd. De laatste struiken gaan in de kachel en woestijnen breiden zich uit. Boeren in Indonesië hakken maar weer een stuk oerwoud om op zoek naar landbouwgrond. Uit onderzoeken in verschillende landen blijkt, dat dit de belangrijkste oorzaak is van vernietiging van tropisch regenwoud. Nepalezen trekken naar steeds steilere en hogere berghellingen. Het bos verdwijnt en hele bergwanden spoelen met de moesonregens weg, naar Bangladesh. Dat land is zo vol, dat mensen uit ruimtegebrek in de uiterwaarden moeten wonen. Soms verdrinken er in een klap

honderdduizend mensen, meer dan vijftig keer zoveel als in Zeeland in 1953, onze grootste nationale ramp sinds de oorlog. In grote delen van India is geen brandhout meer te vinden. Daar drogen ze koeiestront om op te koken. De bodem krijgt geen mest meer en de grond verschaalt, terwijl er steeds meer monden moeten worden gevoed. Om aan de toenemende vraag naar voedsel te voldoen, wordt steeds meer natuur ontgonnen en steeds intensievere landbouw bedreven. Grootschalige irrigatie leidt tot verdroging op de ene plaats en een

stijgende grondwaterspiegel elders. Waar veel geïrrigeerd wordt, raakt de grond verzadigd. De zon brandt op die zompige bodem en de modder droogt op. De zouten verdampen niet maar slaan neer, zodat land en grondwater verzilt. In uitgestrekte landbouwgebieden in Zuid-Azië zijn de velden witter dan sneeuw. Je kunt er het zout van de akker schrapen en het grondwater is zouter dan de zee. Daar groeit niets meer.

Keuzevrijheid

„Toepasselijke en betrouwbare voorbehoedsmiddelen en informatie daarover zouden voor iedereen beschikbaar en toegankelijk moeten zijn”, vindt *Henk Rolink*, medewerker van de Stichting Wereld & Bevolking. De stichting nam deel aan het Platform Cairo, dat de meningen van verschillende Nederlandse organisaties inbracht in de deze maand gehouden Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling in Cairo. Rolink deelt het Platform-standpunt dat iedereen keuzevrijheid moet hebben om aan gezinsplanning te doen. „Het beschikbaar en toegankelijk maken van voorzieningen voor gezinsplanning verklaart ongeveer de helft van de daling in vruchtbaarheid, die in veel ontwikke-

■ Vietnamese meisjes

foto Koos Dijksterhuis

lingslanden de laatste jaren heeft plaatsgevonden. Toch is er nog steeds grote vraag naar. Minstens 120 miljoen paren geven te kennen hun kindertal te willen beperken of een volgende geboorte te willen uitstellen, maar zij beschikken over informatie noch over de middelen", aldus Rolink. In de rijke landen woont twintig procent van de wereldbevolking. Deze twintig procent verbrast wel tachtig procent van alle grondstoffen, voedsel en energie die er wereldwijd worden doorgejaagd. Maar liefst 72 procent van het staal en 85 procent van het hout dat op de wereld wordt verhandeld, gaat naar de rijke landen. Geen wonder dat er in een rijk land als Nederland genoeg is om nog een dreumes te onderhouden.

Genoeg eten

Overigens zou er voor iedereen genoeg te eten zijn als het beter werd verdeeld. Wereldwijd wordt zoveel voedsel geproduceerd dat iedereen dagelijks een kilo rijst of tarwe en drie ons wortels zou kunnen eten. Daarbij is er een beker melk en een ons vlees per persoon per dag. Een verdeelkwestie dus. Een baby in Nederland gebruikt driehonderd keer zoveel grondstoffen als een baby in Kenia.

Wie op grondstoffen wil bezuinigen via geboortebeperking, oogst dus meer sukses in rijke landen dan in arme landen. De veronderstelling dat armoede tot aantasting van het milieu leidt, is natuurlijk niet geheel onwaar, maar rijkdom heeft een nog verwoestender effekt. De allerarmsten hebben niets en kunnen ook niets weggooien. Noodgedwongen halen kinderen vuilnisbellen overhoop op zoek naar een stukje blik of plastic dat als bouw materiaal voor hun krot-

Vol?

Jolanda en Gerard hebben twee kinderen en zouden nog wel een derde willen. „Maar,” zegt Jolanda, „kunnen we dat wel maken? Nederland is immers overbevolkt! Ons milieu kan dat niet aan.” „Ach welnee,” vindt Gerard, „Nederland is niet overbevolkt, we hebben hier toch genoeg te eten. In de Derde Wereld is overbevolking. Daar hebben ze niet genoeg te eten en daarom vluchten ze naar Nederland. Ja, wat dat aangaat raakt Nederland wel vol, met al die vluchtelingen.” „Daar kan ik me nou kwaad om maken!” bliest Jolanda, „Nederland zit niet vol met vluchtelingen, maar met snelwegen en auto's. Acht procent van ons land is geasfalteerd, terwijl maar vijf procent bebost is. En dan zeuren over vergrijzing en dat we toch maar kinderen moeten krijgen en tegelijk klagen dat Nederland vol is. Alsof die ochtendfiles door vluchtelingen veroorzaakt worden. Die anderhalve vluchteling die hier toegelaten wordt komt in een afbraakpand terecht, als ie geluk heeft. Hij krijgt een bonus van een paar

honderd gulden per maand en daar kan hij geen auto van kopen. Weet je dat zes van de tien nieuwe mensen die er jaarlijks bijkomen aan ons geboorteoverschot te wijten zijn? De bevolkingsgroei in Nederland is niet groot en komt slechts voor veertig procent door immigratie. Vrijwel iedere buitenlander die hier komt, is immigrant en niet asielzoeker. Uit welk land komen de meeste buitenlanders, denk je? Turkije? Nee, uit Duitsland. In Winterswijk proberen ze zoveel mogelijk Duitsers de grens over te lokken, omdat ze willen groeien. In Nederland wordt kinderen krijgen trouwens gestimuleerd met kinderbijslag en ouderschapsverlof. Voor welgestelde witneuzen is Nederland blijkbaar niet vol! Terwijl die juist veel consumeren en weggooien. Als je Nederland vol vindt, moet je de overlast van mensen beperken, dus de auto eruit en ekologischer producten erin.” „Nou,” stamelt Gerard na een verbijsterd zwijgen, „als we dan geen wegwerpluiers meer gebruiken...”

woning kan dienen. Voor hen zou het een feest zijn om een middag in een Nederlandse vuilnisbelt te mogen wroeten. Hoewel de druk op milieu en grondstoffen

Wroeten in Nederlandse vuilnisbelt feest voor Derde-Wereldkind

in rijke landen zoals Nederland veel groter is dan in arme landen, maken wij ons zorgen over die enorme bevolkingsgroei ginds. Wij willen dat zij maatregelen treffen om de bevolkingsgroei af te remmen en delen zelf kinderbijslag uit. Die kinderbijslag is voor een derde kind zelfs hoger dan voor de eerste twee. (Wim Kok opperde als formateur overigens om die regeling weg te bezuinigen tijdens de volgende regeerperiode).

Geen pil voor witte vrouw

Het doet denken aan de voorstellen van de Nationale Partij in Zuid-Afrika, in 1979. Men overwoog een verbod op de pil voor

witte vrouwen, terwijl kosten noch moeite gespaard werden om de zwarte bevolkingsgroei af te remmen. Het ekskuus was, dat van de witte dis nooit genoeg kruimels vielen om alle zwarten mee te voeden. Iets dergelijks gebeurt op wereldschaal, waar door rijke landen gedomineerde instellingen bevolkingsprogramma's aan arme landen opleggen, op straffe van minder ontwikkelingshulp. Rolink vindt een rechtvaardiger verdeling van grondstoffen een prima streven. „Je moet het westerse konsumptieniveau zeker ter discussie stellen. Maar zolang het niet verandert, kun je mensen in arme landen niet kwalijk nemen dat zij ook naar een grotere welvaart streven. Zo

beschouwd is bevolkingsgroei een makroprobleem. Toch ligt een deel van de oplossing op mikro of individueel niveau. Daarom probeert onze stichting de keuzemogelijkheden en keuzevrijheid van individuen in ontwikkelingslanden te verruimen, waardoor de bevolkingsgroei ongetwijfeld zal verminderen.”

Het is een lofwaardig streven dat iedereen de mogelijkheid heeft om aan geboortebeperking te doen, als hij of zij dat wil. Maar alleen wie genoeg te eten heeft, kan zich de vrijheid permitteren om voor minder kinderen te kiezen. Zolang een rijke minderheid viervijfde van alle voorraden verzwelgt, blijft de arme meerderheid arm. En wie arm is wil veel kinderen, dan heb je tenminste iets om trots op te zijn. Bovendien werken kinderen al op jonge leeftijd mee op het land, in een werkplaats of als bedelaar. Een gelijkwaardige verdeling van welvaart is daarom voorwaarde voor een afnemende bevolkingsdruk op natuur en milieu.

HAAR TUIN is groot. Zeer groot zelfs. De tuin omvat heel Nederland en strekt zich uit tot aan de grenzen van Europa, soms verder. De Bossche landschapsarchitecte *Liesbeth Vogelesang* (40) trok anderhalf jaar lang samen met haar vriend kamperend door Europa. Alleen maar om te kijken hoe de geschiedenis en de samenhang van de Europese tuin- en landschapsarchitectuur in elkaar stak.

Helemaal te behappen viel dat natuurlijk niet. Maar met de vakliteratuur op zak was ze wel op de hoogte van zeer invloedrijke kulturen, zoals de Griekse en de Moorse, twee smaakmakers van het latere Europese landschap. Tot in Engeland toe wisten zij met hun archaische landschappen en ideeën over het gebruik van de ruimte door te dringen.

„Je ziet verbintenissen, maar na anderhalf jaar trekken denk je op een moment: nu heb ik alles gezien. Alles is al een keer bedacht”, zegt ze terugblikkend.

De kunst van de landschapsarchitectuur in de huidige tijd is volgens Vogelesang niet om alleen maar terug te grijpen op wat er al is geweest. „Wat je moet proberen is om bestaande en nieuwe elementen zo te combineren dat ze voor uiteenlopende wensen functioneel zijn.”

Aan de overheid is die kunst tegenwoordig niet meer besteed. Die produceert talloze notities over landinrichting, waar alles inzit behalve samenhang, meent Vogelesang. Kompetentiestrijd en machtspeletjes tussen de departementen staan een goede ontwikkeling eveneens in de weg.

Haar bureau, het Nijmeegse adviesbureau *Sigmond Kindt + Partners*, stelde vorig jaar het rapport 'Uit de lengte en uit de breedte' samen. Daarin beschreef ze hoe het gebruik van schaarse ruimte in Nederland weer ten goede kan komen aan mens, dier en plant. Voor de drie riviersteden Den Bosch, Deventer en Alphen aan de Rijn schetste ze ideeën om elementen als delfstoffenwinning, woningbouw, infrastructuur, landbouw, recreatie, bos en water in de buitengebieden optimaal met elkaar te combineren.

De opdracht voor het maken van het rapport kwam van het Nijmeegse grint- en zandbedrijf swets, dols en heuff. De wens bestond om onder de bevolking meer begrip te werken voor ontgrondingsprojecten in de buurt van de bewoonde wereld. 'Het gat in het landschap dat achterblijft, slaat een gat in de

ziel van de omwonenden', schreef Vogelesang in haar speech bij de presentatie van het rapport. „Het is allemaal vrij onterecht als je nagaat dat deze projecten een verrijking kunnen betekenen en niet altijd tot diepe putten en kaalslag leiden. Als de lokatiekeuze maar deugt en de nabestemming goed is. Juist dan kan een zandwinning natuurontwikkeling op gang brengen en is het landschap geen wegwerpartikel meer.”

ZO ONTSTONDEN de potloodschetsen voor de drie riviersteden en de daarbij horende inrichtingsplannen. Aanleiding was dus het onbegrip voor ontgrindingen weg te nemen, maar ook de toekomst van het landschap speelde mee en de vele notities en beleidsplannen van verschillende ministeries over de inrichting van de ruimte. De belangrijkste wijziging die ze in de buitengebieden aanbracht, bestond uit het schrappen van agrarisch gebied ten gunste van waterrijke plekken en bos. De mogelijkheden die de drie riviersteden aan natuurontwikkeling boden, bleken vrijwel identiek.

„In de buurt van rivieren liggen vaak veel kleine stroompjes en plassen. Er zijn bovendien veel natte gebieden te vinden, zoals moerassen en draslanden. Op die plekken is de grondwaterstand hoog. Met al dat water kun je de directe omgeving van de stedeling veel natuurlijker en prettiger maken. Ook belangrijk is dat er drinkwaterreservoirs kunnen ontstaan. En uiteraard is water noodzakelijk voor recreanten uit de stad.” Het andere belangrijke element in haar schetsen, bos, komt maar liefst in vier typen voor. In Den Bosch komen de vier geplande typen tussen de stad en de Maas te liggen. Alle bossen zijn moeilijk toegankelijk of afgesloten voor het autoverkeer. Het wegenet is hoofdzakelijk afgestemd op wandelaars, fietsers en het openbaar vervoer. Vogelesang: „Buiten de stadsgrenzen komt de Bosschenaar nu in open agrarisch gebied

DE ARCHITEKTUUR VAN HET ALGEMEEN WELBEVINDEN

LANDSCHAPSARCHITE WIL MENS, DIER EN PLANT BEHAGEN

Dit jaar verscheen een boeiend rapport over landschapsinrichting van het Nijmeegse bureau Sigmond Kindt + Partners. Co-auteur, de landschapsarchitecte Liesbeth Vogelesang, maakte daarin schetsen voor de herinrichting van het buitengebied van drie Nederlandse riviersteden. Werken aan het 'algemeen welbevinden' is haar motto. De Kleine Aarde zocht haar op.

foto De Kleine Aarde

terecht met - mooie maar meestal ronduiltelijke - bedrijfspaleizen en agrarisch land.” In haar eigen inrichtingsplan zou even buiten de stad het 'woon-werkbos' beginnen,

lanen en water. Het woon- werkbos gaat over in recreatiebos met open ruimten en water en vervolgens in een houtproductiebos, waarin traditionele houtproductiesoorten en accacia en tamme kastanje groeien. Tussen dit derde type bos en de rivier ligt het natuurlijk bos met gemengde inheemse soorten en grazige vegetaties.

Vogelesang: „In een bocht van de Maas ligt een grote zandwinningsplaats voor de woningbouw in en rond de stad. In de meanders van de rivier kunnen meer afgravingen komen ten behoeve van de drinkwatervoorziening en de verdere natuurontwikkeling van het gebied. Hoge zandruggen blijven als eilanden met oobos gespaard.”

ELK PLAATJE toont aan dat alle elementen samen het buitengebied van de riviersteden een geheel ander karakter geven. De natuur is weer dicht bij de stad gebracht. Vogelesang: „Je hoeft niet vele kilometers meer te rijden om goudplevieren te zien, er valt op veel plaatsen te recreëren en voor de dagdromers zijn er stille plekjes te vinden in de oobossen.”

In de geschetste situaties zou er volgens Vogelesang meer begrip komen voor delfstoffenwinning, omdat deze een essentieel onderdeel gaan vormen van het landschap en na winning functioneel zijn. De kleiwinning in de Gelderse Poort heeft al aange-toond hoe dat werkt.

Vogelesang: „Het is zelfs mogelijk om de zandwinplassen toe te voegen aan de uiterwaarden langs de rivier, waardoor op die plekken de gevreesde dijkverzwaring niet meer nodig is.”

Met zand- en kleiwinning kun je de dijkverzwaring echter niet helemaal tegenhouden, meent de Bossche landschapsarchitecte. „De Rijn slijbt dicht, waardoor de dijken steeds hoger moeten. Uiterwaarden zijn verder niet overal uit te diepen. Het erge van de dijkverzwaring is dat er een brede, logge autoweg over de oude, slanke dijken is gelegd. Het stadsverkeer maakt massaal

gebruik van deze route. Ook het feit dat er gewoon over allerlei cultuur-historische monumenten is heen gewalst, zet kwaad bloed. De dijkverzwaring is daarbij overal hetzelfde gedaan, recht-toe-recht-aan, terwijl elke plek anders is. Ik zou verschillende vormen en veel meer beplanting hebben aangebracht.”

HAAR PLANNEN voor de drie riviersteden liggen nu bij verschillende ministeries, provinciale overheden, de Planologische Dienst, gemeenten en andere semi- overheidsinstellingen, die zich bemoeien met de inrichting van de ruimte. Als stof tot nadenken. Vogelesang: „In Nederland hebben de ideeën van een landschapsarchitecte alleen kans van slagen als ze gedragen worden door veel ambtenaren en belanghebbenden, helder zijn en geen onduidelijkheden laten bestaan over de konsekventies voor zowel het landschap als de schatkist.”

Steeds vaker Vogelesang samen met ekologen, die veel meer over biotopen weten en uitgaan van het natuurlijk patroon in het landschap. Voor elke stukje landschap moet worden bepaald welke waardevolle dingen ontbreken. Vaak is het natuurbos, soms een extra poel en een enkele keer een slikrand voor steltlopers.

Voor de boeren blijft er in Vogelesangs optiek weinig ruimte over. „Met hen gaat het nu al slecht, omdat ze niet kunnen voldoen aan alle milieu-eisen. Voor boeren zou de productie van hout overigens een nieuwe broodwinning kunnen worden. Maar dan moeten ze hun agrarische grond kunnen omwisselen voor bosgrond, zonder dat de waarde ervan sterk daalt. Daar zijn regelingen voor die niet elke boer kent.”

Over 25 jaar zal het Nederlandse landschap volgens Vogelesang veel lijken op dat van haar schetsen voor de drie riviersteden. Met veel natuurlijk- en houtproductiebos, waterrijke gebieden en weinig landbouw. Tegen die tijd praat niemand meer over het gebruik van tropisch hardhout en het probleem van de overbemesting. „Ik ben geen type dat in de trein dromend naar buiten kijkt. Ik ben juist hartstikke nuchter. In mijn vak is het de kunst om in de buitenruimte de omgeving zo te organiseren, dat de mens zich daar makkelijk in kan bewegen en zich zo goed mogelijk voelt. Hetzelfde geldt voor de flora en fauna. Alleen zo draag ik bij aan het algemeen welbevinden. Een ander woord weet ik daar niet voor. Het scheppen van een goede leefomgeving. Iedereen wil toch midden in het bos wonen? Vraag maar aan de mensen in het Gooi.”

■ **Liesbeth Vogelesang**

waar bedrijven en woningen tussen hoge dikke bomen staan, afgewisseld met bomen-

HAAAR TUIN is groot. Zeer groot zelfs. De tuin omvat heel Nederland en strekt zich uit tot aan de grenzen van Europa, soms verder. De Bossche landschapsarchitecte *Liesbeth Vogelesang* (40) trok anderhalf jaar lang samen met haar vriend kamperend door Europa. Alleen maar om te kijken hoe de geschiedenis en de samenhang van de Europese tuin- en landschapsarchitectuur in elkaar stak.

Helemaal te behappen viel dat natuurlijk niet. Maar met de vakliteratuur op zak was ze wel op de hoogte van zeer invloedrijke kulturen, zoals de Griekse en de Moorse, twee smaakmakers van het latere Europese landschap. Tot in Engeland toe wisten zij met hun archaische landschappen en ideeën over het gebruik van de ruimte door te dringen.

„Je ziet verbintenissen, maar na anderhalf jaar trekken denk je op een moment: nu heb ik alles gezien. Alles is al een keer bedacht”, zegt ze terugblikkend.

De kunst van de landschapsarchitectuur in de huidige tijd is volgens Vogelesang niet om alleen maar terug te grijpen op wat er al is geweest. „Wat je moet proberen is om bestaande en nieuwe elementen zo te combineren dat ze voor uiteenlopende wensen functioneel zijn.”

Aan de overheid is die kunst tegenwoordig niet meer besteed. Die produceert talloze notities over landinrichting, waar alles inzit behalve samenhang, meent Vogelesang. Kompetitiestrijd en machtspeletjes tussen de departementen staan een goede ontwikkeling eveneens in de weg.

Haar bureau, het Nijmeegse adviesbureau *Sigmond Kindt + Partners*, stelde vorig jaar het rapport 'Uit de lengte en uit de breedte' samen. Daarin beschreef ze hoe het gebruik van schaarse ruimte in Nederland weer ten goede kan komen aan mens, dier en plant. Voor de drie riviersteden Den Bosch, Deventer en Alphen aan de Rijn schetste ze ideeën om elementen als delfstoffenwinning, woningbouw, infrastructuur, landbouw, recreatie, bos en water in de buitengebieden optimaal met elkaar te combineren.

De opdracht voor het maken van het rapport kwam van het Nijmeegse grint- en zandbedrijf *swets, dols en heuff*. De wens bestond om onder de bevolking meer begrip te wekken voor ontgrondingsprojecten in de buurt van de bewoonde wereld. 'Het gat in het landschap dat achterblijft, slaat een gat in de

ziel van de omwonenden', schreef Vogelesang in haar speech bij de presentatie van het rapport. „Het is allemaal vrij onterecht als je nagaat dat deze projecten een verrijking kunnen betekenen en niet altijd tot diepe putten en kaalslag leiden. Als de lokatiekeuze maar deugt en de nabestemming goed is. Juist dan kan een zandwinning natuurontwikkeling op gang brengen en is het landschap geen wegwerpartikel meer.”

ZO ONTSTONDEN de potloodschetsen voor de drie riviersteden en de daarbij horende inrichtingsplannen. Aanleiding was dus het onbegrip voor ontgrindingen weg te nemen, maar ook de toekomst van het landschap speelde mee en de vele notities en beleidsplannen van verschillende ministeries over de inrichting van de ruimte. De belangrijkste wijziging die ze in de buitengebieden aanbracht, bestond uit het schrappen van agrarisch gebied ten gunste van waterrijke plekken en bos. De mogelijkheden die de drie riviersteden aan natuurontwikkeling boden, bleken vrijwel identiek.

„In de buurt van rivieren liggen vaak veel kleine stroompjes en plassen. Er zijn bovendien veel natte gebieden te vinden, zoals moerassen en draslanden. Op die plekken is de grondwaterstand hoog. Met al dat water kun je de directe omgeving van de stedeling veel natuurlijker en prettiger maken. Ook belangrijk is dat er drinkwaterreservoirs kunnen ontstaan. En uiteraard is water noodzakelijk voor recreanten uit de stad.” Het andere belangrijke element in haar schetsen, bos, komt maar liefst in vier typen voor. In Den Bosch komen de vier geplande typen tussen de stad en de Maas te liggen. Alle bossen zijn moeilijk toegankelijk of afgesloten voor het autoverkeer. Het wegennet is hoofdzakelijk afgestemd op wandelaars, fietsers en het openbaar vervoer. Vogelesang: „Buiten de stadsgrenzen komt de Bosschenaar nu in open agrarisch gebied

DE ARCHITECT VAN HET ALGEMEEN WELBEGRIEP LANDSCHAPSARCHITECT WIL MENS,

Dit jaar verscheen een boeiend rapport van het Nijmeegse bureau *Sigmond Kindt + Partners*. *Liesbeth Vogelesang*, maakte daarin schetsen voor de drie Nederlandse riviersteden. Werken aan het 'gaten in de stad' De Kleine Aarde zocht

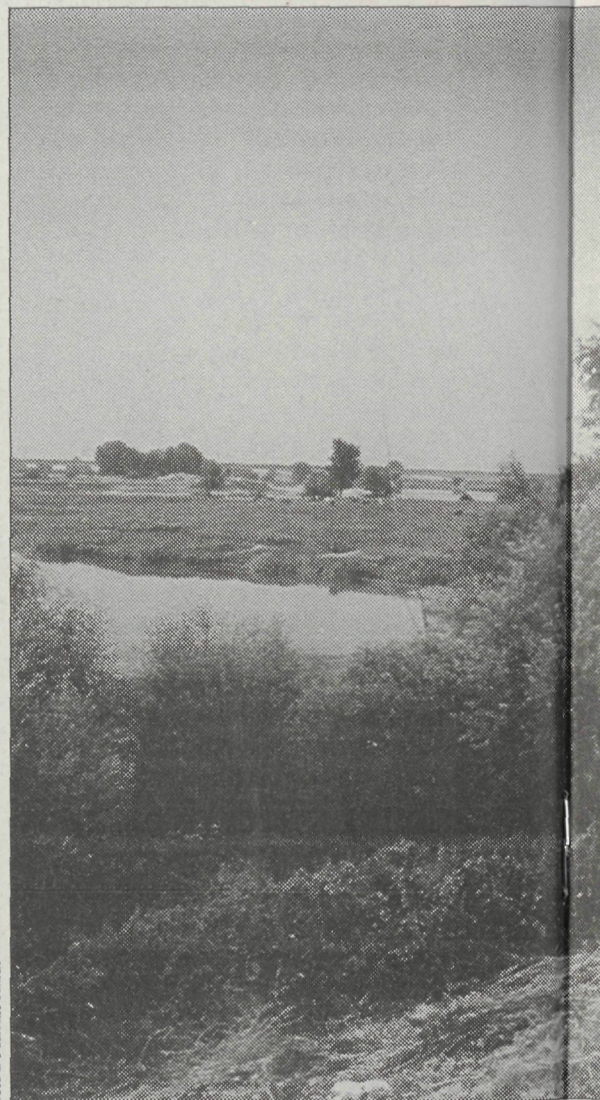

foto De Kleine Aarde

terecht met - mooie maar meestal ronduit lelijke - bedrijfspaleizen en agrarisch land.” In haar eigen inrichtingsplan zou even buiten de stad het 'woon-werkbos' beginnen,

ITEKTUUR

N HET

VELBEVINDEN

MENS, DIER EN PLANT BEHAGEN

d rapport over landschapsinrichting
t + Partners. Co-auteur, de landschapsarchitecte
en voor de herinrichting van het buitengebied van
aan het 'algemeen welbevinden' is haar motto.
arde zocht haar op.

■ **Liesbeth Vogelesang**

waar bedrijven en woningen tussen hoge
 dikke bomen staan, afgewisseld met bomen-

lanen en water. Het woon- werkbos gaat
 over in recreatiebos met open ruimten en
 water en vervolgens in een houtproductie-
 bos, waarin traditionele houtproductiesoor-
 ten en accacia en tamme kastanje groeien.
 Tussen dit derde type bos en de rivier ligt
 het natuurlijk bos met gemengde inheemse
 soorten en grazige vegetaties.

Vogelesang: „In een bocht van de Maas ligt
 een grote zandwinningsplaats voor de
 woningbouw in en rond de stad. In de
 meanders van de rivier kunnen meer afgra-
 vingen komen ten behoeve van de drinkwa-
 tervoorziening en de verdere natuurontwik-
 keling van het gebied. Hoge zandruggen
 blijven als eilanden met oobos gespaard.”

ELK PLAATJE toont aan dat alle ele-
 menten samen het buitengebied van de
 riviersteden een geheel ander karakter
 geven. De natuur is weer dicht bij de stad
 gebracht. Vogelesang: „Je hoeft niet vele
 kilometers meer te rijden om goudplevieren
 te zien, er valt op veel plaatsen te rekreëren
 en voor de dagdromers zijn er stille plekjes
 te vinden in de oobossen.”

In de geschetste situaties zou er volgens
 Vogelesang meer begrip komen voor delf-
 stoffenwinning, omdat deze een essentieel
 onderdeel gaan vormen van het landschap
 en na winning functioneel zijn. De kleiwin-
 ning in de Gelderse Poort heeft al aange-
 toond hoe dat werkt.

Vogelesang: „Het is zelfs mogelijk om de
 zandwinplassen toe te voegen aan de uiter-
 waarden langs de rivier, waardoor op die
 plekken de gevreesde dijkverzwaring niet
 meer nodig is.”

Met zand- en kleiwinning kun je de dijkver-
 zwaring echter niet helemaal tegenhouden,
 meent de Bossche landschapsarchitecte.
 „De Rijn slijt dicht, waardoor de dijken
 steeds hoger moeten. Uiterwaarden zijn ver-
 der niet overal uit te diepen. Het erge van de
 dijkverzwaring is dat er een brede, logge
 autoweg over de oude, slanke dijken is
 gelegd. Het stadsverkeer maakt massaal

gebruik van deze route. Ook het feit dat er
 gewoon over allerlei cultuur-historische
 monumenten is heen gewalst, zet kwaad
 bloed. De dijkverzwaring is daarbij overal
 hetzelfde gedaan, recht-toe-recht-aan, ter-
 wijl elke plek anders is. Ik zou verschillende
 vormen en veel meer beplanting hebben
 aangebracht.”

HAAR PLANNEN voor de drie rivierste-
 den liggen nu bij verschillende ministeries,
 provinciale overheden, de Planologische
 Dienst, gemeenten en andere semi- overheids-
 instellingen, die zich bemoeien met de
 inrichting van de ruimte. Als stof tot nadenken.
 Vogelesang: „In Nederland hebben de
 ideeën van een landschapsarchitecte alleen
 kans van slagen als ze gedragen worden
 door veel ambtenaren en belanghebbenden,
 helder zijn en geen onduidelijkheden laten
 bestaan over de konsekwenties voor zowel
 het landschap als de schatkist.”

Steeds vaker Vogelesang samen met ekolo-
 gen, die veel meer over biotopen weten en
 uitgaan van het natuurlijk patroon in het
 landschap. Voor elke stukje landschap moet
 worden bepaald welke waardevolle dingen
 ontbreken. Vaak is het natuurbos, soms een
 extra poel en een enkele keer een slikrand
 voor steltlopers.

Voor de boeren blijft er in Vogelesangs
 optiek weinig ruimte over. „Met hen gaat
 het nu al slecht, omdat ze niet kunnen vol-
 doen aan alle milieu-eisen. Voor boeren zou
 de productie van hout overigens een nieuwe
 broodwinning kunnen worden. Maar dan
 moeten ze hun agrarische grond kunnen
 omwisselen voor bosgrond, zonder dat de
 waarde ervan sterk daalt. Daar zijn regelin-
 gen voor die niet elke boer kent.”

Over 25 jaar zal het Nederlandse landschap
 volgens Vogelesang veel lijken op dat van
 haar schetsen voor de drie riviersteden. Met
 veel natuurlijk- en houtproductiebos, water-
 rijke gebieden en weinig landbouw. Tegen
 die tijd praat niemand meer over het gebruik
 van tropisch hardhout en het probleem van
 de overbesteding. „Ik ben geen type dat in
 de trein dromend naar buiten kijkt. Ik ben
 juist hartstikke nuchter. In mijn vak is het
 de kunst om in de buitenruimte de omge-
 ving zo te organiseren, dat de mens zich
 daar makkelijk in kan bewegen en zich zo
 goed mogelijk voelt. Hetzelfde geldt voor
 de flora en fauna. Alleen zo draag ik bij aan
 het algemeen welbevinden. Een ander
 woord weet ik daar niet voor. Het scheppen
 van een goede leefomgeving. Iedereen wil
 toch midden in het bos wonen? Vraag maar
 aan de mensen in het Gooi.”

De Kleine Aarde

Aktiviteitenprogramma

Meedoen met een cursus? Vul de bon in. Doe hem wel tijdig op de bus. Let op de uiterste datum van aanmelden. Wacht niet te lang, want vol is vol.

U krijgt meteen een bevestiging van uw inschrijving. Het kursusgeld betaalt u vooraf met de acceptgirokaart die wij u toezenden. Een week voor de cursus volgt uitgebreidere informatie.

Donateurs krijgen tien procent korting.

Mocht u de inschrijving willen annuleren, doe dat dan uiterlijk twee weken voor de cursus. U ontvangt het kursusgeld dan terug. Wie later annuleert is 50 procent van het kursusgeld verschuldigd.

Eerst meer weten? Schrijf of bel!

Telefoon: 04116-84921 (werkdagen van 9.00 tot 17.00 uur).

Schriftelijk: De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Bezoekadres: Het Klaverblad 1, Boxtel.

Algemeen

Openbaar Groenbeheer (studiedag)

4 november (vr. 10.00-16.30)

Uit een rapport van onderzoeksinstituut RIZA van Rijkswaterstaat bleek in maart van dit jaar dat het grootste deel van de vervuiling van de Maas, met ondermeer het bestrijdingsmiddel Diuron, niet afkomstig is van de landbouw, maar van het groenbeheer door de plaatselijke plantsoenendiensten. Verschillende Maasgemeenten kwamen in actie en verminderden het gebruik van Diuron. Met succes: de vervuiling van de Maas nam af. Minder bestrijdingsmiddelen is noodzaak, maar vraagt wel om een goede begeleiding. De Kleine Aarde organiseert daarom een dag met het thema 'mechanische onkruidbestrijding op (semi-)verhardingen'. Verschillende

foto Ad van de Sande

niet-chemische onkruidbestrijdingsmethoden, zoals het inzaaien van kruidenmengsels of het geforceerd verschralen van de grond, borstelen en branden, komen aan bod.

De studiedag is ondermeer bedoeld voor kader van diensten en afdelingen Plantsoenen.

Prijs: f 210,-

Inclusief documentatiemateriaal en ekologische lunch.

Voeding

Zelf kaas maken (kursus van één dag)

1 oktober (za 9.30-16.30)

Op deze dag leert u in de boerderij van De Kleine Aarde kaas maken. Het bewerken en bereiden van kwark, zachte en kruidenkaas wordt op deze dag besproken en toegelicht met video en dia's. Het bewerken en bereiden van Goudse kaas brengt u

in praktijk. Aan het eind van de dag gaat u met een kaasje naar huis. Thuis kunt u daarna zelf gaan zuivelen. In onderstaande kursusprijs is een basispakket ter waarde van f 35,- opgenomen. U neemt dus naar huis: stremsel, zuursel, een kaasdoek, een cursusboek, een kaasvaatje en een halve kilo Goudse kaas.

Prijs: f 110,-

Inklusief ekologische lunch, ingrediënten, basispakket en het boekje Zuivel.
Aanmelden voor 17 september

Koken zonder vlees

(Zes avonden, aanvang 19.00 uur)

4, 11, 18 en 25 oktober en 1 en 8 november (di 19.00-22.00)

Je loopt wel eens rond met het idee over te gaan op eten met minder of geen vlees, maar tegelijkertijd roept dit veel vragen op. Is het wel gezond? Doe ik het wel goed? Wat eet je dan? Is het wel lekker? En heb ik niet veel minder variatiemogelijkheden? Om u bekend te maken met recepten zonder vlees gaan we tijdens deze cursus verschillende maaltijden bereiden met onder meer rauwkost, soepen, hoofdschotels en nagerechten. Daarnaast ook lunchgerechten en gebak zonder suiker. Achtergrondinformatie over voedingsleer en producten komt ook ruimschoots aan bod. Een cursus voor iedereen die beter wil eten!

Prijs: f 135,-

Inklusief ingrediënten en kursumateriaal

Aanmelden voor 20 september

Sinterklaastraktaties (heerlijk avondje)

22 november (di 19.00-22.00)

Wie eens zelf hapjes, drankjes en koekjes wil maken voor bijvoorbeeld een ouderwetse ouderwetse Sinterklaasavond of zomaar een bijzondere winteravond mag deze eenmalige cursus niet missen. Geniet van de voorpret en bak de lekkernijen zoals vroeger iedereen het gedaan zou hebben.

Snoepgoed en gebak worden meestal bereid met veel suiker en verbewerkte producten zoals zelfrijzend bakmeel en namaak-marsepein.

De bekende Sinterklaas-lekkernijen vinden hun oorsprong in een tijd dat hulpstoffen, geur- en kleurstoffen nog niet bekend waren. Tijdens deze avond bereiden wij traditioneel Sinterklaasgebak en snoepgoed met natuurlijke ingrediënten.

Prijs: f 30,-

Inklusief recepten en hapjes

Aanmelden voor 8 november

Dieren

Schik in schapen (studiedag)

24 september (za 10.00-16.30)

Schapen staan in de belangstelling! Ook mensen met een relatief kleine tuin vinden het leuk om één of enkele schapen te houden. De Kleine Aarde organiseert daarom een dag over de vele wetenswaardigheden rond het schaap.

Op deze dag zal er speciaal aandacht besteed worden aan de lammertijd. Verder leert u de konditie van een schaap vast te stellen en hoe een schaap in goede konditie te houden is.

U kunt ook het ophokken en het bij-snijden van de klauwtjes oefenen. Deze dag is voor iedereen die schapen houdt of wil gaan houden. En natuurlijk voor iedereen die meer van deze leuke dieren wil weten.

Prijs: f 75,-

Inklusief koffie, thee, ekologische lunch en kursusmateriaal

Aanmelden voor 10 september

Tuinieren

Ekologische moestuin (drie studiedagen)

17 september, 1 en 29 oktober (za 10.00-16.30)

Gezond eten uit eigen moestuin.

Natuurlijk! Het begint met het weglaten van bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Daar blijft het niet bij. Als u gezonde groenten wilt kweken, die goed groeien en niet allemaal opgegeten worden door de rupsen of slakken, moet u meer weten van milieuvriendelijk tuinieren. Deze cursus helpt u op weg om het tuinieren op een ekologische manier aan te pakken. Bodem en bemesting, vruchtwisseling, het maken van een teeltplan, kombinatieteelt en het herkennen, voorkomen en bestrijden van ziekten en plagen zijn de onderwerpen die ter sprake komen. De moestuin van De Kleine Aarde toont de levende voorbeelden en u gaat met een handig naslagwerk naar huis.

Prijs: f 165,-

Inklusief koffie, thee, lunch en het Tuinboek van De Kleine Aarde
Aanmelden voor 3 september

Bon voor aanmelding

Ik meld mij aan voor de cursus:

Datum van de cursus:

Naam:.....

Adres:.....

Postcode:.....

Plaats:.....

Mijn beroep of studie:.....

Geboortedatum:.....

Telefoonnummer:.....

Handtekening:.....

Stuur mij een bevestiging. Voor aanvang van de cursus krijg ik het programma en nadere informatie. Ik betaal met de acceptgirokaart die u mij toestuur. Ik weet dat ik 50 % van het kursusgeld verschuldigd ben, als ik annuleer binnen twee weken voordat de cursus begint.

(hokje aankruisen)

☐ Ik ben geen donateur en betaal de volle kursusprijs.

☐ Ik ben donateur en krijg tien % korting.

☐ Ik meld mij hierbij aan als donateur. Ik geef een donatie van f 25,- of meer en krijg dit jaar vier keer De Kleine Aarde in de bus. Ik krijg dus tien % korting op deze cursus.

Invullen of overschrijven en opsturen naar:

De Kleine Aarde,

Antwoordnummer 16151, 5280VJ Bostel.

Postzegel hoeft niet, mag wel.

Ekologische siertuin (studiedag)

8 oktober (za 10.00-16.30 u)

De aanleg van een ekologische siertuin vraagt andere inzichten dan de aanleg van een gewone siertuin. Zo spelen de natuurlijke eigenschappen van de bodem ter plekke een belangrijke rol. Bovendien laat men vaak in een deel van de tuin de natuur meer haar gang gaan. Mest en bestrijdingsmiddelen hoeven er niet aan te pas komen.

Deze studiedag is bedoeld voor mensen die een ekologische tuin willen aanleggen. Ook het omvormen van een bestaande siertuin, het beheer en onderhoud en het verwerken van maaisel en snoeihout krijgen volop de aandacht. En niet te vergeten: de herfstaspekten van de siertuin.

De studiedag begint met een korte inleiding op De Kleine Aarde, gevolgd door een bezoek aan een ekologische siertuin in de buurt van Boxtel. Na de lunch zullen er nog één of twee tuinen worden bezocht. Tijdens deze bezoeken komen theorie en praktijk van het onderwerp uiteraard uitvoerig aan bod.

Prijs: f 75,- per dag.

Inklusief koffie, thee, lunch en cursusmateriaal

Aanmelden voor 24 september

Snoeien van hoogstamfruit (Studiedag)

26 november (za 10.00-16.30)

Voor ieder die een paar fruitbomen heeft, organiseert De Kleine Aarde een studiedag over de praktijk van het snoeien. Als u kampt met achterstallig onderhoud, snoei-angst of gebrek aan kennis over de ontwikkeling van hoogstambomen, zal dit een interessante dag zijn.

De theorie komt aan de orde bij de inleiding in een boomgaard. Daarna krijgt u een groot deel van de dag de tijd om onder ervaren begeleiding te snoeien. De beginnende snoeier wordt zo op weg geholpen om de eigen bomen te snoeien. Gevorderde snoeiers kunnen de kneepjes van het vak leren.

Prijs: f 75,-

Inklusief koffie, thee, lunch en cursusmateriaal

Aanmelden voor 12 november

Atrium brengt natuur in huis

Atrium, zo heet een nieuwe winkel in Nijmegen voor uitsluitend milieuvriendelijke bouw- en woonartikelen van betrouwbare leveranciers. Natuurverven, warmtemuren, composttoiletten, bedden, isolatie; het is maar een greep uit het grote aanbod. Speciale aandacht krijgt leem, een puurnatuurproduct. In de winkel is een warmte-wand te zien van leemstuc, die het binnenklimaat van een woning kan zuiveren, een van de kenmerken van bouwbiologische architectuur. Extra aandacht krijgen ook natuurverven op basis van lijnolie, producten voor in de milieuvriendelijke keuken en massieve meubels, gemaakt van Europees hout en afgewerkt met olie, was of zeep. Eigenaar van Atrium, binnenhuisadviseur Ton Aalbers, meldt dat hij open staat voor „alle vragen over bouwbiologische materialen en eigentijds wonen.”

Atrium, Daalseweg 109, Nijmegen. Tel. 080-234541.

Tentoonstelling over energie-besparing

Milieudefensie vaart met een tentoonstelling over energiebesparing het land door. Overal waar de boot aanmeert zijn activiteiten als braderieën, muziek en kindertheater. Op de boot wordt vooral duidelijk gemaakt dat we hier minder energie moeten gebruiken, om ruimte te maken voor het Zuiden. Veel aandacht krijgt het Aziatische Bhutan, een land dat zich duurzaam wil ontwikkelen.

De broeiboot vaart in september door noord-Nederland, doorkruist in oktober het westen des lands om in november de drie zuidelijke provincies aan te doen. In Leiden vindt van 9 tot 11 december een slotmanifestatie plaats. Wilt u weten wanneer de broeiboot bij u in de buurt komt? Bel milieudefensie, tel. 020-6221366.

Eerstejaars studenten eten biologisch

Tijdens de introductiedagen van de Landbouwniversiteit Wageningen in augustus kregen studenten biologische maaltijden te eten. Het Universitair Milieu Platform zorgde samen met de Commissie

Algemene Introductiedagen voor een biologisch diner en een biologische brunch. Zo maakten de studenten kennis met milieuvriendelijke producten. Ook de drank was verantwoord: Max Havelaar-keurmerkkoffie, biologische thee en natuurlijk biologisch bier. Dat bier werd gekoeld op zonne-energie. De T-shirts met LU-opschrift die verkocht werden, bestonden uit eko-katoen en de voorlichtingsfolders waren gedrukt op kringlooppapier. Om de afvalproductie te beperken, moesten de eerstejaars hun eigen beker bij zich hebben, want wegwerpbekers werden alleen op het slotfeest gebruikt, waar ze voortdurend opgehaald en opnieuw ingeschonken werden.

Impuls voor technisch onderwijs

De Technische Universiteit in Eindhoven heeft een centrum voor duurzame ontwikkeling opgericht. Het TUE-centrum Technologie en Duurzame Ontwikkeling moet het al bestaande onderwijs en onderzoek aan de universiteit op het gebied van milieutechnologie en duurzame ontwikkeling gaan versterken. Bovendien moet het een impuls geven aan de overdracht van kennis op dit gebied aan bedrijven en organisaties. Op de lange termijn moet dit alles ertoe leiden dat er in Eindhoven een nieuw type ingenieur afstudeert, die heeft meegewerkt aan de radicale verandering van de techniek en in zijn of haar toekomstige functie een bijdrage levert aan de duurzame samenleving.

Symposium duurzame energie

Op 20 oktober organiseert het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs een symposium over duurzame opwekking van elektriciteit in Nederland.

Nederland loopt achter met het gebruik van duurzame energiebronnen (3 % tegen 5,4 % in de EU), ondanks de overtuiging van beleidsmakers dat een veel groter deel van de door ons gebruikte energie duurzaam geproduceerd moet worden. Tijdens het symposium wordt geprobeerd de technische en politieke problemen te inventariseren, die duurzame opwekking van elektriciteit in de weg staan.

Informatie: Jeroen Roos, tel. 015-150150, Job Swens, tel. 074-464914

Eko-cranberry's op Terschelling

Waddeneiland heeft twee cranberry-telers

Terschelling is het eiland van de cranberry's. Vele hektaren duingebied zijn overdekt met wilde cranberryplanten. Tuinder Van Zandwijk ziet mogelijkheden voor ecologische teelt van de bessen. Voor zijn bedrijf is dit een kans om de afgenomen opbrengsten van andere gewassen te compenseren.

Jos Leijen

Begin jaren tachtig vestigde *Ronald van Zandwijk* zich op Terschelling. Hij kocht een gammele boerderij met zes hektaren grond. Van Zandwijk zag een markt voor ecologische producten en een mogelijkheid om een boterham te verdienen.

De eerste jaren liep het ecologische tuinbouwbedrijf prima. Een groot deel van de oogst werd op het eiland afgezet, de rest ging naar verdeelcentra op het vasteland. Geleidelijk aan kwam de klad er in.

Landelijk stagneerde de afzet van biologische producten. Van Zandwijk kreeg bovendien te maken met stijgende transportkosten, vooral van de veerboot. De tuinder besloot een deel van het bedrijf op te doen. Hij liet enkele hektaren van zijn land vergrassen en sloot een beheersovereenkomst met het Bureau Beheer Landbouw.

Maar hij ging ook op zoek naar een alternatief. En vond dat in cranberry's. De omstandigheden op Terschelling lenen zich goed voor de bes. De bodem is zuur en niet te rijk, en door de zee-wind zijn er weinig insecten. Cranberry's groeien op het eiland in het wild, maar Van Zandwijk besloot ze te

gaan kweken. Met een goede variëteit en een Eko-keurmerk hoopt hij een uniek versproduct op de markt te brengen. Met een relatief hoge opbrengst. Vorig jaar plantte hij een kwart hectare cranberryplanten. Dit jaar dragen de eerste planten al besjes, volgend jaar hoopt hij de eerste oogst binnen te halen.

Argusogen

Elders op het eiland bekijkt men het doen en laten van Van Zandwijk met argusogen. Cranberry Cultuur Skylge bv pacht de 'plakken' wilde cranberry's van Staatsbosbeheer. Het bedrijf mag niet ingrijpen in de natuur, het mag alleen de bessen plukken en verwerken. Cranberrywijn, -compote, -jam en -thee vinden gretig aftrek bij de toeristen die het eiland bezoeken. Daarnaast levert de onderneming verse bessen aan de konsument via een groothandel en via verdeelcentrum Odin.

De wilde cranberry's dragen geen Eko-keurmerk. Voor *Jolien Perotti* van Odin is dat geen bezwaar. „Het is een schoon product, waar vraag naar is. We vallen onze

■ Cranberry-struik

principes niet af door ze te verhandelen.” Niettemin is de kans groot, dat het verdeelcentrum de voorkeur zal geven aan cranberry's met een Eko-keurmerk. Skylge bv is afhankelijk van de grillen van de natuur, waardoor de omvang van de oogst per jaar enorm kan verschillen. De teler kan een hoogwaardiger ras gebruiken dat grotere bessen oplevert. Bovendien kan hij beregenen en de waterstand manipuleren. Zijn opbrengst is per jaar redelijk konstant, en daar houden afnemers van.

Klanten van de natuurvoedingswinkel zullen waarschijnlijk eerder kiezen voor cranberry's met dan zonder keurmerk.

Bedrijfsleider *Joop van Urk* van Skylge heeft inmiddels contact gezocht met de Stichting Keurmerk Alternatieve Landbouw (SKAL) om te kijken of zijn bessen ook het Eko-keur kunnen krijgen. Een rare situatie. Want hoeveel ecologischer kun je telen dan de natuur zelf? Het keurmerk lijkt vooral een verkoopargument te worden.

Overigens heeft Skylge nog niet veel te vrezen van teler Van Zandwijk. De eerste moet het vooral hebben van de verkoop aan toeristen. De versmarkt maakt maar een klein deel van de omzet uit. En de versmarkt is juist de markt waarop Van Zandwijk mikt.

Terschelling is groot genoeg voor wildgroei en geteelde cranberry's. Wellicht hebben beide partijen baat bij een gezamenlijk inspanning om Nederland buiten de kerstdagen aan de cranberry's te krijgen.

Ronald van Zandwijk, Oosterend 9, 8897 HW Terschelling, Cranberry-Cultuur Skylge bv, Formerum 33, 8994 KB Terschelling.

Oosters eten

van de volle grond

Tempeh, gember, koriander, tamari en shoyu, allemaal produkten uit verre streken. Een Oosterse maaltijd bereiden met groenten van eigen bodem kan wel. De Kleine Aarde brengt de Oosterse keuken thuis.

Milly Engels

Pauline Korevaar

Is het mogelijk om een Oosterse maaltijd te bereiden met ingrediënten van Nederlandse bodem? Het antwoord luidt natuurlijk nee. Tempeh, gember, koriander, tamari en shoyu, het zijn en blijven produkten uit het verre oosten. Een exotische maaltijd bereiden met groenten van eigen bodem kan wel. Paksoi, witte kool en boontjes doen het ook op de koude Nederlandse klei. Produkten die al eeuwenlang in Japan, China en Indonesië de maaltijd maken, gebruiken wij als smaakmaker, bindmiddel of vleesvervanger. Meer informatie hierover is te vinden in het onlangs uitgekomen info-blad van De Kleine Aarde onder de titel 'Wat doen Oosterse produkten in de natuurvoedingswinkel?'

Smaakmakers in Oosterse gerechten zijn gember, pepertjes, koriander, vanille, kaneel en geelwortel. Tamari en shoyu zijn net als tempeh van sojabonen gemaakt. Tempeh is gemaakt van gefermenteerde hele sojabonen. Gefermenteerd betekent dat het produkt langer houdbaar is gemaakt, door het zuurder te maken met micro-organismen en enzymen. Tamari en shoyu zijn ook van de sojaboon gemaakt, maar hebben een veel langduriger fermentatieproces ondergaan. In shoyu zijn naast sojabonen ook nog gerst, rijst of tarwe verwerkt. De smaak is hierdoor wat zoeter.

De Kleine Aarde brengt de Oosterse keuken thuis. De gerechtjes vormen samen een feestelijke rijsttafel. Een keus uit een paar gerechten is natuurlijk mogelijk: een maaltijd met rijst, tempeh met tomatensaus en groenten is eveneens smakelijk en volwaardig.

Illustratie Kaarten Holland

Menu

groentesoep
zilervliesrijst
pindasaus
tempeh met tomatengembersaus
boontjes met maïs
atjar van courgette en peen
komkommersalade
vanillevla met perzik en kokos
kruidige thee

Alle recepten gelden voor 4 personen.

Heldere groentesoep

200 g paksoy
100 g bospeen
1 eetlepel korianderzaad
1 eetlepel olie
1 liter bouillon of water
tamari
zout

Was de paksoystengels met bladeren en al en boen de peen schoon. Snijd de peen in 3 millimeter dunne schijfjes, de paksoy sten-

gels in even dunne stukjes en de bladeren in 5 millimeter dunne reepjes. Stamp de korianderzaadjes fijn.

Verhit de olie en bak de peen en stengelstukjes even aan samen met het korianderzaad. Voeg de bouillon of water toe. Voeg als de groente gaar is de reepjes paksoy toe. Breng de soep aan de kook brengen en maak hem op smaak met tamari en zout.

Zilervliesrijst

350 g zilervliesrijst (lange korrel)
700 ml water

Was de rijst en laat hem uitlekken. Zet de rijst met een dubbele hoeveelheid water op het vuur. Breng het water met de rijst aan de kook en laat het 15 minuten koken. Als er kuiltjes in de rijst komen, zet de rijst dan 45 minuten of langer weg in een hooikist.

Pindasaus

1 uitje
2 teentjes knoflook
1 cm van verse gemberwortel
mispunt sambal
1 eetlepel shoyu
1 eetlepel olie
4,5 dl bouillon
3 eetlepel pindakaas
vers selderijblad

Maak de ui en de knoflook schoon. Snijd het uitje en de knoflook fijn. Schil de gemberwortel en hak de gember fijn. Verhit de olie, fruit de ui, de knoflook en de gember. Voeg de sambal en de shoyu toe. Voeg dan de bouillon scheutje voor scheutje toe. Breng de saus aan de kook. Roer de pindakaas erdoor. Roeren net zo lang tot een gladde dikke saus ontstaat. Hak de selderij fijn en roer deze voor serveren door de saus.

Tempeh in tomatengembersaus

200 g tempeh
olie
1 ui
2 teentjes knoflook
1 prei
1/2 rood pepertje
3 tomaten
2 eetlepels tomatenpuree
citroensap
gemberwortel
shoyu
zout

Snijd de tempeh in plakken van een halve centimeter. Verhit de olie in een koekepan. Bak de plakken aan beide kanten. Leg ze op papier om uit te lekken.

Maak de saus. Pel de ui en de knoflook. Schil de gemberwortel. Was de prei en het pepertje. Snijd de ui en de knoflook fijn. Hak de gemberwortel fijn. Snijd de prei in ringen en het pepertje zonder zaadjes fijn. Fruit de ui met de knoflook en de gember. Voeg dan de prei en de pepertjes toe. Snijd de tomaten in partjes en voeg ze bij de prei. Deksel erop en laat het geheel 10 minuten sudderen. Voeg eventueel wat bouillon toe tegen aanbranden. Maak de saus af met de tomatenpuree, wat citroensap en shoyu. Laat de saus nog 5 minuten sudderen. Leg de tempeh in de saus of schenk de saus over de tempeh.

Sperzieboontjes met maïs

500 g sperzieboontjes
2 maïskolven
1 uitje
1 teentje knoflook
mespunt sambal
2 blaadjes laurier
1 eetlepel korianderzaadjes
1 dl groentebouillon
tamari

Haal de boontjes af en halveer ze. Pel de maïskolven en snijd ze in 2 centimeter brede schijven. Pel het uitje en de knoflook. Snijd ui en knoflook fijn. Stamp de korianderzaadjes fijn. Voeg de sambal, de blaadjes laurier en de koriander toe. Voeg de groente toe samen met de bouillon. Laat de boontjes in 15 minuten gaar worden. Voeg naar smaak tamari toe.

Komkommersalade

1 komkommer
3 eetlepels yoghurt
1 eetlepel crème fraîche
theelepel citroensap
(kruiden)-zout
vers korianderblad (eventueel selderijblad)
peper

Was de komkommer en snijd de komkommer in schijfjes. Roer van de yoghurt, de crème fraîche en citroensap een sausje. Maak het op smaak met kruidenzout. Hak het korianderblad fijn. Meng de komkommer met het sausje en het korianderblad.

Atjar van courgette en peen

100 g courgette
100 g wortel
100 g koolrabi
1 rode paprika
1 eetlepel olie
1 theelepel koenjit of geelwortel
1/2 dl azijn

Was de groenten. Rasp de courgette, wortel en koolrabi grof of snijd ze in luciferreepjes.

illustratie Katrien Holland

Snijd de paprika in reepjes. Verhit de olie in een braadpan. Bak de groenten kort. Roer ze tijdens het bakken om. Voeg de geelwortel toe. Blus de groenten met de azijn en laat het verder afkoelen.

Vanillevla met perzik en kokos

1/4 vanillestokje
5 dl melk
2 eetlepels rijstemeel
1 theelepel appelabrikozendiksap
2 perziken
2 eetlepels gemalen kokos

Snijd het vanillestokje open. Haal de zaadjes er met een lepel eruit. Schenk 4 deciliter van de melk in een pan met een dikke bodem. Voeg hierbij de zaadjes uit het vanillestokje en het vanillestokje zelf. Breng de melk aan de kook en laat het op een sudderplaatje 30 minuten trekken. Meng het rijstemeel aan met de overige melk en roer het tot een glad papje. Haal alleen het vanillestokje na 30 minuten eruit. Bind de melk met het rijstemeelpapje tot vladikte. Laat de vla afkoelen onder af en toe roeren. Zoet de vla naar wens met appelabrikozendiksap. Pel de perziken en snijd ze in 2 helften los van de pit. Verdeel de vla over 4 schaaltes. Leg de perzikhelften in de vla en bestrooi ze met kokos.

Kruidige thee

1 1/2 liter water
1 eetlepel lindebloesem
1 theelepel venkelzaadjes
3 jeneverbessen
kaneelstokje van 2 cm
stukje gemberwortel van 1 cm

Breng het water aan de kook. Doe de kruiden los in een theepot. Schenk het kokende water op de kruiden en laat het 5 tot 10 minuten trekken. Schenk de thee met een theezeefje. Drink deze bij de rijsttafel of na de maaltijd.

S M A A K T E S T

Nederlanders eten veel zoutjes. Smaaktesten van zoutjes in consumentenbladen zijn ook gewild leesvoer. Een panel van De Kleine Aarde testte de iets minder bekende zoutjes: die uit de natuurvoedingswinkels. De lekkerste zoutjes hadden geen ribbels, wat wel bleek uit een test in de Consumentengids.

Niet alleen de supermarkt heeft veel soorten en merken zoutjes in de schappen liggen. Ook in de natuurvoedingswinkel is het aanbod vaak royaal. Een opvallend groot aandeel in dat aanbod heeft de tortillachip. Tijdens het selekteren van de zoutjes uit drie natuurvoedingswinkels kon De Kleine Aarde kiezen uit maar liefst zeven soorten tortillachips, veelal van biologische teelt en afkomstig uit Californië. Het merk Apache komt met twee verschillende zakken tortillachips op de Nederlandse markt. Het zijn de enige zoutjes uit de smaaktest met het Eko-keurmerk op de verpakking. Een apart geval is het merk Bearitos, een tortillachip van blauwe maïs. Fertilia, de Nederlandse importeur van het zoutje, meldt dat de blauwe kleur puur natuur is. De maïs wordt in Amerika al langer geteeld dan gele maïs. Het proefpanel, dat bestond uit drie redactieleiden, een kokkin uit De Kleine Aarde-keuken en de coördinator van De Groene Keuken, testte in

foto De Kleine Aarde

Veel bio-zoutjes zijn niet krokant genoeg

totaal tien zakken zoutjes, geselecteerd uit twee natuurvoedingswinkels in Tilburg en Utrecht. De prijzen schommelen tussen de f 1,75 en f 3,30. De gele tortillachips van het merk Bearitos is het duurst, maar bevat meer zoutjes (netto gewicht: 156 gram). Een zak tortillachips is overigens voor f 1,75 al te krijgen onder het merk Apache. Met het vetgehalte en het soort vet blijkt het bij de meeste bio-zoutjes wel snor te zitten. Alleen bij de corn puffs van Molenaar is het onduidelijk of het produkt in geharde of ongeharde plantaardige olie is gebakken. Ongeharde olie geniet uit gezondheidsoverweging de voorkeur van het panel.

■ *De geteste zoutjes: tortillachips, maïs-pinda's, gepofte maïsknabbels, sesam-krakingen en aardappelenchips*

BEARITOS, YELLOW

Een aantrekkelijk ogende tortillachip, vinden de meeste smaakpanelleden. De chip is bovendien knapperig. Toch is de smaak van deze Amerikaanse chip met het onbekende OGBA-keurmerk wat muffig. Het zoutgehalte is te hoog en krijgt een onvoldoende.

BEARITOS, BLUE

Deze tortillachip is het minst aantrekkelijk ogende zoutje uit de test. De blauwe chip heeft iets weg van een verbrande krant, meent een panellid. Het zoutje is verder droog en taai. Het zou iets pittiger kunnen. Kortom, een matig tussendoortje.

APACHE, YELLOW

Een gewaardeerde tortillachip van gele maïs. Niet alleen omdat er een Eko-keurmerk op de zak staat. Een panellid zou de zak achter elkaar leeg kunnen eten. Een ander vindt het zoutje een vreemde nasmaak hebben, die niet te definiëren valt. De chips zijn gefrituurd in biologische zonnebloem- en safflourolie met een hoog oliezuurgehalte, waardoor ze volgens de producent langer houdbaar zijn. Het zoutje zou wellicht iets minder plakkerig kunnen zijn. Toch een voldoende.

TABEL BIOLOGISCHE ZOUTJES

MERK	SOORT ZOUTJE	PRIJS	INHOUD	WAARDERING
Bearitos, yellow	Tortillachips	f 3,30	156 g	0
Bearitos, blue	Tortillachips	f 3,00	156 g	-
Apache, yellow	Tortillachips	f 1,75	125 g	+
Apache, sesam	Tortillachips	f 1,75	125 g	++
Mex-snax, sesam	Tortillachips	f 2,25	100 g	-
Molenaartje, corn peanuts	Maïspinda's	f 1,75	75 g	+
Molenaartje, corn provencale	Gepofte maïsknabbels	f 1,75	75 g	0
Molenaartje, corn paprika	Gepofte maïsknabbels	f 1,75	75 g	0
Hauser, volkorn-brezeln sesam	Sesam-krakelingen	f 2,75	125 g	+
Tra'fo potato chips	Aardappelchips	f 2,85	100 g	++

++ = goed + = voldoende 0 = matig - = slecht

APACHE, SESAM

Wat smaak betreft scoort deze tortillachip hoger dan de naturel variant van louter gele maïs. Er zit geen nasmaak aan, het is krokant in de mond, maar lijkt iets vettiger. Het sesamzaad had volgens een panellid wel iets rijkelijker op de zoutjes gemogen. Een ruime voldoende.

MEX-SNAX, SESAM

De qua smaak laagst scorende tortillachip. De chips verkrumelen al in de verpakking. Bovendien overheerst de sesamsmaak, zijn de zoutjes taai en hebben ze volgens een van de panelleden de nasmaak van een stuk papier. Het zoutje is van gecontroleerde biologische teelt, maar draagt nergens op de verpakking een keurmerk. Eindbeoordeling: een minnetje.

MOLENAARTJE, CORN PEANUTS

De maïs/pinda-knabbels van Molenaartje roepen associaties op met pindakaas, wat inderdaad een van de ingrediënten van het zoutje blijkt te zijn. Het zoutje voelt niet lekker aan in de mond. Een panellid klaagt dat het al het vocht in de mond opzuigt, zo'n droge mond krijg je ervan. Een ander lid noemt het meer een hoopje zaagsel. De smaak valt niet bij iedereen tegen. Het zout-

gehalte is volgens het hele panel goed. Een voldoende.

MOLENAARTJE, CORN PUFFS PROVENCALE

De gepofte maïs met tuinkruiden valt tegen. Een klef hapje, vinden sommige panelleden, en absoluut niet knapperig. Het zoutje doet zijn naam eer aan, meent een panellid: het puft in de mond. Er zit geen consistentie in. Nu geen associaties met pindakaas, wel met kruidenbouillonblokjes. Tuinkruiden smaken toch anders. De maïs is van biologische teelt, maar een keurmerk ontbreekt op de verpakking. Een matig zoutje.

MOLENAARTJE, CORN PUFFS PAPRIKA

Deze knabbel lijkt sterk op het gepofte zoutje met tuinkruiden. De smaak van een bouillonblokje overheerst, al is de paprika goed te proeven. En het 'puft' in de mond. Er is kritiek op het zoutgehalte. Dat kan een stuk lager. Ook voor dit zoutje geldt: matig.

HAUSER, VOLKORN-BREZELN SESAM

Dit zoutje van Duitse makelij is het enige produkt uit de test uit biologisch-dynamische hoek en draagt het Demeter-keurmerk. De geroosterde sesam-krakeling is niet

populair onder de panelleden. In plaats van knapperig zijn de krakelingen melig. Een panellid houdt er een 'donker en branderig' nagevoel in de mond van over. Het idee op een goedkoop feestje te zijn, en dan dit zoutje aan te treffen, wordt door iedereen onderschreven. Wat de zuurteregelaar, die op de zak tussen de ingediënten staat genoemd, met het zoutje doet, is onduidelijk. Een moeilijk te waarderen zoutje, maar geen onvoldoende.

TRA'FO POTATO CHIPS

De gewone, ekologisch geteelde chips van Tra'fo krijgen de hoogste waardering. Een uitstekend zoutje. Zeer knapperig en smeuïg. De chips zijn wel flinterdun en zouden iets dikker kunnen. Het zoutgehalte is prima. Het Belgische keurmerk Ecocert garandeert kwaliteit voor mens en milieu. De beoordeling: een ruime voldoende tot goed.

Uit de test blijkt dat de tortilla-chips vaak een vreemde nasmaak hebben, maar ook heel lekker kunnen zijn. Winnaar is toch de gewone aardappelchip van Tra'fo, die door het hele panel met ruime voldoendes werd beloond.

Stuwdam

helpt ecosysteem naar de knoppen

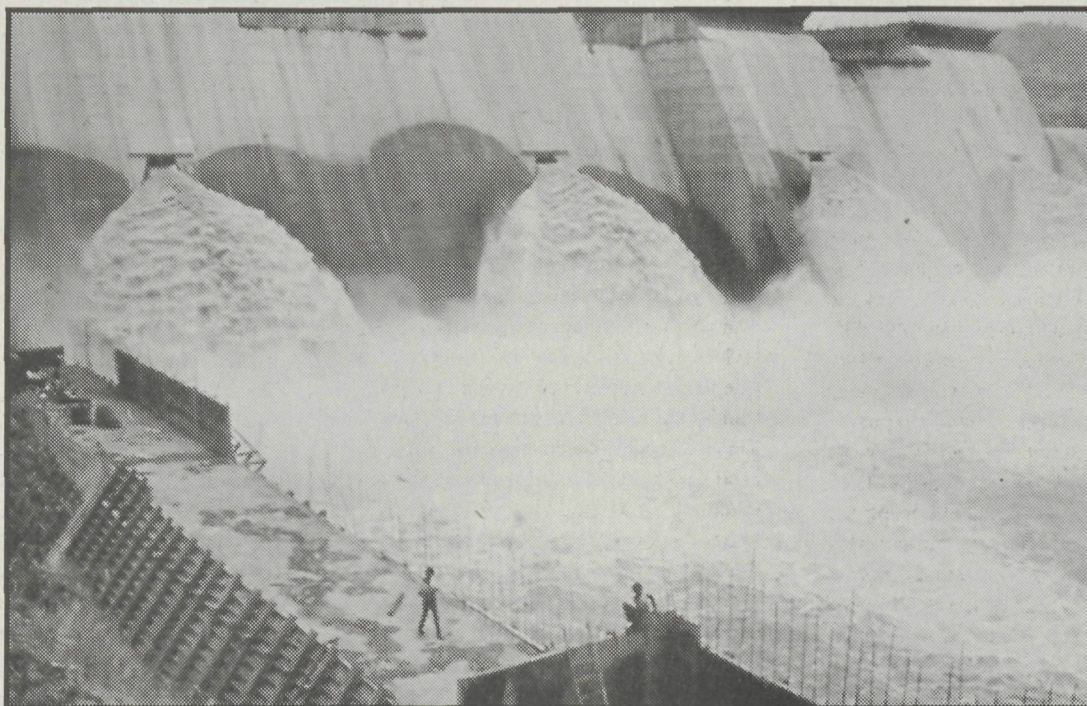

foto ABC Press

Reservoirs veroorzaken veel broeikasgassen

Vroeger sprak iedereen met veel ontzag over witte steenkool, de snelste en schoonste vorm van energiewinning. De opvatting over stuwdammen is inmiddels veranderd. Hele ecosystemen gaan naar de knoppen door de aanleg van dammen.

Rijkert Knoppers

De onderwijzer op de lagere school sprak vroeger met veel ontzag over *witte steenkool*: de schoonste en snelste manier om veel energie te winnen. Er kwamen schadelijke gassen noch radio-actieve resten bij vrij. En succes was verzekerd, want een rivier pauzeert nooit en levert dus altijd stroom. Inmiddels gaan er kritische geluiden over stuwdammen op. Het afsluiten van een rivier met een dam heeft grote invloed op het hele ecosysteem dat van de rivier afhankelijk is. Zo gooit een dam het natuurlijke

regime van de waterafvoer om. Na de dam komt water niet meer vrij volgens de wetten van de natuur. Er is vloed als het de beheerders van de dam uitkomt.

Ook flora en fauna ondervinden enorme hinder van een dam en het reservoir daarachter. Het leidt niet zelden tot het verdwijnen van hele soorten.

Volgens deskundigen hebben hele grote stuwdamcomplexen en reservoirs zelfs invloed op het klimaat. Sommige gevolgen van het afdammen van een rivier zijn logisch voorspelbaar. Door een stuwdam daalt de snelheid van het rivierwater.

Hierdoor bezinkt slib eerder dan anders. Vooral in het reservoir daalt veel slib op de bodem, dat zonder dam in een vallei terecht zou komen. De landbouwgronden langs de rivier moeten het doen zonder het vruchtbare slib. Overschakelen op kunstmest is het enige alternatief voor de boeren langs de rivier. Landbouwers in de delta van de Nijl

■ De Narmada-dam in India

zijn hiervan het slachtoffer geworden. De zalm in de Columbia Rivier en de Snake rivier in de Verenigde Staten, waar zich het grootste hydro-elektrische dammensysteem ter wereld bevindt, heeft het moeilijk gekregen. De dertig dammen in deze rivieren hebben de zalmstand behoorlijk verkleind, doordat de vissen hun paaiplaatsen moeilijker kunnen bereiken. Of ze raken verzeild in de turbines van de hydro-centrales, om daar de dood te vinden.

Vistrappen bieden geen echte oplossing. Een vistrap is een schuin omhoog lopend kanaal, waarin trappen zijn gemaakt om vissen het hoogteverschil te kunnen laten overbruggen. Ze kunnen meestal niet verhelpen dat een dam het natuurlijke ritme van vissen verstoort. „Veel vissen beginnen de trek wanneer het niveau van het water of de waterstroom verandert”, zegt de

Australische bioloog *Martin Mallen-Cooper*.

Rottende planten

Sommige deskundigen menen dat in het stuwwater de hoeveelheid vis toeneemt. Na de bouw van de dam bij het Voltmeer in Ghana ontstond immers snel een bloeiende visindustrie?

Nicholas Hildyard, verbonden aan het Engelse milieublad *The Ecologist* en één van de samenstellers van een lijvige studie over stuwdammen, betoogt dat deze successen slechts van korte duur zijn. De vegetatie in het meer gaat op den duur rotten en het voedsel in het meer raakt uitgeput.

Zijn voorbeeld is Lake Kariba op het grensgebied van Zimbabwe en Zambia, dat in 1959 tot stand kwam. Tien jaar na de aanleg van dit grote stuwwater, met een oppervlak van meer dan vijfduizend vierkante kilometer, waren de opbrengsten aan vis gedaald tot een kwart van de hoeveelheid die vijf jaar daarvoor nog werd gevangen. In 1964 leefden tweeduizend vissers van het meer, in 1978 waren dat er nog maar een paar. Bij irrigatie speelt het probleem van verzilting. Door verdamping vervliegt wel het water, maar niet het zout. De concentratie zout in het reservoir en in de landbouwgronden neemt daardoor toe. „Het jaarlijks gebruik van gemiddeld tienduizend kubieke meter water per hectare landbouwgrond voegt twee tot vijf ton zout toe aan de bodem”, zegt *Sandra Postel* van het Amerikaanse World Watch Instituut, een onderzoeksbureau op het gebied van milieu en ontwikkeling. „In India vermindert verzilting de opbrengsten op bijna twintig miljoen hectare landbouwgrond, en nog eens zeven miljoen hectare werd afgeschreven als verzilte woestijn.”

Het zijn niet eens alle milieu-effecten van een stuwwater. Eén van de discussiepunten bij de voltooiing van de omstreden Gabčíkovo-dam in de Donau is dat de dam het grondwater, en daarmee de drinkwatervoorziening voor miljoenen mensen in Tsjechië, Slowakije en Hongarije, ernstig zou aantasten. „Vanwege de lage stroomsnelheid in het reservoir zal de modder toenemen. Een ideale broedplaats voor ziektekiemen”, stelt de Oostenrijkse afdeling van het Wereld Natuur Fonds.

Kwik

Het kan nog erger. Water uit het reservoir in combinatie met rottende vegetatie kan kwik uit de bodem vrijmaken. In de discussie

Moeilijke tijden voor stuwdammenbouwers

Dammenbouwers krijgen het steeds moeilijker. Vooral in de Verenigde Staten ligt sinds de introductie van de National Energy Policy Act in 1992 de bouw van nieuwe stuwdammen uiterst gevoelig. De milieubepalingen zijn sterk aangescherpt, wat het zoeken van geschikte locaties voor dammen bemoeilijkt. Er is volgens een criticus een Banana syndroom: Build Absolutely Nothing Anywhere Near Anything.

Ook in ontwikkelingslanden staat de bouw van stuwdammen onder zware druk. De Wereldbank, financier van veel stuwdammen, kreeg niet zo lang geleden na een onafhankelijk onderzoek van de commissie Morse een stevige veeg uit de pan wat betreft haar deelname aan het omstreden Narmada project in India. Mede onder druk van actiegroepen lijkt de bank haar koers te wijzigen, zoals onder meer blijkt uit recente beleidsnota's. Of de bank zich daadwerkelijk zal toeleggen op meer duurzame projecten zal de tijd moeten leren. Maar alles wijst erop dat met name grootschalige stuwdamprojecten snel tot het verleden gaan behoren.

over de geplande Vuotos-hydrocentrale in Finland draait het ook om dit verschijnsel. Volgens Finse milieuorganisaties, is het zeer waarschijnlijk dat er een grote hoeveelheid kwik zal vrijkomen. WWF Finland verwijst naar andere reservoirs in dezelfde rivier, waar kwikverbindingen zijn ontstaan. Het gaat om methyلكwikverbindingen, die schadelijk zijn voor het zenuwstelsel van de mens en kunnen leiden tot vermindering van het gezichtsvermogen en verlammingen. Eén van de eerste ervaringen is opgedaan in Canada. Toen in 1985 de waterkrachtcentrale James Bay 1 klaar kwam en een gebied van tienduizend vierkante kilometer onder water kwam, bleek dat de hoeveelheid kwik in het reservoir binnen korte tijd verzevondigd was.

Onderzoek naar het ontstaan van de kwikverontreiniging leerde dat rottende vegetatie methyلكwik vrijmaakt uit gesteente. De exploitant van de waterkrachtcentrale, Hydro Québec, stelde dat de besmetting binnen een paar jaar verdwenen zou zijn. Maar volgens een artikel in *Canadian Water Watch* is die opvatting inmiddels achterhaald. De aanwezigheid van kwik kan 50 tot

75 jaar kan duren.

Tegenover alle kommer en kwel scoren stuwdammen op één punt gunstig, beweren de dammenbouwers. De opwekking van hydro-elektriciteit gaat gepaard zonder de uitstoot van het broeikasgas-effect-versterkende kooldioxide.

Jan Veltrop, voormalig directeur van de International Commission on Large Dams, noemt hydro-elektriciteit duurzaam, omdat het wordt geproduceerd door de hydrologische cyclus. Op dit standpunt is echter het een en ander af te dingen.

Gasmaskers

Allereerst moet voor een goede beoordeling een benadering 'van wieg tot graf' op de stuwwater worden losgelaten. Voor de aanvoer van het bouw materiaal en voor de aandrijving van de graafmachines zijn vele jaren lang fossiele brandstoffen ingezet. Bovendien blijken waterreservoirs broeikasgassen uit te stoten, waaronder kooldioxide. De beplanting wordt niet weggehaald voordat het stuwwater volloopt. Bij de Brokopondodam in Suriname leidde het laten staan van de begroeiing twintig jaar geleden tot schadelijke gevolgen voor de directe omwonenden. Arbeiders, die aan de voltooiing van de dam werkten, moesten twee jaar lang gasmaskers dragen vanwege het gevaar van flauwvallen en de ondragelijke stank. Waterkrachtcentrales staan sinds enige tijd sterk onder druk, nu Canadese wetenschappers hebben gesteld dat bij enkele hydrocentrales de stuwmuren bijna net zoveel broeikasgassen de lucht in sturen als konventionele fossiel gestookte centrales. „Bij het Notigi reservoir in Noord-Manitoba vonden we dat de bacteriologische ontbinding en de productie van methaan in ondergestroomde bosgebieden veel sneller ging dan voor de overstroming”, stelt *John Rudd* van het Canadese Freshwater Instituut, die vervolgens ook bij andere reservoirs de emissies onderzocht. „De observaties leidden tot een hypothese dat per eenheid geproduceerde energie sommige reservoirs net zulke belangrijke bronnen van broeikasgassen zijn als kolengestookte elektriciteitsopwekking.” Die opvatting zou kunnen leiden tot een totaal andere beoordeling van hydrocentrales.

Dit is een bewerkte voorpublicatie van een hoofdstuk uit het boek *De keerzijde van de dam*, geschreven door Rijkert Knoppers en Walter van Hulst, dat deze winter bij uitgeverij Novib/Jan van Arkel verschijnt.

Kuren tussen kruiden en kunstbloemen

Kuren zou de manier zijn om tot rust te komen. In het Belgische Schoten ligt het kuur- en beautycentrum Beauty Culture. Het gebruikt kruiden, etherische oliën en dierproefvrije cosmetika. Verslaggeefster Diana Doornenbal nam de proef op de som. Penny de Jager en de Chippendales gingen haar voor.

Diana Doornenbal

Na een paar vermoeiende weken en een lange treinreis ben ik wel toe aan een mid-dagje kuren. Pierre, de masseur, wacht me op in het Centraal Station van Antwerpen. Als personeelslid van Beauty Culture is hij volledig in het wit gekleed. „Bij-ons is alles puur natuur”, vertelde eigenaresse *Margot van Wieringen* me eerder door de telefoon. Ik stel me een soort natuurvoedingswinkel-achtig interieur voor, met veel hout en aardewerk, maar dan chiquer. Of een sfeer als in Amsterdamse new-age café's met kruidenthee, wereldmuziek en wierook.

Mijn ideeën blijken voor de helft te kloppen. Inderdaad, er is kruidenthee, wierook en 'relaxatiemuziek', maar her en der staan ook kunstbloemen. De benedenverdieping van het drie verdiepingen tellende pand waar Beauty Culture is gevestigd ademt de sfeer van een echte schoonheidssalon. Wit en roze zijn de kleuren die het hier de dienst uitmaken. Witte rotanstoelen, roze hartenkussentjes.

■ **Een lichaamsverpakking van tarwekiemolie en etherische olie**

In glazen kasten staan alle produkten, die voor de behandelingen gebruikt worden, uitgestald. Bwc-beauty without cruelty-, Margots eigen kosmetika-assortiment, etherische oliën, gezondheidskoffie en Dr. Vogel-produkten. De witte kaptafeltjes met plastic gekleurde stoeltjes en fel roze plastic beker-tjes voor de make-up spullen doen denken aan een ouderwetse meisjeskamer. Misschien is het Belgisch. Je moet er van houden.

Luxepoezen

Alweer een poosje geleden schreef Van Wieringen een brief naar De Kleine Aarde waarin stond dat ze niet van 'luxepoezenge-doe' houdt. Overdreven luxe is inderdaad niet te vinden bij Beauty Culture. De afzonderlijke ruimtes zijn niet groter dan nodig. Er zijn een gewone douche en wc (mèt roze pluchen matje) en het whirlbad kent geen buitengewone afmetingen. Van Wieringen: „Doorsnee kuurcentra hebben vooral gigantisch grote zwembaden. Zwemmen kun je overal, is onze mening. Wij steken ons geld liever in kruiden, aroma-therapieën en goede kosmetika.”

Eerst was ze manager bij een groot kosmetika-merk. Met de jaren voelde ze zich minder betrokken bij de werkwijze van de parfumindustrie. Van Wieringen ging zich irriteren aan de mooie kleine flesjes die voor honderdvijftig gulden per stuk over de toonbank gingen.

Beauty Culture bestaat inmiddels zo'n tien jaar. „Alle behandelingen die we hier doen, zijn toegesneden op de klant, met kruiden en oliën waar hij of zij het meest bij is gebaat”, aldus de eigenaresse. Elke behandeling individueel. „We gebruiken bovendien zo min mogelijk apparaten. Er wordt handwerk verricht door vakmensen. We geven de gast veel persoonlijke aandacht. Er zijn hier nooit meer dan acht gasten tegelijk. In relaxatiemachines geloof ik niet. Hier vind je geen apparaten waar je claustrofobie van krijgt, omdat je er alleen met je hoofd uitsteekt”, vertelt Van Wieringen terwijl ze het eerste kopje kruidenthees serveert.

Beauty Culture ademt een huiselijke sfeer. Het centrum is in een gewone straat gevestigd. In de massageruimte staat een mengsel van lavendel en amandelolie al warm te worden boven een waxinelichtje. Het is er clean, maar door de wierook, de potten met kruiden en aardesoorten ook weer niet overdreven. Op de eerste verdieping hangt achter een zachtroze douchegordijn een badjas voor me klaar. Mijn schoenen vervuil ik voor een paar badslippers. De infrarood

sauna staat op het programma. Het blijkt een kleine houten kabine waar je in je eentje in gaat. „Hoe geweldig iemand er ook uit ziet, mensen voelen zich toch vaak opgelaten in hun blootje. Vandaar dat alles hier individueel is”, licht Van Wieringen toe. Vrij snel loopt de temperatuur in de kabine op tot zeventig graden. Ik probeer me te concentreren op de Privé en de Beter, maar de tekst wordt helemaal nat van het zweet. Met een rood aangelopen hoofd zit ik even later met een sapvast- maaltijd in de tuin.

Deze massage is het beste wat me vandaag is overkomen

Daar ontmoet ik Lieve, een Belgische gaste. We hebben dezelfde ingrediënten op ons dienblad staan: vitaminepillen, bronwater en groentedrankjes. Omdat ze dit jaar niet op vakantie gaat, doet Lieve zichzelf drie kuurdagen cadeau. Twee heeft ze er al opzitten. Na de eerste dag had ze vooral hoofdpijn, maar nu begint ze zich echt goed te voelen, vertelt ze. Ze leeft al twee dagen op pillen en sap zonder honger te lijden. Braaf werk ik mijn maaltijd naar binnen. Wil ik echt mijn darmen reinigen dan moet ik dit drie dagen volhouden.

Vooraf vermoeide, gestresste mensen zoeken hun toevlucht bij Beauty Culture. Anderen willen gewoon lekker in de watten worden gelegd. Er komt van alles: artsen, verpleegkundigen, journalisten, zakenmensen. „We hebben al veel bekende mensen mogen ontvangen. Penny de Jager, de Chippendales en bekende voetballers”, vertelt Van Wieringen enthousiast. „Het leukste van dit werk is dat je mensen die afgetekend binnenkomen soms ontzettend vrolijk

De prijs is er wel naar

en ontspannen weer ziet vertrekken.” De prijs is er wel naar. Het Belgische kuurcentrum biedt verschillende programma's aan, waarvan de prijzen variëren van een 'business kuur' voor f 192,- met sauna, zonnebank, whirlbad en massage tot een uitgebreide 'beauty verwendag' van f 490,-. Aandacht voor *the body* vindt Van Wieringen het belangrijkste, maar een gezichtsbehandeling inclusief massage, make-up en huidanalyse is ook mogelijk. Voor mij is de verkorte 'gezondheidsdag' weggelegd. Inclusief een lichaamspakking op een verwarmde massagetafel. De pak-

king bestaat uit grove groene leem. Van Wieringen smeert me van onder tot boven in. Leem heeft een reinigende, een mineraliserende en een verjongende werking. Dode huidcellen verdwijnen als sneeuw voor de zon, vertelt ze ondertussen. Ingepakt in leem en doeken lig ik een half uur muissstil. Als er in de buurt van m'n neus iets gaat kriebelen, mag ik Van Wieringen roepen. Op die warme tafel voel ik me heerlijk.

Snorkelen

Minder rustig is het whirlbad met verse kruiden in zuur geïoniseerd water dat een reinigend effect heeft. Rondom me drijven zakjes lavendel, marjolein, rozenhout, ceder en citroen als vissen in een vijver. Het water bubbelt grote luchtbellen. Ik waan me al snorkelend op de bodem van de zee.

Gedurende een half uur droom ik weg van de boze wereld. Na afloop voel ik me vooral moe en warm. Het is overal heerlijk rustig. Als stadsmens verlang ik zelfs even naar muziek en geroezemoes. De kruiden hebben een vreemde geur op mijn huid achtergelaten. Het heeft nog meeste weg van een mengeling van as en vuur.

Overweldigend is de shiatsu- en voetreflexmassage die Tine op me afvuurt. Terwijl ik naar de wajangpoppen staar, stimuleert ze met haar handen de reflexgebieden van m'n voeten. Deze reflexgebieden stemmen overeen met lichaamsdelen. Is de functie van een orgaan verstoord, dan geeft deze zone een pijnlijk gevoel. De energiebaan van dit orgaan vertoont een blokkade. „Je voeten dragen je verleden met zich mee. Je kunt er veel aan zien”, legt Tine uit. Met haar opmerkingen over mijn gesteldheid schiet ze verdacht vaak in de roos. Zo ziet ze aan mijn voeten dat mijn spijsvertering niet altijd optimaal funktioneert.

Een shiatsumassage volgt. Terwijl Tine rustig en bedreven op mijn lichaam klopt en duwt, en mijn benen en armen losjes in de rondte zwaait, heb ik moeite om niet in slaap te vallen. Deze massage is het beste wat me vandaag is overkomen. Lieve zegt het anders, maar is er al net zo opgewonden over. „Er komen door die massage zoveel emoties los. Ik kon wel wenen”, vertrouwt ze me toe als we voor de tweede keer vitaminepillen en een groentedrankje tot ons nemen. Het wordt avond, ik ben doodmoe van het nietsdoen. Heerlijk, dat wel.

**Beauty Culture, vanuit Nederland:
00/32/3/658.27.29**

De schone schijn van wassen zonder wasmiddel

Groene schoonmaakmiddelen onder de loep

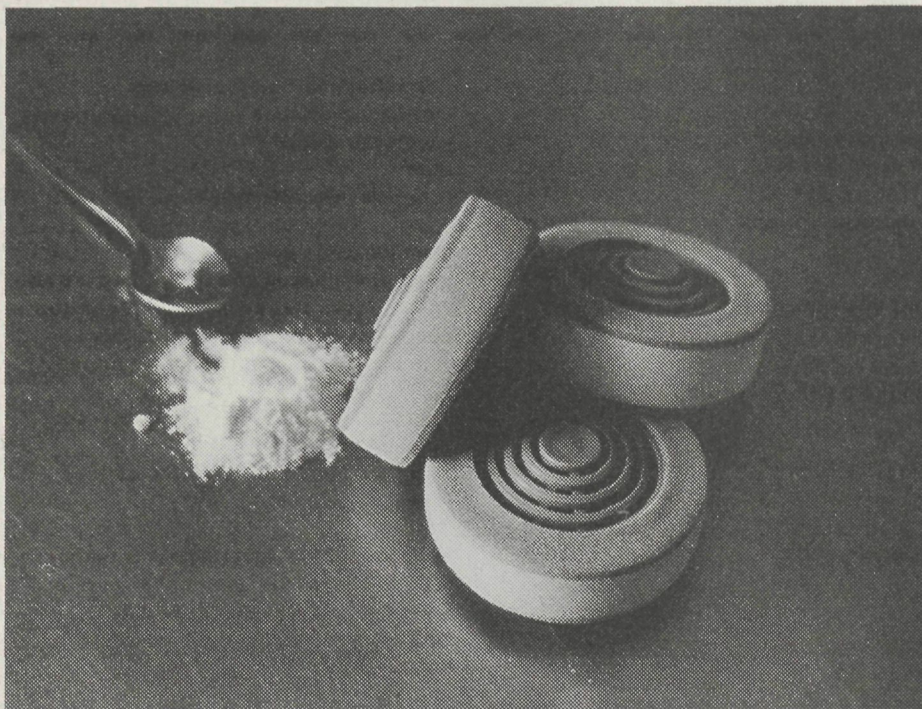

foto De Kleine Aarde

Sinds de jaren zeventig is er veel veranderd op schoonmaakgebied. Zo zijn wasmiddelenfabrikanten en masse afgestapt van het gebruik van fosfaten, iets dat ze ons nog steeds graag laten weten door met grote letters 'fosfaatvrij' op de verpakking te zetten. Andere producenten gaan een stapje verder en profileren zich nadrukkelijk als milieuvriendelijk of 'groen'. Maar hoe groen zijn ze eigenlijk?

Jacintha Berensen

Optisch wit

Veel van die middelen wijken qua samenstelling nauwelijks af van konventionele wasmiddelen. Kwalijk is het gebruik van optische witmakers: stoffen die als het ware een reflecterende, blauwachtige glans op de

■ Effektiviteit van de Tri-clean wasschijven is omstreden

kleding achterlaten waardoor het 'witterdan-wit-effekt' ontstaat. En hoe witter, hoe schoner, heeft de konsument onder invloed van indringende reclame geleerd. Dat 'schoon' is echter maar schijn. Optische witmiddelen reinigen niet, ze verdoezelen. Daarbij dragen ze allerlei risico's met zich mee, zoals een verhoogde lichtgevoeligheid en kans op allergische reacties. Er is nog onvoldoende onderzoek gedaan naar de effecten van optische witmiddelen om hun veiligheid te garanderen. Optisch witmiddel komt bovendien in het milieu terecht en is schadelijk voor vissen.

Middelen die geen optisch witmiddel bevatten, zijn onder meer Ecover en Neutral. Verder verdienen wasmiddelen op basis van zeep (Ecover, Akwarein) de voorkeur boven synthetische wasmiddelen, want syntheti-

sche wasmiddelen bevatten meer stoffen die biologisch niet of nauwelijks afbreekbaar zijn.

Tri-clean: het nieuwe wondermiddel?

Een nieuw en veel besproken produkt dat zich als milieuvriendelijk profileert, is Tri-clean. De waswerking berust op elektrisch geladen, keramische bolletjes, die de natuurlijke waskracht van het water versterken. Daardoor kan met veel minder wasmiddel volstaan worden. De schijven zijn tamelijk duur: f 139,50. Dat verdient je makkelijk terug, verwachtte de importeur toen hij het middel introduceerde, want je hoeft geen waspoeders, wasverzachters en andere toevoegingen meer te gebruiken, hooguit een theelepeltje Borax. De claim dat het wasgoed zonder toevoegingen schoon wordt, is inmiddels achterhaald; men raadt nu aan een eetlepel waspoeder toe te voegen. Je hebt dus minder nodig, maar een geheel schone was zonder wasmiddel blijft voorlopig toekomstmuziek.

Op De Kleine Aarde werd het middel uitgeprobeerd op keukenwas, theedoeken en koksuniformen. In het begin ging het redelijk, maar na een maand vormde zich duidelijk een grauwsluier over het wasgoed. Een ander effect doet zich voor als je op negentig graden wast en de was daarna strijkt, zoals met de koksuniformen gebeurt. Door een combinatie van de warmte van het strijkijzer en de werking van de ionen verkleurt het wasgoed: het krijgt een rossige, geel-bruine gloed. Dat effect is overigens niet blijvend, want bij het wassen gaat het weer weg. Vervelend is het echter wel, want na het strijken worden de uniformen eerst gedragen, alvorens ze weer in de was gaan. We hebben vijf weken met Tri-clean gewassen zonder verdere toevoegingen en voegden daarna toch een beetje wasmiddel toe (Ecover), ongeveer de helft van wat je normaal zou gebruiken. In het laatste geval zijn

de resultaten beter, maar we hebben er eigenlijk niet lang genoeg mee geëxperimenteerd om er harde conclusies uit te trekken, over bijvoorbeeld de minimale hoeveelheid waspoeder die nodig is om de was echt goed schoon te krijgen.

Vermoedelijk heeft de importeur zelf te weinig onderzoek gedaan naar de werking van zijn produkt, voordat hij het op de markt bracht. Men heeft waarschijnlijk overhaast een revolutionair middel willen introduceren, zonder vantevoren gedegen onderzoek te doen naar de effecten ervan. Andere instellingen, de chemiewinkel Amsterdam, TNO en de Consumentenbond, zijn sceptisch; de Consumentengids meldt in haar augustusnummer „geen enkele waswerking” van Tri-clean te hebben kunnen vaststellen en volgens een woordvoerder van TNO kun je met de aanbeveling om minder (een kwart) wasmiddel te gebruiken alle kanten op: de meeste doseeradviezen op wasmiddelverpakkingen zijn toch al te royaal.

Er bestaat, kortom, nog veel onduidelijkheid over de werkzaamheid van de schijven. Wie nieuwsgierig is kan de schijfjes zonder bezwaar bestellen: als ze niet voldoen, kun je ze binnen twee weken weer terugsturen,

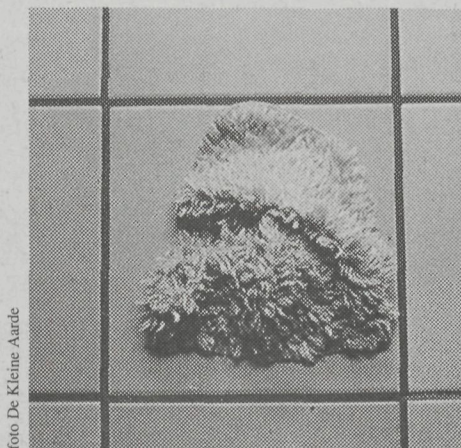

foto De Kleine Aarde

je krijgt het aankoopbedrag van f 139,50 dan weer terug.

Microvezels

Ook allerlei reinigingsmiddelen zijn vaak zeer belastend voor het milieu. Bijzonder zijn daarom de doekjes met microvezels. Deze werken als weerhaakjes, pakken het vuil op en reinigen het oppervlak, zonder dat er chemische middelen aan te pas hoeven te komen. Af en toe wordt toch een beetje reinigingsmiddel aangeraden. We hebben twee merken geprobeerd: Öko-

■ Ha-Ra Dry opzuigdoek: geen zeep nodig

Clean en Ha-Ra. Beiden zijn Duits en hebben naast reinigingsmiddelen een compleet assortiment aan doekjes, dweilen, zemen en dergelijke.

Van Ökoclean is de ruitenwisser heel praktisch. Het grote gemak zit hierin dat je in één handeling zowel het raam inzeep als trekt. Maar niet alle produkten zijn even gebruikersvriendelijk. Bij de schoonmaakhandschoenen moet je erg veel kracht gebruiken om een oppervlak goed schoon te krijgen. De doekjes hebben een onhandig formaat: ze zijn vrij klein. Bovendien pakken ze het vuil wel goed op, maar laat dat vuil ook heel makkelijk weer los. Een doekje dat je een keer hebt gebruikt zal, als je het voor een ander oppervlak gebruikt, snel korreltjes vuil loslaten. Even uitspoelen in een emmer water is niet genoeg, in feite moet je het doekje dan meteen weer wassen, en dat is zowel omslachtig als milieu-onvriendelijk. De produkten, die overigens vrij prijzig zijn, gaan twee tot vijf jaar mee.

Meer informatie: Velps Reformhuis, tel. 085-617945 (Tri-clean), Well-Fair bv, tel. 03412-53146. (Öko-clean), Ha-Ra, R. Krijnen, tel. 040-536970.

Het Ecover-concept: meer dan schoonmaakmiddelen

In een boerderijtje in het Vlaamse Hoogstraten begon men in 1979 met het promoten en verspreiden van schone wasmiddelen. In 1987 ging men zelf produceren en in de tussenliggende acht jaar was een visie op de omgang met het milieu gerijpt. Peter Malaise, hoofd research en ontwikkeling, noemt die visie het 'Ecover-concept'. Ecover produceert natuurlijk de bekende schoonmaakmiddelen, waardoor een rein huis niet hoeft te leiden tot een vervuilde omgeving. Gezondheid van de gebruiker scoort hoog in het concept. De produkten zijn daarom niet agressief en dus veilig in het gebruik. Ecover zegt nee tegen dierproeven en test de produkten enkel op micro-organismen. Het bedrijf betaalt een goede prijs voor grondstoffen uit ontwikkelingslanden, waarmee het duurzame ontwikkeling wil steunen. Ook vermeldt Ecover begrijpelijke en volledige produktinformatie op de verpakkingen.

Eind 1992 nam Ecover in Malle, Vlaanderen, de eerste ekologische fabriek van Europa in gebruik. De fabriek is ingericht op een produktie die het milieu minimaal belast. Het gebouw bestaat zoveel mogelijk uit bouwbiologisch materiaal, waaronder veel duurzaam geteeld hout uit Europa. Op het dak is een tuin ingericht. Om het energiegebruik te beperken, heeft

daglicht dankzij grote koepels in de fabriek vrij spel gekregen. Het gebouw is geïsoleerd om warmte binnen te houden. Zo mogelijk worden zonne- en windenergie benut. Het afvalwater wordt gezuiverd en voor schoonmaakwerk en irrigatie van de daktuin gebruikt. Uiteraard scheidt men het eigen vaste afval. De plastic flessen die in de schappen staan, kunnen al in zo'n 200 winkels nagevuld worden. De fabriek is gebouwd in een stuk natuur en men is nog bezig om het gebouw volledig in de omgeving te integreren. Milieuvriendelijk vervoer wordt gestimuleert door personeelsleden die de auto laten staan, een kilometervergoeding te bieden.

Het bedrijf moet winstgevend zijn, maar de extra investeringen voor het ekologische aspect verwacht Peter Malaise er in drie jaar uit te hebben. Ecover groeit snel en exporteert naar onder meer de V.S. en Japan. Uitbreiding is gepland met kleine vestigingen op diverse plaatsen in de wereld. Door een gedecentraliseerde organisatie kun je namelijk inspelen op de lokale marktsituatie, op het aanbod van grondstoffen en op de distributiemogelijkheden. "Think global, act local," vindt Malaise.

Meer informatie: tel. (00)-32-33092500.

RAAD GEVERS

Raadgevers geven gratis advies. Wie met een probleem zit, kan contact met hen opnemen. Houd er rekening mee dat de raadgevers dit werk in hun vrije tijd doen. Neem dus een paar spelregels in acht.

■ Sluit een postzegel voor antwoord bij, als u een schriftelijke reactie verwacht.
■ Wilt u een raadgever bezoeken, bel of schrijf dan van tevoren.
Nieuwe raadgevers zijn welkom!

Groente, fruit en tuin

■ **Fruit- en groenteteelt**
J. W. J. Van de Werken, Steenweg 76, 5301 HN Zaltbommel.

■ **Milieuvriendelijk tuinieren**
Bezoekerscentrum De Kleine Aarde, Het Klaverblad 1, Boxtel (1 mei tot 1 oktober elke dag geopend van 11.00 tot 17.00 uur).

■ **Biologisch tuinieren** Advies over groenbemesters, gewasbeschermingen en fruitteelt. Rik Dedapper, COVOBIT, Plaatsbeek 11, B 9660 Everbeek (Bladel) België. (Voor liefhebbers, jeugd en beroeps).

■ **Verzorging van fruitbomen,**

speciaal hoogstam J. Teunissen, Wilhelminasingel 137, 6001 GS Weert.

■ **Struik- en houtgewassen, kompost.** Proefwerf van Comité Jean Pain, Frederik Vandenbrande, Hof ter Winkelen, 25 Holle Eikstraat, B-1840 Londerzeel, België. Tel. 052-300166. Fax 02-2150021. Eerste zaterdag van elke maand gratis rondleiding.

■ **Wilde tuinen** R. Osinga, Master Fopmawei 22, 9023 AJ Jorwerd.

■ **Bodembedekking** Dirk Prins, Asterstraat 3, 3911 WE Rhenen. Tel. 08376-14282. (Toepassing van inheemse kruidachtige planten in plantsoen, heemtuin en wilde tuin).

■ **Paddestoelen** Paddestoelenmuseum, Stichting Onderwijs en Milieu, Kroonstraat 1, 6511 DV Nijmegen.

■ **Dienst Landbouwvoorlichting** afd. Biologische Landbouw, De Helling 15, 251 GH Dronten. Tel. 03210-80007 of 18225 (administratie), fax 03210-18550.

Energie

■ **Biogas installaties,** Frits Ogg, Postbus 244, 6500 AE Nijmegen. Tel. 080-565588.

■ **Elektriciteit, akku's, windenergie, besparing,** Ing. Hendrik Venema, Kraayenbergstraat 23, 8051 XL Hattum. Tel. 05206-45643.

■ **Besparing en techniek,** Jos van Doorn, Balsemienlaan 26, 5582 AD Waalre. Tel. 04904-16383.

■ **Zon en wind** Organisatie voor Duurzame Energie (ODE), Biltstraat 110, Postbus 750, 3500 AT Utrecht. Tel. 030-734422.

Bouwen en wonen

■ **Vereniging voor Integrale Biologische Architectuur (VIBA),** Veemarktkade 8-B4, 5222 AE Den Bosch. Tel. 073-216943.

■ **De Kleine Aarde, Harrie Perebooms,** tel. 04116-84921 (op maandag, woensdag en donderdag van 9.15 tot 17 uur).

■ **Nederlands Instituut voor Bouwbiologie en Ecologie - Nibe.** Postbus 229, 1400 AE Bussum, tel. 02159-48233. Van maandag tot en met donderdag van 9.00 tot 10.00 uur gratis telefonisch spreekuur voor korte vragen op het gebied van bouwen, milieu en gezondheid.

■ **Timmerwerken** Vof Varne, Postbus 5093, 1380 GB Weesp (varend timmerbedrijf).

Rietdekken

■ **Grietines Harms, Balloërstraat 3,** 9451 AK Rolde. Tel. 05924-2800.

Voeding

■ **Adviseur natuurvoeding/konsumentenvereniging,** Wil Schulte, Franseweg 102, 3921 DK Elst. Tel.: 08384-1618.

■ **De Kleine Aarde, Anneloe Rijkema** (maandag, dinsdag, woensdag, vrijdagochtend). Tel.: 04116-84921.

Zuivel, wijn en bier

■ **Wijn en bier maken** Souplesse Import Gennep, Brabantweg 5a, 6591 HV Gennep.

■ **Wijnerij Riet Beijer,** Koninginnelaan 32, 3762 DE Soest. Tel. 02155-20979.

■ **Geitekaas** G. J. van Diemen, Mr. J.B. Kanweg 99, 9439 TE Witteveen. Tel. 05935-2415.

Spinnen, weven en verven

■ **Nelly Hanssen-Jonkhout,** Etzenraderstraat 33, 6454 AP Jabeek. Tel. 04492-5177.

■ **Mies Bouwmeester, Herengracht 14,** 1441 EW Purmerend. Tel. 02990-23774. (Voor les en adviezen op textielgebied in binnen- en buitenland).

■ **Ineke Visser, Lekdijk 82,** 2865 LE Ammerstol. Tel. 01825-2913.

Apparaten en machines

■ **Graanmolens** Dirk van Haren Noman, Beukstraat 15, B 3920 Lommel, België. Tel. 011-544475.

■ **Graanmolens** Anshar van der Wielen, Hilversumstraat 98, 6843 DL Amhem. Tel. 085-812320

■ **Machinebouw (voor levensmiddelenbranche en partikulieren)** Jan de Jong, IJsselkade 16, 3401 RC IJsselstein. Tel. 03408-85328. Fax 03408-853280008. (Voor advies en bouw van moderne apparaten op levensmiddelengebied: maalmachines, snijmachines, etc.).

Milieu

■ **Milieutelefoon:** 020-6262620. Maandag tot en met vrijdag van 9.00 tot 14.00 uur.

Dieren

Green Stock bv, L. F. Mol, Grote Molenstraat 8, 5271 VW St. Michielsgestel. Tel. 04194-2465.

■ **Bijen** G. P. Van Tilburg, Kampsteeg 10, 5688 KJ Oirschot. Tel. 04997-75846.

■ **Ekologische (klein-) veehouderij** Henk de Mink, Oudendijk 6, 3291 LN Strijen. Tel. 01854-3418. (Ook advies over veevoerproductie en graslandonderhoud).

Vervolg Mensen en Mogelijkheden

Als je op 1 juli komt en op 13 juli 94 jaar wordt, word je overstelp met weldaden, waarvoor mijn hartelijke dank. Maria van Goethem. Soest.

Gratis proefnummer van de **Nieuwsbrief Permacultuur** Nederland via 02289-2200. In het juninummer: levend bouwen, computerlijst multifunctionele plantesoorten, verslag cursus synergetische groenteteelt (maart '94 op De Kleine Aarde), div. aankondigingen.

Leesbaar Landschap verzorgt permacultuur per post: gratis brochure met aanbod engelstalige permacultuur-publikaties van klein tot groot, voor stad en land. Postbus 93108, 1090 BC Amsterdam, tel/fax 020-6658743.

Opzetten van effectieve natuur en milieuvorlichting, bedoeld voor mensen die vanuit hun (vrijwilligers)werk voorlichting opzetten en hun kennis en vaardigheden op dit gebied willen vergroten. Datum: 28 oktober, 10 en 11 november 1994. Prijs: 370,- incl. cursusmap en lunches (korting mogelijk). Info: ITV. tel. 08370-83808.

Woon-werkgroep gezocht door yoga-docente/vegetarische kok/manager, in een straal van q 150 km rond Zeist. Ik houd van jonge en oude mensen, van dieren en planten. Overige trefwoorden: spiritualiteit, aandacht, esoterie (astrologie), transcendente psychologie) meditatie, hardlopen. Kim Elzinga, Heemraadssingel 62, 3021 DC Rotterdam. Telefoon 010-4777702.

Vitaal en fit zonder Yakult

Zuivelproducenten brengen sinds een poosje zuivel en drankjes op de markt, waarin extra veel actieve melkzuurbacteriën zitten. Dit keer dus geen claims als *halfvol* of *light*. De producent zoekt het nu in *meer* en gezondheidsclaims als *met calcium verrijkt* of *yoghurt met LGG*. Zo speelt men in op de wens van de konsument om vitaal en fit te blijven, of te worden natuurlijk. En het voordeel is dat je alles mag blijven eten, als er maar extra veel goede bacteriën in de darmen terechtkomen. De vertering in de darmen verloopt soepeler. Je kan je gezonder gaan voelen. Maar tot nu toe is er echter geen overtuigende wetenschappelijke ondersteuning te vinden.

Voor wie graag in het broodje kroket, de lapjes vlees en candybars blijft happen, moet een flesje Yakult of een bakje Mona Vifit uitkomst bieden. Op De Kleine Aarde stellen we een gezonde voeding samen met behulp van de Schijf van Vier. Een voeding op basis van zo veel mogelijk plantaardige producten en producten uit de biologische landbouw. Wie volgens die zienswijze eet, heeft de flesjes en drankjes bordevol bacteriën al helemaal niet nodig. En daarbij, producten met melkzuurbacteriën zijn kwetsbaar wat betreft houdbaarheid. Ze gaan in een driedubbele verpakking. En een prijs van tachtig cent per flesje lijkt misschien niet hoog, maar jaarlijks is een Yakult-gebruiker toch zo'n f 300,- aan haar of zijn darmflora kwijt.

Kleine dingen kunnen een grote bijdrage leveren aan een schoner milieu. Veel lezers weten dat. Op deze pagina tips en suggesties naar aanleiding van reakties van lezers, die een brief of kaartje stuurden naar De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Joystove

De Bijenkorf had hem enige tijd in de schappen staan, maar voegde hem uiteindelijk niet aan haar assortiment toe. Zeer onterecht, want de Joystove is een modern ogend en milieu-vriendelijk potkachelkje. De firma Luzon Trading in Amsterdam, die het kachelkje rechtstreeks uit Azië importeert, zegt dat de belangstelling elke dag weer toeneemt. De Joystove heeft veel pluspunten. Hij is verbluffend efficiënt in kook-snelheid en hitteproductie en zeer energiezuinig. Het kachel-tje is een allesbrander en geschikt voor houtskool, kolen of hout. Een klein laagje brand-stof is vaak al voldoende. Bovendien ziet het er onverwoestbaar sterk uit. Het materi-aal van het produkt bestaat uit een aluminiumlegering dat voor ruim 90 procent verkregen is uit omgesmolten vliegtuigschroot. Het kachelkje is ook nog multi-funktioneel: als ouderwetse pot-kachel, kookstel of barbecue. En het levert in alle gevallen goede prestaties. De Joystove is in drie formaten verkrijgbaar. Het kleinste formaat kost f 69,- en het grootste f 129,-. **Voor meer informatie: tel. 020-6230511.**

GFT-stank

Wie de biobak aan de straat ver-geet te zetten, kan last krijgen van stank, omdat het gft-afval nog een week in de keuken staat te gisten. In de hete zomer-maanden zal menigeen kokhals-neigingen gehad hebben tijdens het weggooien van koffiefilters

Milieu thuis

en theezakjes. De verleiding om er eens flink met het sop door te gaan, neemt toe met de intensi-teit van de bekende zurige stank. Er zijn gelukkig middeljes op de markt, die de onvolprezen biobak naar limoenen doen geu-ren en die het afbraakproces in de bak niet remmen, maar zelfs versnellen! Het spul bestaat namelijk niet uit agressieve che-micaliën, maar uit micro- orga-nismen als bacteriën en enzy-men. Bij ekologische winkels zijn merken als Ecover en Delta Bio Liquids te koop. Tegen kat-tenbakstank is iets dergelijks verkrijgbaar.

Hennep-kattebakvulling

Voor het einde van dit jaar zal er in de natuurvoedingswinkels, waaronder de Gimsel, een katte-

bakvulling van gemalen en onbespoten hennephout te ver-krijgen zijn. De Sensi Seed Bank in Rotterdam, promotor van hennep als 'het produkt van de toekomst', werkt hier in ieder geval hard aan. Volgens een woordvoerder van het bedrijf is het produkt milieu-vriendelijker dan alle overige kattebakvullingen, ook die met het Eko-keurmerk. De aanvraag van het keurmerk voor het hen-nep-produkt loopt overigens nog. De hennep-vulling heeft als voordelen dat ze beter reinigt dan andere vullingen, meer vocht en amoniak opneemt en dus minder stank teweegbrengt. Verder weegt het produkt bijna niets. Nog een pluspunt is dat het veel minder gaat kosten dan reeds bestaande merken. Een zak van 25 liter zal in de winkel

rond een tientje gaan kosten. **Informatie: Sensi Seed Bank, tel. 010-4763044.**

Keeper getest

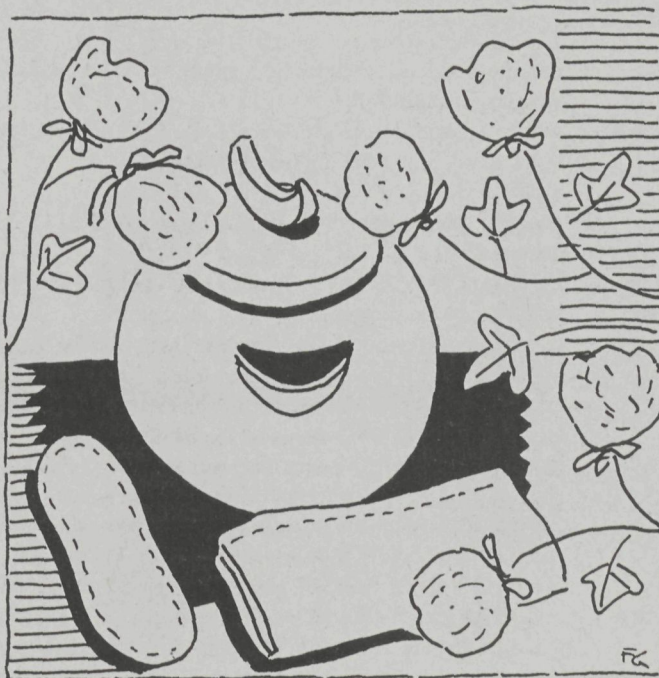
De Keeper, de duurzame, rub-beren tampon, is getest door de Consumentenbond. Het eind-oordeel van de bond luidt: rede-lijk tot goed. De Keeper lijkt duur maar je hebt hem in een jaar terug verdiend. Het instru-ment gaat tien jaar mee. Nadelen van de Keeper zijn vol-gens de bond het grote formaat, waardoor het ding niet zo mak-kelijk in te brengen is en je hem soms voelt zitten. Je moet hem afspoelen, wat lastig kan zijn als je op reis bent en er geen fonteintje is.

Mogelijk gebruikte het testpanel de Keeper voor het eerst, waar-door de beoordeling enigszins vertekend werd. Voor het milieu is zo'n herbruikbaar geval hoe dan ook het voordeligst. De Keeper kost f 70,90 (inkl. verzendkosten). Wie na drie maanden proberen niet tevreden is, krijgt de aankoopprijs terug. **Informatie en bestelbon: De Keeper, postbus 84068, 2508 AB Den Haag**

Maandverband

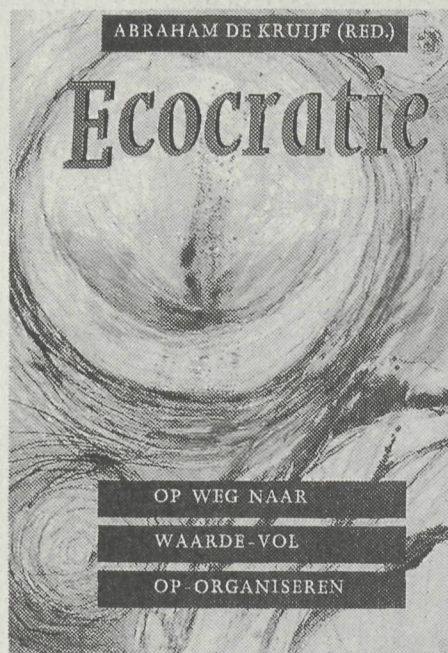
Voor wie de Keeper niet wil en toch het milieu wil ontzien, zijn er katoenen inlegkruisjes en maandverband. Katoenen maandverband is herbruikbaar en geeft dus geen afval. Je hoeft het maar een keer te kopen en bespaart er dus geld mee. Het is volgens de producent uitstekend wasbaar en kan tegen machine en droger. Het is handig in het gebruik en is in diverse soorten en maten verkrijgbaar. Het is huidvriendelijk, zodat het geen irritaties geeft. 'Cotton for her' is getest: 88% van de deelne-mende vrouwen was tevreden of zeer tevreden en 44% ver-klaarde het beslist te gaan gebruiken. De prijs varieert van f 2,95 tot f 9,95.

Voor bestelling of info: Carla's company, 03417- 59528.

Ecocratie

zoekt ideale samenleving

De bundel *Ecocratie - op weg naar waarde-vol op-organiseren* bevat bijdragen van maar liefst 42 auteurs, die evenzovele organisaties vertegenwoordigen. Enkele namen: Aktie Strohalm, De Body Shop, Esprit, Green Cross International, De Kleine Aarde, NBBS. De kwaliteit en leesbaarheid van de afzonderlijke bijdragen variëren nogal.

Waar het gaat over actuele vraagstukken, zoals de herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, migratie en milieu, levert dit interessante en lezenswaardige essays op. Anders wordt het wanneer het gaat over bedrijfsfilosofie, spiritueel leiderschap, 'uiterlijke vorm die innerlijke waarde uitdrukt' en 'luisterend leiden'. Het taalgebruik in deze artikelen is hier en daar wettig.

De pretentie ligt er niet om. De redacteur poogt met het boek een nieuwe visie te geven op mens, maatschappij en organisatie. De 'ecocratie', de nieuwe, ideale samenleving waar we naar moeten streven, is

gebaseerd op waarden als menswaardig bestaan, spiritualiteit, duurzame ontwikkeling en verantwoordelijk handelen. Je kunt het boek van voor naar achter lezen, of die artikelen eruit pikken die je interessant lijken. Elk artikel laat zich zelfstandig lezen. Dat laatste zou ik willen aanraden. Het boek bevat bijdragen die zeker de moeite waard zijn. Die rode draad, de 'weg naar waarde-vol op-organiseren' doet echter wat gezocht aan. Dat geldt trouwens ook voor de titel: de begrippen 'duurzame ontwikkeling' en 'ekologisch' duiken geregeld op, maar er wordt nauwelijks ingegaan op wat ze precies inhouden.

Jacintha Berensen

Ecocratie, Abraham de Kruijf (red.),
Uniwold Organisatie Consult i.s.m.
Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht 1994.
ISBN 9062243371. Prijs: f 49,50.

E-nummers

onder de loep

Kleurstoffen, conserveringsmiddelen, verdikkingsmiddelen, emulgatoren, smaakversterkers, glansstoffen, wie kan er wijs uit worden? Voor de konsument is het een bijna onmogelijke taak om wijs te worden uit 400(!) in Europa toegestane toevoegingen, laat staan de mogelijke effecten van deze stoffen.

De uitgave 'Alle Europese E-nummers' van de Alternatieve Konsumentenbond geeft een overzicht van de in Europa toegestane hulpmiddelen. In een handige tabel kun je via symbooltjes zo zien wat er bekend is over een bepaalde hulpstof, wat de herkomst is, hoe ze worden toegepast en hoe veilig ze zijn.

De konklusies die je daarbij kunt trekken zijn niet mis: Van de 400 toegestane E-nummers zijn er 120 die bij sommige mensen overgevoeligheidsreacties kunnen veroorzaken, 54 die waarschijnlijk giftig zijn

INFO OVER IN EUROPA TOEGELATEN LEVENSMIDDELENADDITIEVEN

Alle Europese E-nummers

voor bepaalde mensen en 23 die waarschijnlijk giftig zijn voor alle mensen. Van 44 stoffen is de informatie over de veiligheid uitzonderlijk geheim. Geen overbodige luxe dus, deze gids.

Jacintha Berensen

Alle Europese E-nummers, info over in Europa toegelaten levensmiddelenadditieven. Corné van Dooren e.a.
De Alternatieve Konsumenten Bond,
Amsterdam 1994. ISBN 9080179124.
Prijs: f 15,50. Bestellen: telefoon 020-68863338.

Linten

in het landschap

De uitgave *Houtwallen, heggen en singels*, een herziene versie van het boekje *Houtwallen in het boerenland*, gaat uit van nieuwe inzichten over beheer en aanleg van beplanting in het landschap. Met veel zwart-wit foto's en tekeningen behandelt het boekje in zeven hoofdstukken het beheer en onderhoud van 'lijnen in het landschap'. Waar in Nederland zijn ze nog in takt en waar zijn ze onderbroken? De ontstaansgeschiedenis van enkele voor Nederland

karacteristieke lijnvormige beplantingstypen passeert de revue. Wilde planten en dieren krijgen veel aandacht. Aan de hand van soortgroepen, van planten en zoogdieren tot en met de ongewervelden, wordt de betekenis van de beplantingen in het kultuurlandschap voor de flora en fauna geschetst. Er blijkt vaak landbouwkundig voordeel te behalen wanneer beplantingsstroken onderdeel uitmaken van de landbouwmethode. Natuurlijk ontbreekt de praktijk niet. Wie aan de slag wil, krijgt globale richtlijnen en praktische tips. Ook het overheidsbeleid wordt behandeld. Wat kan de overheid doen aan herstel en bescherming en wat zijn de toekomstplannen? Het boekje maakt duidelijk dat het goed mogelijk is om in Nederland nog veel meer bosjes, singels en houtwallen aan te leggen zoals het 'geriefbosje' op het terrein van De Kleine Aarde.

Yvonne van Zoest

Houtwallen, heggen en singels. Lijnvormige houtopstanden in Nederland. Stichting LONL Landelijk Overleg Natuur- en Landschapsbeheer. Utrecht 1993. ISBN 907124511X. Prijs f 10,-.

Snoeimethoden voor tuinliefhebbers

Voor bezitters van meerjarige planten die het snoeien nog niet onder de knie hebben, is er *Natuurlijk snoeien*. Het boek bevat een veel nuttige informatie, variërend van de groeiwijze van planten tot en met kapverordeningen.

Om een snoeiplan te maken moet u uitzoeken hoe en wanneer de planten in uw tuin bloeien. Dat vergt de nodige inspanning en tijd. Maar als het plan met hulp van het boek er eenmaal ligt, kunt u er jarenlang plezier van hebben. Het hoofdstuk over afval geeft verschillende mogelijkheden om gesnoeide takken ergens anders voor te gebruiken. Leuk en ook belangrijk: vijftig procent van het huishoudelijk afval bestaat uit groente-, fruit en tuinafval.

Kortom: een prima boek voor de tuinier die zich wil verdiepen in snoeien. Al blijft een cursus snoeien voor meer praktisch ingestelde mensen zeer de moeite waard.

Anita Maas

Natuurlijk snoeien, Hans van Biemen, Rinus van Tiel, Kosmos- Z&K Uitgevers, Utrecht/Antwerpen 1993. ISBN 9021520834. Prijs: f 39,90.

Tuinieren met gezond verstand

Tuinieren doe je met gezond verstand, vindt Romke van de Kaa. Je moet tijd overhouden om te kijken, ruiken en luisteren naar flora en fauna. In zijn boek *Buiten de perken* toont publicist Van de Kaa het belang van relativeren en experimenteren in eigen tuin. Met een flinke dosis zelfspot, humor en een eigenzinnige mening bespreekt hij zijn ervaringen met sierplanten.

De voor- en nadelen van plantesoorten komen ruimschoots aan bod. Het boek biedt een goed houvast aan mensen die nog maar net tuinieren. Wanneer de lezer niet vertrouwd is met de namen van plantesoorten, is de overvloed aan Latijnse namen zeker een probleem. Doorlezen is het devies. De gezochte informatie kom je vanzelf tegen. Nadert de tijd dat je naar het tuincentrum gaat, zoek dan gewoon op hoe de plant heet die je border het hele jaar door aantrekkelijk moet maken.

De technieken die Van de Kaa behandelt zijn voor iedereen te begrijpen. Tuinieren is geen kwestie van groene vingers en stekken: 'een chimpansee kan het leren'.

Wanneer de tuin ook aantrekkelijk moet zijn voor kinderen, vergeet dan niet het hoofdstuk: 'kindertuin' te lezen.

Conny Jasperse

Buiten de perken, Romke van de Kaa, Uitgeverij Contact Amsterdam 1994. ISBN 9025409016. Prijs: f 34,50.

Zorgen en vreugden in de Stille Zuidzee

In *De schijn van stilte* neemt Herbert Paulzen de lezer mee op een eilandenreis door de Stille Oceaan. Paulzen raakt de weg kwijt in het oerwoud en dwaalt dagen rond, tot hij gered wordt door een man die hem in huis neemt en met zorg omringt. Het is één van de vele interessante ontmoetingen van Paulzen op Fiji, Tonga, Somoa en de Salomonseilanden. Paulzen laat zich niet strikken door de mythes die de kop opsteken als het over de Stille Zuidzee gaat. Hij komt geen edele wilden tegen, maar mensen met zorgen en vreugden. In het vermeende tropische paradijs met zijn relaxte, gastvrije bevolking sluimeren allerlei conflicten die soms de schijn van stilte verscheuren.

Traditionele stamhoofden verzetten zich tegen democratisering en de Tongaanse bevolking gaat voor het eerst in de geschiedenis de straat op uit protest tegen een korrupte prinses, die dumping van chemisch afval goedkeurde. Een volksvertegenwoordiger op een Salomonseiland maakt zich zorgen over het verdwijnen van vis in de netten van fabrieksschepen uit Japan en Taiwan en over de stijgende zeespiegel die zijn land bedreigt. Overheden klagen over atoomproeven van Frankrijk of laten zich juist de mond snoeren met Franse ontwikkelingshulp. Autochtone Fijiërs houden er een bizarre rassentheorie op na, die discriminatie van de lang geleden geïmmigreerde Indiërs legitimeert. En natuurlijk bezwijken de eilanders voor de bekoring van Japanse auto's en westerse videofilms.

In *De schijn van stilte* wisselen geschiedenis, politiek, cultuur en natuur van de diverse eilanden elkaar af. Paulzen heeft de neiging te veel en te verschillende informatie te geven, met een vlotte pen die soms reeksen zeer korte zinnen afvuurt, waardoor de lezer in opsommingen verdwaalt. Vooral de taalkundig minder onderlegde lezer, want van begrippen uit vreemde talen verklaart Paulzen de betekenis lang niet altijd. Wie dit ongemak voor lief neemt, vindt in Paulzen een sympathieke en humoristische reisgenoot.

Koos Dijksterhuis

Paulzen, Herbert - De schijn van de stilte, reizen door de Stille Zuidzee, BZZTôH 1993, ISBN 09-6291-952-9. Prijs: f 29,50.

AFVALPREVENTIE

scheelt energie en geld

Zelfs op het balkon is prima compost te maken

Gemeenten zijn sinds 1 januari verplicht gft-afval gescheiden in te zamelen. Er is echter een kink in de kabel: veel compost kan niet worden afgezet. Voor de konsument hoeft dat geen reden te zijn om gescheiden afvalinzameling te laten. Al blijft afvalpreventie beter.

Harmtine de Lange

Vijftig procent van ons huishoudelijk afval bestaat uit organisch materiaal, ofwel groente-, fruit- en tuinafval (gft). In veel gemeenten in Nederland wordt dit gft-afval gescheiden ingezameld. Per 1 januari 1994 zijn gemeenten hiertoe verplicht. Gft-afval gescheiden inzamelen en centraal komposteren draagt bij aan een beter milieu. Kringlopen van voedingsstoffen worden erdoor gesloten. En het eindresultaat, de compost, kan de konsument netjes verpakt in de winkel kopen. De laatste tijd doet het gerucht de ronde dat gescheiden afvalinzameling weinig zin heeft. Het zou toch op de grote hoop terechtkomen. Zacht gezegd demotiverend voor alle trouw afvalscheiders. Volgens het gft-infopunt in Den Haag berusten de geruchten niet op feiten. Al het gft-afval dat gescheiden wordt ingezameld, blijft apart. Wel stagneert de afzet van het eindproduct, de compost.

Twee grote compostproducten voeren campagnes, waarin akkerbouwers de zwarte aarde tegen lagere prijzen of zelfs gratis kunnen krijgen.

Thuis-komposteerder

Beter nog dan inzamelen is voorkomen van gft-afval. Wie thuis komposteert, zorgt dat er minder geïnvesteerd hoeft te worden in verwerkingscapaciteit voor gft-afval. De gemeentelijke reinigingslas-

ten stijgen daardoor minder dramatisch. Bovendien is de kringloop korter. Het kost minder energie voor transport en de thuis-komposteerder heeft meer grip op de kwaliteit van de zwarte aarde.

De eenvoudigste methode van komposteren is organisch materiaal op elkaar stapelen. Wel is het organische stof-gehalte van deze compost aan de lage kant en het aantal kiemkrachtige zaden hoog. Door gehakseld snoeihout aan de hoop toe te voegen wordt dit beter. Snoeihout heeft een hoog koolstofgehalte en zorgt voor een hoge temperatuur tijdens het komposteringsproces. Materiaal van buiten is niet nodig voor goede compost. Hooi, stro, mest en kalk kunnen achterwege blijven. Kalk was vroeger een *must*, tegenwoordig wordt het sterk afgeraden. Men ging er vanuit dat compost, net als stalmest, neutraal was van zuurgraad (pH = 7). Nu blijkt uit onderzoek dat compost zonder toegevoegde kalk zelfs al basisch is (pH > 7). Extra kalk aan de komposthoop toevoegen zou dus betekenen dat na jaren gebruik van deze compost de pH van de bodem te hoog zou kunnen liggen. Komposter kan los op een hoop of in een bak of vat. Wie zelf een compostbak wil maken kan daar ongeveer afvalhout voor

■ **Vijfhoekige compostbak**

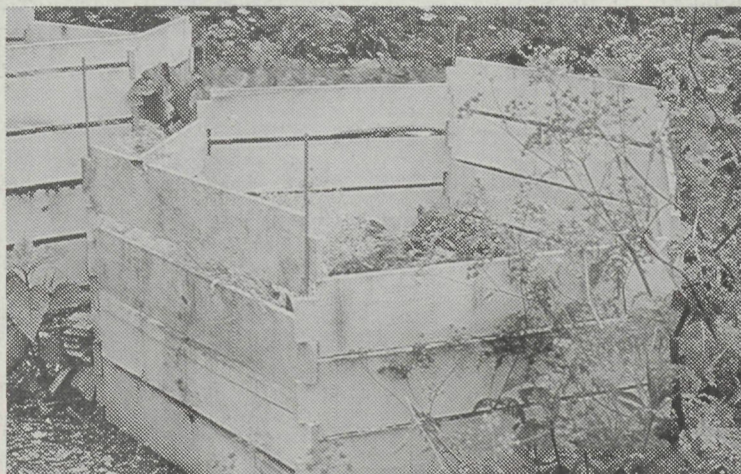

foto De Kleine Aarde

gebruiken. Verduurzaamd hout met wolmanzouten of creosoten is af te raden. Voor wie niet de beschikking over afvalhout heeft is een duurzame keus Europees kwaliteits-hout, zoals Robinia en tamme-kastankehout.

Balkon

Er zijn ook kant-en-klare compostvaten in de handel. VAM-vaten worden in veel gemeenten gratis of gesubsidieerd aan inwoners verschaft. Zelfs op het balkon van een flat is met een VAM-vat prima compost te maken van je keukenafval, geschikt voor de balkonbakken en de kamerplanten. Zet het vat, of een zelfgemaakt vat van een grote emmer, op balkjes zodat er lucht van onderen bij kan. Op de bodem leg je wat grof materiaal, gevolgd door een laag oude compost. Of als je hier niet aan kunt komen, gebruik dan een compost-starter, die te koop is in tuincentra.

Tenslotte een lijstje van ongewenste elementen op de komposthoop. Wat niet op de komposthoop mag zijn gekookt eten en brood. Op de eerste komen ratten af, de tweede zorgt voor schimmels die de kompostering tegenhouden. Sinaasappel- en citroenschillen uit de gangbare - dus niet biologische - teelt zijn af te raden. Ze zijn vaak behandeld met chemische middelen.

Verder: aardappelschillen van aardappels uit de gangbare winkel. Ze zijn behandeld met anti-spruitingsmiddelen. Ook met aardappelschillen uit de biologische landbouw en van eigen teelt staat voorzichtigheid voorop. De knoppen aan de schillen kunnen uitlopen bladeren vormen. Deze kunnen een besmettingshaard worden van de aardappelziekte. Als de komposthoop goed werkt zal dat niet gebeuren.

De tuin in de herfst

Oktober

De eerste volle herfstmaand is een goed moment om fruit en groenten te verwerken. Maak er wijn, chutney of jam van, maak ze in of droog ze. Voor de inmaak hoeft fruit niet per se rijp te zijn. Tomaten kunnen groen worden gebruikt. Als je groenten niet inmaakt, maar toch even wilt bewaren, is drogen misschien een goede methode. Drogen is een van de oudste manieren om te conserveren. Het is niet moeilijk en bij gedroogde groenten blijft meer van de voedingswaarde behouden dan bij wekken of innemen.

Maar dan moet het natuurlijk wel goed worden gedaan. Gebruik altijd verse, liefst jonge groenten van goede kwaliteit. Maak ze schoon, snijd ze, blancheer zonodig en droog ze zo snel mogelijk na het oogsten. Knol- en bolgewassen zijn lekkerder als ze voor het drogen een paar minuten geblancheerd worden. Het beste is blancheren in iets gezouten water, daardoor verliezen de groenten minder mineralen. Bladgroenten drogen gemakkelijk, waardoor blancheren onnodig is. Dat geldt echter niet voor witte kool.

De beste plek om bladgroenten te drogen is een donkere, warme en tochtige kamer. Spreid de groenten uit op raamwerken die met horregaas bespannen zijn. Oude horren zijn ook prima. Bij groenten met dikke nerven in de bladeren worden de nerven losgesneden en los van de bladdelen gedroogd. Geblancheerde groenten zijn minder lang te bewaren als ze gedroogd zijn. Droog daar dus niet te veel van. Wanneer de bladeren gemakkelijk fijngevreven kunnen worden en de nerven aanvoelen als vers hout is het droogproces voltooid. Gedroogde groenten en kruiden bewaren op een koele, donkere en droge plaats in goed afsluitbare potten, die tevoren goed schoongemaakt zijn.

November

Het bereiden van de gedroogde groenten gaat als volgt: breng water aan de kook en voeg er de gedroogde groenten aan toe met een verhouding van 1:1. Laat het geheel zacht koken tot alle water is opgenomen, voeg eventueel wat kruiden toe en maak af met een klontje boter. Al dat werk bij het drogen was dus niet voor niets. Koken gaat nu gemakkelijk en snel, want gedroogde groenten zijn al schoongemaakt en fijngehakt en kunnen met een kortere kooktijd toe.

Pluk wat late kruiden en bloemen wanneer de vorst op zich laat wachten. Ook die kunnen met succes worden gedroogd en het huis deze winter sieren en geurig maken. De beste methode is om ze te bundelen in niet te grote bosjes en omgekeerd op een koele droge en donkere plek te hangen. Zo blijft de kleur enigszins bewaard en houden de kruiden hun aroma.

December

Tijd om plannen te maken voor het volgende jaar. Als je een border gaat aanleggen in de siertuin dan is er nu alle tijd om die mooi uit te kienen. Let niet alleen op kleur, maar ook op de uiteindelijke hoogte van de planten en op hun bloeitijd. Maak een tekening van dat stuk tuin op schaal en teken de verschillende plantgroepen erin. Houd rekening met de kleur en vorm van het blad. Als je alleen maar planten hebt met ronde bladeren van eenzelfde groene tint, dan wordt de tuin een beetje saai. Combineer ronde bladeren met spitse, brede vormen met verticale en zet her en der wat grijsgroene of grijsbladige planten. Je kunt net zo lang schuiven totdat het er precies zo uit ziet als je wilt. Wie het lukt om in voorjaar, zomer en herfst steeds iets in bloei te hebben, heeft het goed gedaan.

Ondertussen kun je buiten aan de slag, mits het niet vriest. Een border vergt voorbereiding. Maak de grond goed los, verwijder alle ongewenste kruiden en breng zonodig compost of mest aan. Op zware grond kun je de kluiten laten liggen, die vriezen wel kapot. Wanneer je vaste planten of heesters wilt zetten of misschien wat fruitstruiken dan kan dat nu nog. Ook bomen kunnen geplant worden mits het niet vriest. Geef tijdens en na het planten voldoende water: beter te veel dan te weinig.

Voor de groentetuin is de algemene regel: zware gronden spitten of losmaken en nu al bemesten. Lichtere gronden: wachten tot het vroege voorjaar en zeker niet spitten. Zorg dat de grond zo veel mogelijk bedekt is en blijft met mulch of een groenbemester. Met een verplaatsbare koude bak, doorzichtig folie of vliesdoek kun je groenten lang in de grond houden en vers blijven oogsten. Boerenkool en spruitjes zijn natuurlijk lekkerder na wat vorst. Dek die dus niet af.

Alice Bender

BOLLEN en KNOLLEN

één keer werk, jarenlang plezier

Voor de milieuvriendelijk mens kleven er bezwaren aan knollen en bollen. Gelukkig zijn er nu gifvrije exemplaren in de handel. De meest voor de hand liggende keus is de stinzebol. Eén keer planten geeft jarenlang bloemenpracht.

Alice Bender

Het woord 'stins' is Fries voor stenen huis. De stins is de plant die rond die Friese stenen huizen stonden. Tegenwoordig bestaat ook in andere provincies zulke beplanting. Veel soorten die bij de stinzeplanten horen zijn inheems of bijna inheems. Ze werden op landgoederen uitgeplant en verwilderden daar. Stinzen zijn al langer dan een kwart eeuw jaar ingeburgerd op het erf. Op die plaats worden ze beschouwd als behorend bij de wilde natuur. Oorspronkelijk werden met stinzen planten bedoeld die zich thuisvoelden in bos en grasland. Het gaat vaak om planten die uit streken komen met koude winters en warme zomers.

De bolgewasjes zijn ideaal voor mensen die wel voorjaarsbodes willen, maar geen zin hebben in het jaarlijkse ritueel van planten en opnemen. Bij ver doorgekweekte tulpen is dat vereist. Stinzeplanten en andere bollen en knollen kun je laten staan. Iets anders er tussen zetten of de grond los maken is geen ramp. Stinzeplanten geven daar niet om.

Stinzeplanten geven de voorkeur aan schaduwrijke plekken. Onder bomen en struiken, waar weinig wil groeien, is met de inheemse planten veel moois te bereiken. In het begin geeft het veel werk en het kost wel wat, maar de moeite wordt jarenlang beloond met bloemen. Niet alleen in het vroege voorjaar, maar zelfs tot ver in de

illustratie Inek Terstappen

Stinzebol voor de hand liggende keus

zomer. Wie in de herfst bloemen uit bollen wil hebben, kan in het voorjaar wat herfst-bloeiers bijplanten.

Verrassend diep

Het is overigens niet nodig je te beperken tot stinzebollen. Ook andere verwilderingsbollen en -knollen zijn heel geschikt voor de milieuvriendelijke tuin. Let op waar je ze koopt. Of vraag iemand met een overvloed om wat polletjes. Graaf die heel diep uit. Na jarenlang groei en bloei zitten de bolletjes verrassend diep in de grond. Keus is er genoeg. Ik noem zo maar wat soorten die heel gemakkelijk zijn en geen al te bijzondere eisen stellen aan de grond. Er is een groot aantal alliums of sieruien. Van heel klein tot zeer groot en in alle kleuren. De bekendste en gemakkelijkste is *Allium Moly*. Ook *Fritillaria* is een uitgebreide plantenfamilie. Hier horen het kievitseitje en de keizerskroon toe. De laatste schrikt woelmuisen af. Plant hem niet te diep, anders bloeit hij niet. Zodra de groei begint (en dat gaat met centimeters per dag tegelijk) opletten of je het leliehaantje niet ziet. Dit smalle rode kevertje vreet de hele keizerskroon in een mum van tijd kaal. Wegvangen en op de

lelies zetten, is de beste en vriendelijkste methode. Tenzij je natuurlijk bloeiende lelies wilt.

Wie denkt dat er geen gifvrije tulpen bestaan, vergist zich. Er zijn tulpen die heel dicht bij de wilde tulp staan. *Tulipa Turkestanica* en *T. Tarda* bijvoorbeeld. *T. Tarda* is een van mijn eigen favorieten,

ik hou absoluut niet van de gewone doorsnee tulp. Het is een klein tulpje, met verscheidene bloemen aan een steel.

Het bijzondere is dat deze tulp er eigenlijk niet uit ziet als een tulp en zijn fraaie heldergeel glanzende bloemen pas openvouwt als er voldoende zon is. 's Morgens zien ze er kleurloos uit, maar bij de eerste zonnestraal staat de hele tuin ervan te stralen. Heel feestelijk.

Omdat de *T. Tarda* zich vrij gemakkelijk vermeerderd en altijd in de grond mag blijven is het een probleemloos bloempje dat in geen enkele tuin mag ontbreken.

Kies een plekje waar zon komt en dat vanuit huis te zien is, dan heb je er nog meer plezier van.

Wie van geuren in de tuin houdt en zijn gras niet al te vaak maait, kan wat *Tulipa Sylvestris* tussen het gras planten. Een ranke bloem, met smalle bladeren, die niet zo heel lang bloeit, maar heerlijk geurt. De kleur is zacht groengeel.

Blue Bells

De officiële naam voor de Spaanse Blue Bell is tegenwoordig *Hyacinthoides hispanica*, maar ook *Scilla campanulata* en *Scilla Hispanica* zijn gebruikelijk. De echte Engelse heet officieel *Hyacinthoides non-scriptus* of *Scilla non-scripta*. Uiteraard is de enige echte Blue Bell blauw, maar er zijn

ook roze en witte kweekvormen.

Sneeuwklokjes, daslook, knikkende vogelmelk en vingerhelmbloem zijn echte stinzebolletjes. De laatste staat ook bekend onder de naam 'vogeltje-op-de-kruk'. Dat klinkt wel zo aardig. Vogeltje-op-de-kruk bloeit later dan de sneeuwklokjes en is met zijn zachte rose tinten heel mooi als combinatie voor de oer-lentebode. Ook sneeuwroem mag niet ontbreken. Probeer de zachtblauwgekleurde te krijgen: die is het mooist. In tegenstelling tot de naam, bloeit dit kleine dappere bloempje altijd pas als de sneeuw allang verleden tijd is.

Ook krokussen en anemoontjes, zoals A. Blanda, zijn echte lenteboden. Zet niet alleen gele krokussen, maar ook wat andere kleuren. Veel vogels vinden de gele krokussen het lekkerst. Die zijn meestal snel verdwenen. De wilde krokus (C. Tommasinianum) is lichtblauw en wordt met rust gelaten. Zet voor het geel het liefst wat narcissen, wilde narcissen of mininarcissen. Een paar voorbeelden: de Narcissus jonquilla die in Zuid-Europa en Noord-Afrika voorkomt, of N. Minnow en N. Canaliculatus.

Iris

Bij de irissen is Iris Reticulata de eerste. Het is een kleine iris, die vooral wordt aanbevolen voor rotstuinen. In een perk doet hij het ook prima met mooie paarse bloemen.

De twee soorten leucojum zijn voor lente en zomer wat het sneeuwklokje in de winter is. De witte klokjes houden van zware, wat vochtige grond. Langs een vijver of sloot doen ze het goed. Leucojum Vernum is het lenteklokje en L. Aestivum het zomerklokje. Het lenteklokje is inheems in zuidelijker streken in Europa en het zomerklokje komt oorspronkelijk uit Oost-Europa. Gemengd met sneeuwklokjes geven ze bijna een half jaar lang een wit tapijt van bloemen.

Ook de winterakoniet mag in de tuin niet ontbreken. Eranthis Hyemalis wordt maar zo'n vijftien centimeter hoog, maar in grote hoeveelheden vormen de gele bloemetjes een spectaculair aanblik. Leuk is dat ze na enige jaren op dezelfde plaats te hebben gestaan steeds groter worden.

Winterakonietjes niet te droog zetten. Onder bomen de grond dus wel iets verbeteren.

Planten

Oktober en november zijn voor de meeste voorjaarsbloeiers de maanden om te planten. Ook bepaalde zomerbloeierende bolgewasjes kunnen dan al de grond in. Kies er

Milieu en bollen

Veel mensen willen geen bollen in de tuin, omdat de kweek van de gemiddelde Nederlandse bloembol het milieu zwaar belast. Met de meeste verwilderingsbollen ligt dat anders. Als je ze tenminste koopt of krijgt van plaatsen waar er teveel zijn. Zoals uit parken en van buitengoederen, waar een overvloed is ontstaan.

Er zijn bedrijven die uit die overvloed de overtollige bolletjes verkopen. Daar komen geen (kunst-)mest of bestrijdingsmiddelen aan te pas. Een aantal van die bedrijven is aangesloten bij het Kollektief van Heemplantkwekers: De Beemd in Warffum, De Heliant in Appelscha, De Kleine Plantage in Eenrum, de Schutsboom in Nijmegen, Ploeger in De Bilt en de Cruydenhof in het Belgische Bavegem.

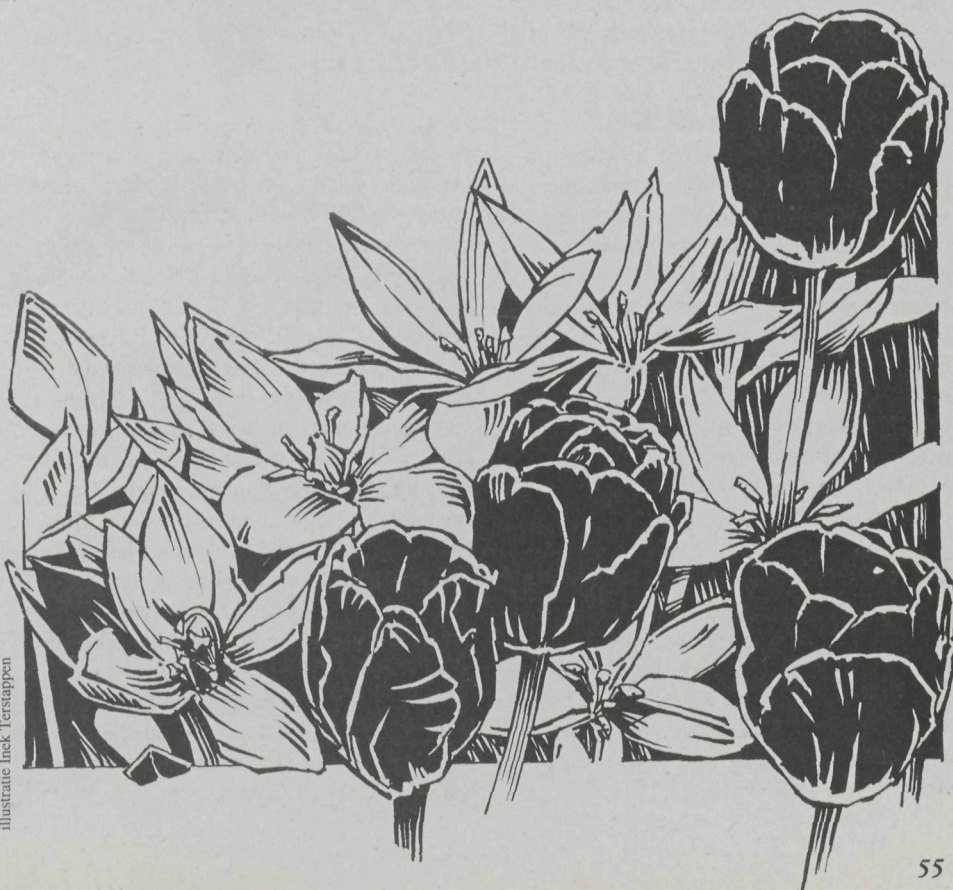
een droge dag voor uit en kies een plekje waar de grond goed doorlatend is. Er mag geen water blijven staan. Daar kunnen de meeste bollen niet tegen, uitgezonderd de soorten die in het wild op vochtige graslanden voorkomen, zoals de kievitsbloem. De meeste bollen rotten echter snel weg en dan is alle moeite voor niets geweest. Natte

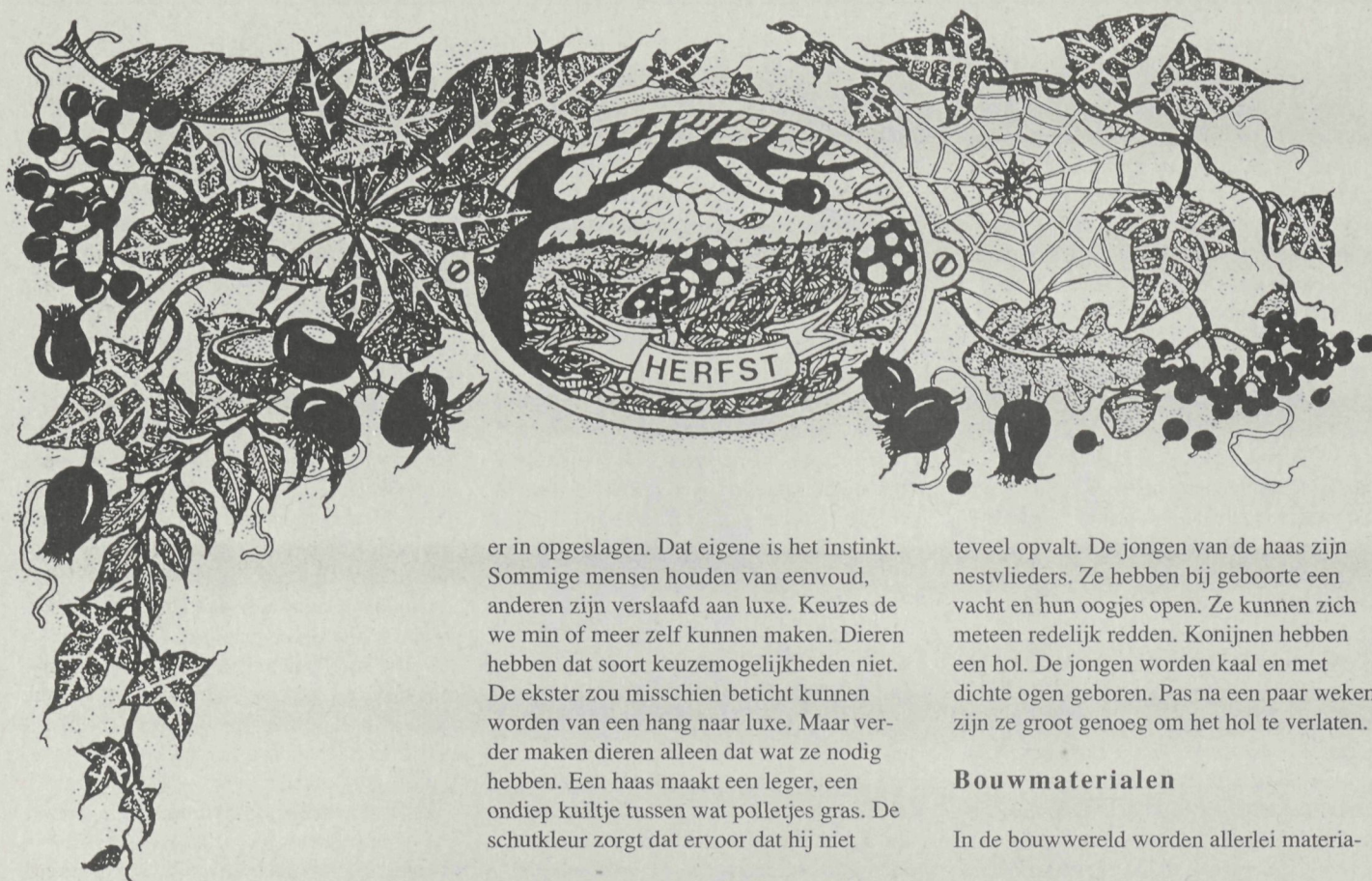
plekken in de tuin kunnen eventueel eerst worden verbeterd met hulp van turfmolm of zand. Als er sprake is van een harde laag helpt dat niet veel.

Zet de bollen niet strak in het gelid. Een goede methode: neem een handje bollen en strooi die over de grond. Waar ze vallen, plant je ze. Voor grotere bollen is een bollepoter handig. Voor kleine kun je heel goed een appelboor gebruiken. Voor grote hoeveelheden is het handig een stuk grond af te graven tot de gewenste diepte en de bollen in een keer te planten. Plant vooral niet te ondiep. Vooral narcissen hebben daar een hekel aan. De grotere waaien daardoor eerder om.

Twijfel je wat de onder- en de bovenkant is? Vooral bij kleine bolletjes is dat vaak moeilijk te zien. Bij de knolletjes van de Anemone blanda helemaal. In geval van twijfel zaai je ze op hun kant. De planten weten dan zelf waar de lucht is en werken zich naar boven.

Zet gerust verschillende soorten en kleuren door elkaar. Wanneer de bloeitijden niet precies gelijk vallen, is dat wel zo aardig. Kies voor zonnige plekken tulpen en narcissen, voor schaduw en halfschaduw hyacintachtigen en akonietjes. Houdt er rekening mee dat een plek die in het najaar schaduw heeft, in het voorjaar in de volle zon kan liggen. De bomen hebben dan immers geen bladeren.

er in opgeslagen. Dat eigene is het instinkt. Sommige mensen houden van eenvoud, anderen zijn verslaafd aan luxe. Keuzes die we min of meer zelf kunnen maken. Dieren hebben dat soort keuzemogelijkheden niet. De ekster zou misschien beticht kunnen worden van een hang naar luxe. Maar verder maken dieren alleen dat wat ze nodig hebben. Een haas maakt een leger, een ondiep kuiltje tussen wat polletjes gras. De schutkleur zorgt dat ervoor dat hij niet

teveel opvalt. De jongen van de haas zijn nestvlieders. Ze hebben bij geboorte een vacht en hun oogjes open. Ze kunnen zich meteen redelijk redden. Konijnen hebben een hol. De jongen worden kaal en met dichte ogen geboren. Pas na een paar weken zijn ze groot genoeg om het hol te verlaten.

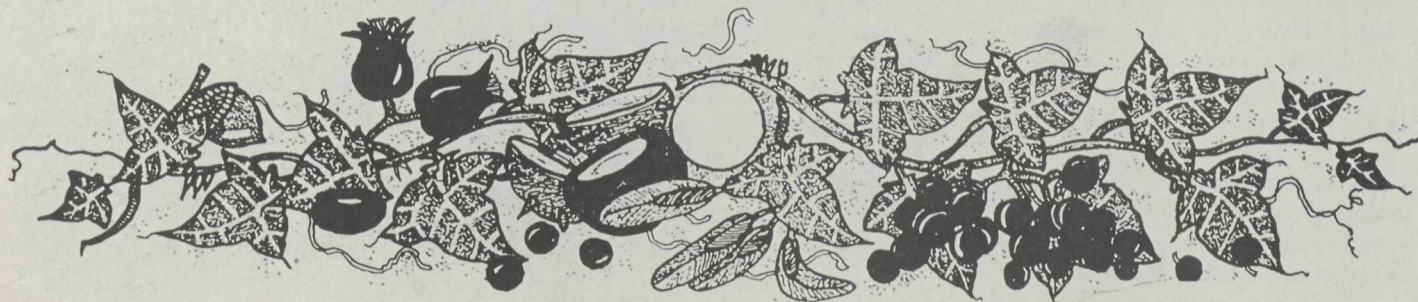
Bouwmaterialen

In de bouwwereld worden allerlei materia-

■ Bergeend

Bezig met buiten

Niet alleen mensen bouwen. In de natuur wordt ook volop gebouwd: Nesten, hollen, raten of slakken met een eigen huisje om zich in terug te trekken bij droog weer. Nederlanders zijn regelland. We bedenken steeds meer en steeds verfijndere regels. Ook voor de bouw. De natuur kent ook regels. Simpele en efficiënte regels die gericht zijn op leven en overleven. Ze worden niet door het dier bepaald, maar zitten

■ Koekoeksei in het nest van een rietzanger

len gebruikt. Hout, in de vorm van takjes, klei en zand voor het zwaluwnest, stukjes kunststof ter verfraaiing en versterking en vezelmateriaal voor het wespennest. Sommige dieren bouwen zelf geen nest. Ze maken gebruik van dat van een ander. Vaak is dat nest verlaten. Een bergeend broedt in een konijnenhol en de torenvalk gebruikt het nest van een zwarte kraai. Sommige rupsen zoeken de bescherming van een mierenest. Ze laten zich door de mieren in het nest sjouwen. Kraken komt ook in de natuur voor. Het bekendste voorbeeld is de koekoek. De vogel maakt zelf geen nest, maar legt de eieren in de nesten van andere

■ Eekhoorn

vogels, meestal van kleine zangvogels.

Tweede woning

Eekhoorns hebben aan één nest niet genoeg. Soms maken ze er drie of meer. In één nest worden de jongen geboren, de ander wordt gebruikt om in te spelen. Dat is feitelijk niets anders dan mensen met een tweede woning.

Sint Maarten

In sommige streken van ons land, vooral in het noorden en zuiden, wordt op 11 november Sint Maarten gevierd. Deze heilige, ooit bisschop van Tours, overleed op 11 november 397, zodat eigenlijk zijn sterfdag wordt gevierd. Sint Maarten, die toen natuurlijk gewoon Maarten heette, is bekend geworden vanwege het feit dat hij de helft van zijn mantel aan een bedelaar gaf.

Het vieren van Sint Maarten beperkt zich meestal tot de groep kinderen in de loopleeftijd tot en met de laatste klas van de basisschool. Ze trekken in de avonduren langs de huizen met een lampion en een zak voor fruit en snoep. De gulle gever of geefster wordt toegezongen. Vroeger nam men daarvoor de tijd, tegenwoordig moet het snel.

In plaats van een lampion is het aardiger om een pompoen of een suikerbiet te nemen. De pompoen is te koop in de natuurvoedingswinkel, bieten liggen, op het platteland tenminste, hier en daar langs de weg. Snij een stukje van de bovenkant weg af en hol de pompoen of biet uit. Snij ogen, neus en mond uit de wand. De mond mag niet te laag zitten omdat de wind het waxinelichtje dan gemakkelijk uitblaast. Prik drie gaatjes in de bovenkant voor touw. Neem niet te dun touw, dat snijdt gemakkelijk door de wand.

Vlinders

Wat overrijp fruit buiten op een zonnig plekje trekt vaak vlinders aan, die smullen van het zoete sap.

Slakken zijn boeiende dieren. Met behulp

van een sterke buikspier en wat slijm krui-
pen ze over scherpe dingen. Ze kunnen cel-
lulose afbreken en ze zijn zowel man als
vrouw. Die meeste mensen zien ze liever
gaan dan komen. Slakken smullen van aller-
lei tuinspullen. Aan het eind van de zomer
kunnen ze behoorlijk actief zijn, omdat de
dagen wat minder warm en de nachten wat
vochtiger zijn. De laatste vruchten van de
doordragende aardbeien worden aangege-
ten, snijbloemen en groenten worden even-
eens met een bezoekje vereerd.

Wat te doen? Een schaalte bier is een
bekende remedie, de slakken verdrinken
erin. Weggraven tijdens of na een buitje kan
ook. Overdag zoeken de dieren een schuil-
plaats, zeker bij zonnig weer. Door hier en
daar wat grote bladeren, zoals van de rabar-
ber neer te leggen, kunnen ze gemakkelijk
worden verzameld. Slakken schuilen onder
de grote bladeren.

De aanwezigheid van slakken is te herken-
nen aan de gedroogde, zilveren slijmsporen.

Het weer

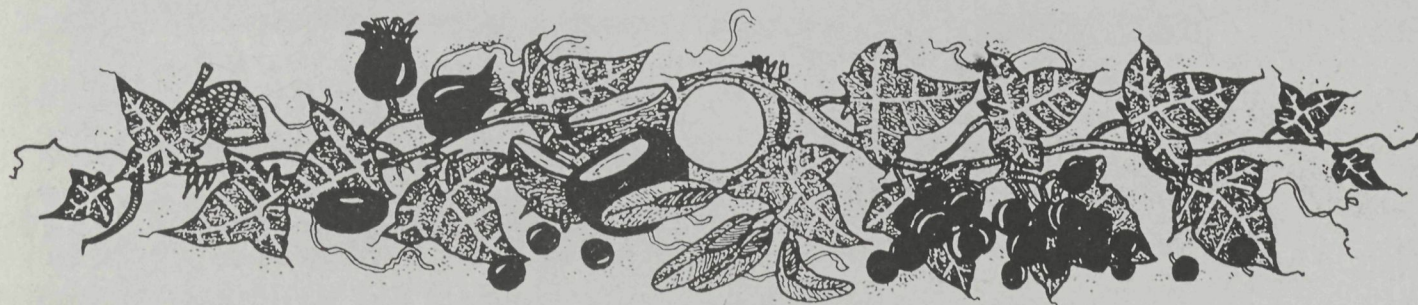
Op 21 september wordt de naamdag van
Sint Mattheus gevierd: 'Is het weer met
Mattheus klaar, dan voorspelt dat een goede
oogst in het komende jaar.'

'Als de eikels vallen voor Sint Michiel (29
september), dan snijdt de winter door lijf en
ziel'.

En tot slot: 'Is Simon en Judas voorbij, dan
is de winter nabij'. (Sint Simon en Sint
Judas valt op 28 oktober.)

Tuindieren

In iedere tuin, hoe klein ook, leven tal-
loze dieren. Welke? Bestel het infoblad
'Dieren in de tuin'. Stort drie gulden
op giro 5710885 ten name van
Bellefleur Producties in Lelystad.

UNIEK IN NEDERLAND

Grote collectie Oude- en Antieke Zwitserse tegelkachels.

- * uitstekend geschikt voor ons zeeklimaat.
- * aangename stralingswarmte
- * een van de meest rendementsvolle kachels
- * keuze uit 150 stuks van de meest eenvoudige tot de mooiste versierde kachel.
- * variërend in gewicht van 75 - 750 kg.

Vraag vrijblijvend folder:

De Stoffelhoeve
Stationsweg 86
5807 AC Oostrum-Venray (LB)
Telefoon 04780-80361/85956

Zaterdags geopend of na telefonische afspraak.

Het tijdschrift 'Kritisch Consumeren' van de Alternatieve Konsumenten Bond geeft antwoord op deze en andere vragen op het gebied van milieu-, mens- en diervriendelijk produceren en consumeren

Interesse?

Bel voor een proefabonnement van f8,-
voor twee nummers (normaal f11,-)

vruchtensap

020-6863338

uitpersing?

Alternatieve Konsumenten Bond
Postbus 61236 1005 HE Amsterdam

ZOJUIST VERSCHENEN

Bernard Lievegoed
Levende
bouwkunst

*Over het organische
in de architectuur*

Wat is 'organisch'?

Vormgeving, metamor-
fose en totale conceptie.

32 blz., f 19,50
ISBN 90 6038 351 6

Uitgeverij Vrij Geestesleven, Zeist
Verkrijgbaar bij de boekhandel

KELTENHOF

vaste planten kwekerij

Vaste planten, groot assortiment heem-
planten, ook varens en waterplanten.

**Ruime sortering bollen
voor verwilderding!**

Geen bestrijdingsmiddelen en
selectief gebruik van meststoffen.

Geopend do. vrij. en za. van
9.00 - 17.00 uur en na afspraak.

Wijksestr. 25, 6617 BX Bergharen
Tel: 08873-2176

de ommekeer

houten speelgoed

- ook uit eigen productie

AURO natuurverven

- ook behang op voorraad

tamme kastanje

- parket, palen, tuinhout en -hekken

Badhoevelaan 35 - 1171 DA Badhoevedorp
tel. 020-6598477

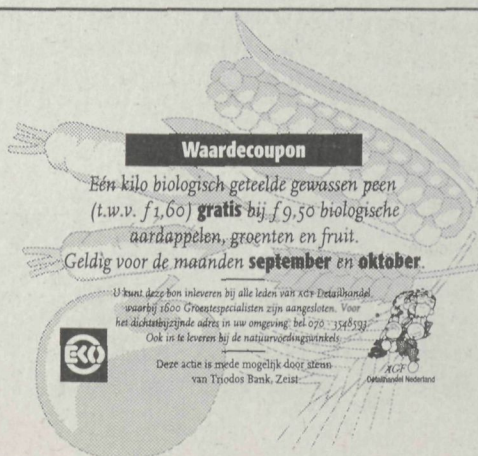
open: ma. t/m vrij. 10.00 tot 17.30 uur
koopav.: vrij. 19.00 tot 21.00 uur

Proef de smaak van eko-penen

Wie biologische groenten en fruit eet, helpt het milieu.
Schoon telen doet geen aanslag op de bodem, de lucht en
het water.

Natuur- en milieu-organisaties doen hun leden en dona-
teurs een aanbieding. Als u voor f 9,50 eko-aardappels, -
groenten en -fruit koopt en de bon inlevert, krijgt u 1 kilo
eko-penen gratis.

**Hoe meer mensen mee doen,
hoe belangrijker ekologische teelt wordt.
Koop die groenten! Eet dat fruit!**

SPARRENWEG

DENNENWEG

BEUKENWEG

BOSWEG

HELP DE NATUUR
WORD LID VAN NATUURMONUMENTEN
VOOR 35,- GIRO 9933

ONKRUID die durft!

ONKRUID durft zich telkens weer te verbazen over hemel en aarde, over lichaam en geest. ONKRUID onderzoekt spiritualiteit, gezondheid en magie uit oost en west. Altijd nieuwsgierig. Maar wel hartstikke kritisch. Net als jij. Hoofd in de wolken, voeten op het gras. Da's ONKRUID. Het meest gedurfde New Age tijdschrift in Nederland en België. Elke twee maanden een verse.

BON om uit te knippen en op te sturen of te faxen naar: ONKRUID,
West 32, 1633 JC Avenhorn, fax 02294 - 2315, tel - 2800

Jawel, ik ben wel aan ONKRUID gewaagd.

- ☐ Ik neem een half jaar proefabonnement voor f 15,- of 300 Bfr.
- ☐ Doe mij maar lekker meteen een jaar-abonnement voor f 35,50 of 680 Bfr. En ik krijg dan meteen een fascinerende vier-kleuren-astrologie-poster thuis.

Naam _____

Adres _____

Woonplaats _____

ONKRUID

DKA

pavatex ⁽ⁿ⁾

panneaux de fibres de bois suisses. Matériaux de la nature.

Houtvezel isolatie

Bouwmaterialen op basis van
herwinbare grondstoffen

- PAVATHERM
- ISOLAIR
- PAVAROOF-W

PAVATEX ISOLATIE & SYSTEMEN

Postbus 53, 9990 AA Middelsum
Tel 05955-2830 Fax 05955-2175

PAVATEX dealers: Atrium Nijmegen 080-234541, Van Binnen Rotterdam
010-4370563, Dijkstra Leeuwarden 058-151755, Meubelmaat Ursem
02202-2496, De Ommekeer Badhoevedorp 020-6598477, Woonwinkel
Arnhem 085-510204, Bureau Rose Rucphen 01654-1650

Ideële Verzekeringen

10% van onze omzet besteden wij bij: Artsen Zonder Grenzen, de Dieren-
bescherming, het International Tree Fund, Gered Gereedschap, het World
Tree Fund, Pop Against Racism en Het Noordhollands Landschap.

Voor 't zelfde geld verzekert u zich van een betere wereld.
Tel: 020 - 420 20 32

W

Stuur mij geheel vrijblijvend informatie over:

- ☐ Ideële Verzekeringen.
- ☐ Inboedel / Opstalverzekering.
- ☐ Particuliere aansprakelijkheidsverzekering.
- ☐ Ziektekostenverzekering.
- ☐ Levensverzekeringen / Pensioenen.
- ☐ Koopsompolissen.
- ☐ Hypotheken.
- ☐ Groene autoverzekeringen.
- ☐

Naam: _____ M/V

Adres: _____

Postcode: _____ Woonplaats: _____

Telefoon: _____ avond/dag

Stuur 'm in een ongefrankeerde envelop aan:

Ideële Verzekeringen
Antwoordnummer 47262
1070 VC Amsterdam

Bezoek op afspraak: Nieuwe Kerkstraat 37, Amsterdam-Centrum

Code: KA '94

VAKANTIEOORD ZONNETIJ

Lhee 88a, 7991 PK DWINGELOO. Tel. 05219-7208

Uniek natuurterrein gelegen midden in de bossen van Drenthe.

Biedt u rust, ruimte en een prachtige natuur.

Verhuur van gezellige huisjes, en de mogelijkheid te rijden op ISLANDSE PONY'S. Gespecialiseerd in buitenritten, picknicktochten etc. Huisdieren toegestaan. Inlichtingen en uitgebreide folder op aanvraag.

ELEGAST GROEPENVERBLIJF

Mooie ruimtes voor cursussen e.d. in woonwerkpand 'De Refter'

15 - 45 pers.
Vegetarische keuken
Tel. 080 - 240263
ma, wo, vr. 13 - 16 u.

DE NATUURVOEDINGSSPECIALISTEN:

FERTILIA

MOLENAARTJE

Volwaardige biologische basisproducten

Fertilia
Postbus 447
8200 AK Lelystad

Heerlijke natuurvoedings-tussendoortjes

kringloop schrijfwaar
vraag onze gratis catalogus!

FLORIS

industrieweg 5g
5262 GJ Vugt
tel.: 073-568058/565295
fax: 073-571644

WINKEL & VERZENDHUIS VOOR MILIEUVRIENDELIJKE PRODUKTEN

MORSSTRAAT 41 2312 BL LEIDEN TEL. 071-125291

DE NIEUWE
EIGENAAR
DAVID VAN DONGEN
GEEFT GRATIS
ADVIES OVER:

HET MILIEU
VRAAGT OM
GEBRUIK VAN
MILIEUVRIENDELIJKE
PRODUKTEN.

KLEDING
COSMETICA
NATUURVERF
KRINGLOOPPAPIER
SCHOONMAAKMIDDELEN

AURO AURO

NATUURVERF VERFIJNT JE WONING

AURO NATUURVERVEN · NAARDEN · TEL. 02159-45717

K&S Interieur

Futons, Tatamimatten,
Shoji, lampen en stoelen.
Bedden zonder metaal.
Eigen meubelmakerij.

Nieuw: Zitballen

Bel voor een infolder: K&S Interieur, Anna Spenglerstr. 79,
1054 NH Amsterdam, tel. 020 - 616 72 52, fax 020 - 689.55.21

Wij zijn gespecialiseerd in maatschappelijk verantwoord en milieuvriendelijk beleggen, ook met een lijfrentepolis.

- Belastingvrij sparen tot f 220.000,-
- Pensioen- en hypotheekadviezen, vermogensbeheer
- VRAAG ONZE BROCHURE: telefoon 020 - 622 99 06

DE EENHOORN
BEDRIJFS- EN PENSIOENADVIESBUREAU
SARPHATIKADE 7 • 1017 WV AMSTERDAM

De Rit
NATUURPRODUKTEN

HONINGKOEK

biol. 500 gram

Dit is één van de heerlijke Honingkoeken die de Rit heeft. Hij wordt gemaakt van maar liefst 52% bloemenhoning, biol. volkoren roggemeel, biol. bietenstroop, kruiden en rijsmiddel. Hierdoor ontstaat een mooie donkere honingkoek met een heerlijke volle smaak. De Rit Honingkoek is voorgesneden en bevat natuurlijk geen synthetische toevoegingen, en tevens ook geen zout en vetten.

RETSEIJSTRAAT 4 - 4011 JP ZOELN - TEL. 03448-1653

Aquamarijn Nieuwe oogst

De groenste verf van Nederland

Unieke verf die de kwaliteit van de klassieke lijnolieverven combineert met modern verwerkingsgemak. Duurzaam voor binnen en buiten. En... Aquamarijn verwerkt alléén plantaardige bindmiddelen en minerale grondstoffen die het milieu niet belasten.

Bel voor uitgebreide informatie
in kleur 02550-36650

AQUAMARIJN
natuurverf

Algemene Spaarbank voor Nederland

ALSTUBLIEFT: 17 KLINKENDE STELLINGNAMES VAN DE ASN

De ASN, de Algemene Spaarbank voor Nederland, neemt al meer dan dertig jaar op klinkende wijze stelling tegen sociaal en maatschappelijk onrecht. Dat blijkt onder meer uit haar principiële beleggingsbeleid.

Zo gaat uw spaargeld bijvoorbeeld wel naar sociale woningbouw, ouderenzorg en onderwijs. Maar absoluut niet naar landen waar de mensenrechten worden geschonden, naar de wapenindustrie of naar bedrijven die het milieu als natuurlijke stortplaats gebruiken.

En dat resulteert voor u ook nog in een uiterst concurrerende rente. Rente zonder bijmaak.

Klinkt dit u als muziek in de oren, stuur dan de bijgaande bon op voor meer informatie. Als u vóór 1 december 1994 een spaar- of beleggingsrekening opent bij de ASN (met een eerste inleg van tenminste f 100,-), dan ontvangt u gratis ASN's unieke CD-ZONDER BIJSMARK. Vol Nederlandstalige liedjes met een maatschappijkritische boodschap. Van onder andere Klein Orkest, Bots, Liesbeth List, Harrie Jekkers en Boudewijn de Groot. Zo wordt stelling nemen wel heel erg aantrekkelijk.

- 1: Over de muur.
- 2: Welterusten, mijnheer de president.
- 3: De vluchteling.
- 4: Menens.
- 5: Alles kan een mens gelukkig maken.
- 6: Frekie.
- 7: Madammen met een bontjas.
- 8: Dame uit Suriname.
- 9: De hampolka.
- 10: De zee.
- 11: Terug naar de kust.
- 12: Het dorp.
- 13: Malle Babbe.
- 14: Ik doe wat ik doe.
- 15: Ali ouwe Turk.
- 16: Ben ik te min.
- 17: Buikpijn.

ALGEMENE SPAARBANK VOOR NEDERLAND

VOOR RENTE EN DIVIDEND ZONDER BIJSMARK

Telefoon: 070 - 35 69 342

CD-BON VOOR NADERE INFORMATIE

Graag ontvang ik geheel vrijblijvend meer informatie over sparen en beleggen bij de ASN.

Als ik vóór 1 december 1994 een spaar- of beleggingsrekening open (met een inleg van tenminste f 100,-), dan ontvang ik gratis ASN's unieke CD-ZONDER BIJSMARK.

Naam _____ M/V

Adres _____

Postcode/plaats _____

Stuur deze bon ingevuld in een envelop zonder postzegel naar: ASN, Antwoordnummer 1188, 2501 WB Den Haag.

491.12

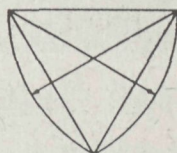
BOS

OPEN HAARDEN, KACHELS AGA FORNUIZEN

Waalweg 28, 3999 NS Tull en 't Waal, (bij Nieuwegein Zuid),
tel: 03402-62284, fax: 03402-67432.
Open van di. t/m zat. van 9.00-17.00

BERNHAGEN NATUURKEUKENS

de la Reylaan 37
3707 TK Zeist
telefoon 03404-12528
telefax 03404-24410

ontwerp en/of uitvoering van: natuurkeukens,
interieurs, timmerwerken en verbouwingen

Is eenzaamheid een 'mood-zaak'?

28 okt. 17.00 uur tot 30 okt. 16.00 uur
m.m.v. Bert Welman - psychiater,
Maarten Udo de Haes - geestelijke in de
Christengemeenschap, Lisette Buisman-
Walbeek - euriemiste.
Zingen voor iedereen
11 nov. 17.00 uur tot 13 nov. 16.00 uur
m.m.v. Christiaan Boele - zangpedagoog
Adventskonferentie Kleuren:
uitdrukking van het licht - indrukken op de ziel
25 nov. 17.00 uur tot 27 nov. 16.00 uur
m.m.v. Maarten Udo de Haes - geestelijke in de
Christengemeenschap, Ebba de Jong - schilderen
Kerstkonferentie *Et incarnatus est*
verwachting, geboorte, naamgeving en doop
23 dec. 17.00 uur tot 27 dec. 10.00 uur
m.m.v. Maarten Udo de Haes - geestelijke in de
Christengemeenschap, Janneke van den Dool - musicienne
Informatie:
Land en Bosch Leeuwenlaan 40
1243 KB 's Graveland tel. 035-561309 fax. 035-561625

Slecht geheugen?

VERGEET
NOOIT
MEER

namen, gezichten, adressen, da-
ta, getallen, afspraken, jubilea enz.
Ontdek het geheim van een ijzer-
sterkgeheugen hoe u o.a. vreem-
de talen in een recordtijd leert!

BON voor GRATIS
PROSPECTUS

Naam en adres: KE

Sturen zonder postzegel aan
MEMOSCHOOL

Antwoordnr. 1044
6000 VB Weert

FILIGRANE

EXPOSITIES

Blesdijke

Galerie Filigrane, Markeweg 51
tel. 05614-1918

Open: Do t/m Za 14-17 uur

Kleding en stoffen van natuurlijke materialen

- Handbedrukte stoffen Paapje/Vlinder
- EKO collectie Ergane/greencotton

Sept. t/m Dec.

- Kleding: stof Weverij Salvia en Ineke Visser
ontwerpster A. Hoogma

NIEUW

Composttoilet- en zuiveringssysteem zonder riolering

Het Clivus Multrum Composttoilet- en
zuiveringssysteem is milieuvriendelijk en
kostenbesparend. Geen watervervuiling,
geen riolering, simpel te plaatsen. Voor
nieuwbouwprojecten zoals woningen,
campings en bestaande afgelegen boer-
derijen en huizen.

**f 200,- verdienen op
een milieuvriendelijke
manier, kan dat?**

Ja, dat kan! U kunt met onze water-
besparende producten* het water- en
energieverbruik (stroom en gas voor
de verwarming van het water) met
20-50% verlagen. Zo verdient u
binnen een jaar f 200,- of meer terug.
* Douchekoppen (Olympia & Bestsaver),
kraanperlators, WC reservoirs en/of
spiegelonderbrekers, kleine baden e.a.

Bel voor uitgebreide informatie
postorderbedrijf:

ECOSAVE

Bataviastraat 8 bis 3531 XD Utrecht
Telefoon / Fax: 030 - 94 71 67

WOLWIKKEL AMSTERDAM

Wereldwijd gingen miljoenen ouders u voor
In Europa verkochten wij er 150.000

WOLLEN LUIERBROEKEN
van 2 lagen 100% wol

- Ademt en ontziet daardoor de tere huid
- milieuvriendelijk
- makkelijk wasbaar
- sluit met klittenband

BESTELLEN BIJ IMPORTEUR

alleen door vooruitbetaling:
• door overschrijving op Postbank 5459380
van Wolwikkel Amsterdam met vermelding

van de gewenste artikelen.

- sneller: door girobetaalkaart of bank
betaalcheque met een briefje op te sturen
naar Wolwikkel Amsterdam,
A. Schelfhoutstraat 65, 1058 HT
Amsterdam Tel: 020-6177397

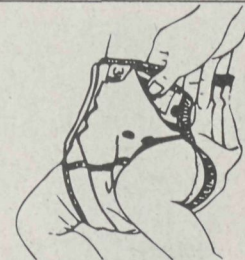
Prijzen bij importeur excl. f3,- porto totaal.
Wijzigingen voorbehouden.

VRAAG GRATIS BROCHURE

alle maten f39.50

vanaf 3 stuks f1,50 korting per stuk

N	tot 6,5 kg	3	10 - 12,5 kg
1	6,5 - 8 kg	4	12,5 - 15 kg
2	8 - 10 kg	5	15 - 20 kg

OOK VERKRIJGBAAR BIJ:
AMSTERDAM Zaailing, Ruysdaelstraat 23
BERGEN De Garve, Nesdijk 20 b
BREDa Leander, Boschstraat 104
GOES Martha Blom, 01100-50742
LEIDEN De Hoom, Marsstraat 41
NIJMEGEN Regenboog, v Welderenstraat 17
ZEIST Rozemarijn, Lommerlust 48
ZWOLLE Zonnebloem, Rode Haanstraat 6
EINDHOVEN Toermalijn, Kruisstraat 65a

GEZOND BOUWEN EN WONEN

woonwinkel bouwbiologische produkten

natuurverven, bedden,
matrassen, natuurstoffen,
isolatie-materiaal, boeken,
recyclingpapier, netvrij-
schakelaars, vloerbedekking,
houten lampen, meubelen.
di t/m vrij 10 - 18 u za 10 - 17u
do koopavond **085 - 510204**

jan franssen bouwbiologisch

binnenhuisarchitect

wonen in een gezond huis,
interieuradvies en ontwerp van
woon- en werkruimten,
advies bij renovatie en ver-
bouwingsplannen, tekeningen
voor bouw aanvragen.

085 - 437583

Wielakkerstraat 14 6811 DB Arnhem

 Sous le Soleil
 nieuwetijds winkel

1001 zinvolle kado's

NEW AGE EN ONTSPANNENDE MUZIEK

ESOTERISCHE BOEKEN, POSTERS EN
 KAARTEN

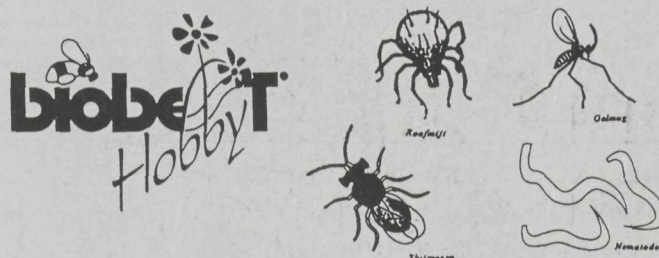
WIEROOK, MASSAGEOLIEN, PENDELS,
 TAROTKAARTEN EN BACHREMEDIES

HOPI EN NAVAJO SIERADEN

OUDEGRACHT 207
 (BIJ DE HAMBURGERBRUG)
 3511 NH UTRECHT
 TEL. 030 - 318233

BIOLOGISCHE BESCHERMING IN DE HOBBYTUIN

Sluipwespen tegen wittevlies
 Aaltjes tegen taxuskever
 Galmuggen tegen bladluis
 Roofmijten tegen spint

Alleenverkoop voor NEDERLAND

BRIMEX

Postbus 4784
 4803 ET BREDA
 Tel. 076-656759

HOGESCHOOL KATHOLIEKE LEERGANGEN

**FACULTEIT EDUCATIEVE OPLEIDINGEN
 TILBURG**

VOLTIJD- OF DEELTIJDOPLEIDING

**NATUUR
 EN MILIEU**

*Deze HBO-studie is een Samengesteld
 Programma binnen de bekende opleiding tot
 leraar biologie 2e graad.*

OPEN DAGEN:

5 november 1994 (10.00-15.00 uur)

2 februari 1995 (14.00-19.00 uur)

Vraag om de vakinformatiebrochure Biologie.

Infocentrum FEO: (013) 394 444

BRIMEX

Biologische bestrijdings-
 & bemestingsmiddelen.

Samengestelde organische
 meststoffen en
 enkelvoudige
 meststoffen.

Overakkerstraat 248
 4834 XR Breda
 Tel. 076-656759

TONZON

Vloerisolatie met Thermoskussens
 de *hoogste* isolatiewaarde
 en de *laagste* milieubelasting voor:
comfortabel, energiezuinig en gezond wonen.

Bel TONZON 053-332391

De effectieve isolatie voor vloeren, wanden, daken en baden

Zo is wijn van nature

Goede manieren

Château Prodor presenteert een keuze uit meer dan 100 gekontroleerde ecologische wijnen uit vele landen van de wereld. Deze wijnen zijn gemaakt zonder gebruik van kunstmest, agressieve bestrijdingsmiddelen of synthetische kleur- reuk en smaakstoffen. Zuivere wijn laat zich beter beoordelen, proeft puur en er is voor elke fijnproever ruimschoots kwaliteit in te vinden.

Betrouwbare bronnen

Château Prodor werkt met een keur van bekwame en milieubewuste wijnboeren, die de geavanceerde technieken zo weten te hanteren, dat het ecologisch evenwicht tijdens de groei en het vinificatieproces niet verstoord wordt. Château Prodor spant zich er al 15 jaar voor in, dat al zijn wijnen voortdurend onder toezicht van internationaal erkende ecologische instituten staan.

VRAAG OM EEN UITGEBREIDE FOLDER

Château Prodor

Kempenaar 01-28 ☆ 8242 BA Lelystad ☆ Telefoon 03200-43728 ☆ Fax 03200-41717

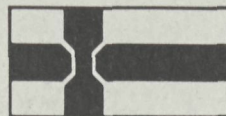
Genieten van een vakantie
in eigen land?

Rekreatiebungalowpark DEN en DUIN te NORG is gelegen in de afwisselende natuur van DRENTHE en biedt o.m. mogelijkheden voor een prachtige wandel- en fietsvakantie. Ook voor een midweek of een lang weekend.

Voor inlichtingen en kleurenfolder tel. 05928-13164, Lange-
loërduinen L17, 9331 VH Norg.

Tevens gezellige groepsruimte aanwezig (tot 25 pers.) voor
familiefeestje of reünie.

Sluit een huwelijk van natuurlijk
fins grenenhout met hollandse
architectuur en je krijgt een top-
kwaliteit om in te wonen, een on-
vervalst Finn-Logs huis.
Gelukkiger huwelijk bestaat niet!!

FINN-LOGS

architectuur
in hout en glas,
gebruikmakend van...
en in harmonie
met de natuur zelf.

Bel even voor een vrijblijvend
nader gesprek, of voor meer
schriftelijke informatie.

Finn-Logs

Idsteinlaan 15
5252 BJ Vlijmen
Telefoon 04108-16344
Telefax 04108-18337

20 jaar Moermanvereniging

De Moermanvereniging voor natuurlijke kanker-
bestrijding viert dit jaar haar vierde lustrum.
Dat betekent: 20 jaar actief voor een natuurlijke benade-
ring van het kankervraagstuk, gebaseerd op de uitgangs-
punten die de arts Cornelis Moerman ruim een halve eeuw
geleden ontwikkelde.

De Moermanvereniging *informeert, stimuleert en
begeleidt* mensen die voor deze natuurlijke behandeling van
kanker en andere degeneratieziekten kiezen.

De Moermanvereniging dankt allen die haar werk
in de afgelopen 20 jaar mogelijk hebben gemaakt!

Wilt u ons werk ook steunen, of bent u geïnteres-
seerd in nadere informatie?

Bel of schrijf naar:

Moermanvereniging
Postbus 14
6674 ZG Herveld
telefoon 08880-51221

100% KATOEN

Matrassen, dekbed-
den, kussens, nek-
steunen, enz. op
elke gewenste maat.
Handgemaakt vol-
gens eeuwenoude
Japanse tradi-
tie. Bel voor
folder, etc.

M.v.B. Bastiaansestr. 34
1054 SP Amsterdam
Tel. 020-6852924
(di t/m za 12-18 uur)

Val Sinestra

Vroeger Kurhaus in het Unterengadin, nu Nederlands
pension.

Veel ruimte, rust en wandelmogelijkheden. Ook geschikt
voor berg- en wintersport.

Rijke flora. Verrassend lekker (ook veget.) eten, gezellige
ongedwongen sfeer.

Voor enkelingen, groepen, families.

2-weekse busreis v.a. Arnhem SFr. 685,- p.p. incl.

volpension. Voor kinderen korting en speciale weken.

Verdere informatie tel. 03412-61630 of fam. Kruit, Val
Sinestra, 7554 Sent, tel. 00/41.81.8663105

NEDERLANDS EURYTHMIE ENSEMBLE

Artistieke leiding: Werner Barfod

...danst om de rozen die raadselen zijn

lyriek: **Ida Gerhardt, Christian Morgenstern**
proza: **Thornton Wilder, Elisabeth Castonier**
muziek voor klarinet en piano:
**Alban Berg, Igor Strawinsky,
Krzysztof Penderecki**

HEILOO dinsdag 4 oktober 1994 - 20.15 uur - Theater de Beun - Voorverkoop: 072 - 641006
ASSEN woensdag 5 oktober 1994 - 20.00 uur - Theater de Kolk - Voorverkoop: 05920 - 13330
NIJMEGEN vrijdag 7 oktober 1994 - 20.00 uur - De Lindenberg - Voorverkoop: 080 - 273911
ZWOLLE dinsdag 11 oktober 1994 - 20.00 uur - Schouwburg Odeon - Voorverkoop: 038 - 218500
DEN HAAG woensdag 26 oktober 1994 - 20.15 uur - Vrije School Waalsdorperweg
Voorverkoop: 070 - 3550039 (alleen op werkdagen tussen 10.00 en 12.00 uur)
DRIEBERGEN zaterdag 29 oktober 1994 - 20.15 uur - Vrije Hogeschool
Voorverkoop: VVV Driebergen 03438 - 12862/13162
EINDHOVEN zaterdag 26 november 1994 Theater Het Klein Twee voorstellingen: 16.00 en 20.30
uur - Reservering vanaf 1 november 1994: 040 - 451073

Organisatie & Publiciteit Eurythmie & Theater Impresariaat Nederland, 038-546570

Ontwerp & uitvoering Type+Final (Peter de Groot) 070-3467625

TUINAFVAL... Snoei de groei

avvn

Vraag de
gratis brochure aan
bij het AVVN,
tel.: 036-5318536

De Nationale Postcode Loterij steunt de Kleine Aarde

De Nationale Postcode Loterij is een loterij met een hart. Een hart voor Mens en Natuur, want 60% van de inleg gaat naar projecten voor natuurbehoud en voor mensen in de wereld die onze steun hard nodig hebben.

Zo steunt de Nationale Postcode Loterij onder meer Artsen zonder Grenzen, Natuurmonumenten, Novib, Unicef, VluchtelingenWerk en Wereld Natuur Fonds. Daarnaast draagt de Nationale Postcode Loterij via Stichting DOEN bij aan vele andere natuur-, milieu- en ontwikkelings-projecten. Ook de Kleine Aarde heeft voor verschillende projecten subsidie ontvangen.

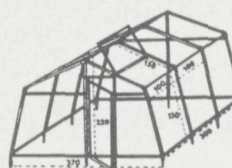
Doe mee en steun Mens en Natuur

Meer dan de helft van de mensen in Nederland waagt regelmatig een gokje. U ook? Speel dan mee met de Nationale Postcode Loterij. Dat kan door de bon uit de folder van het postkantoor of uit uw huis-aan-huis blad in te vullen en op te sturen. U kunt zich ook telefonisch opgeven. Iedere maand maakt u dan kans op één van de tienduizenden mooie prijzen en de Postcode Jackpot die op kan lopen tot 7 miljoen!

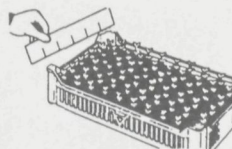
Waag een gokje. Wint u niet, dan wint in ieder geval het goede doel.
Haal nog vandaag de folder uit het postkantoor of kijk in uw huis-aan-huis blad. Of bel 06 -300150
(40 ct / min.)

**NATIONALE
POSTCODE
LOTTERIJ**

MEYTUIN voor de MOESTUIN

HOUTEN BROEIKASSEN
Demontabel, met nylon
gewapend kasfolie.
Geheel compleet!
In iedere gewenste maat!
Het hout is op milieuvrien-
delijke wijze geïmpreg-
neerd.
Prijvoorbeeld:
370 x 300 x 220: f 695,-

Meytuins beroemde
voorzaai bakken.
Ook als steekbak! f 27,50

Verder hebben wij nog meer dan 100 verschil-
lende slimme tuinartikelen, o.a. folietunnels,
milieuvriendelijke mollenverjagers, tomaten-
klemmen, -touw en -hoezen, kaswatersets,
composters, steunringen, stokken.

VRAAG GRATIS BROCHURE!

MEYTUIN

Verzendhuis in slimme tuinartikelen
Tel. 01650-41027
Gripvelden 78, 4707 ZG Roosendaal

MEYTUIN ook voor uw MOESTUIN

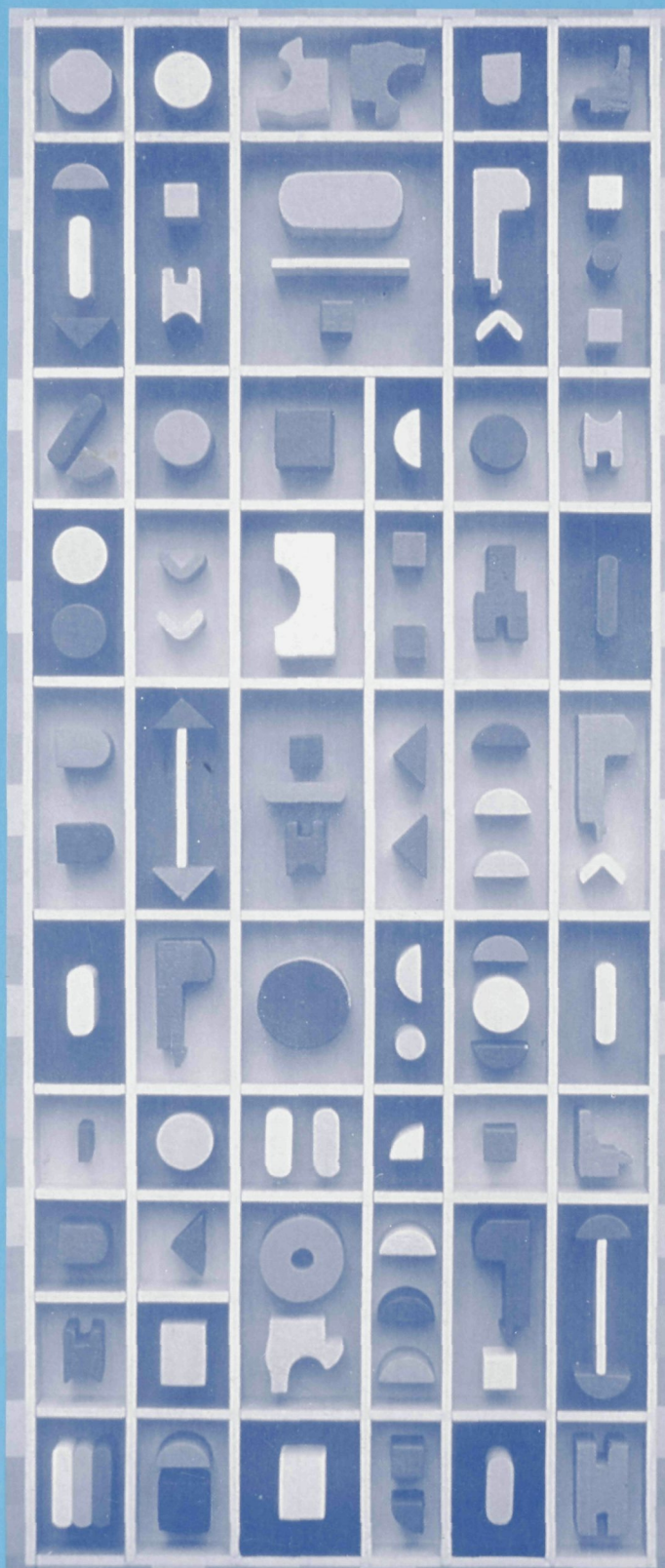
MEYTUIN voor de MOESTUIN

MEYTUIN voor de MOESTUIN

Bij Gregoor van Zummeren (35) werd de kunst met de paplepel ingegeven. Als zoon van de Tilburgse kunstschilder Hans van Zummeren bezocht hij al jong musea en beeldenparken. Hij leerde namen, technieken en stromingen. „Mijn vader is een zeer gedreven persoon en het heeft nogal wat voeten in aarde gehad om hem en zijn wereld te ontgroeien”, aldus de Tilburger.

Een tijdlang zocht hij soelaas in de hasjies, waaruit een met gevoel doorweefde serie olieverfschilderijen ontstond. Vervolgens gooide hij het roer om en bracht meer strakheid en orde in zijn werk aan, getuige een serie 'muurblokken' die hij maakte; geometrische blokken ingedeeld in vlakken.

Gregoor: „Gezondheid en relaties vind ik tegenwoordig best belangrijk. En ik heb geleerd, dat je je werk ook moet kunnen loslaten. Er moet een evenwicht bestaan tussen leven en werk. Daarom heb ik nog steeds plezier in dingen. En sukses.” Zijn curieuze werk met de titel 'Lijnen scheiden en verbinden' is een van de letterbakken, waarin Gregoor naar eigen zeggen zijn verleden probeert te ordenen. „Ik geef alle invloeden een nieuwe plek: mijn plek. Het draait uiteindelijk om de kunst van het leven.”

■ Lijnen scheiden en verbinden

8 710206 110411

Werk van Gregoor van Zummeren is van half september tot en met half december te zien in de expositiehal van De Kleine Aarde, Klaverblad 1 in Boxtel.